

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli **Kitap** Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed Journal for Book Review and Review
Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol.9

Sayı/Issue

3

Temmuz/July 2023

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ
Journal of History Critique

*Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review
Essays*

Cilt/Vol. 9 • Sayı/Issue 3 • Temmuz/July 2023 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner Oğuzhan SAYGILI
EDİTÖR/Editor Prof. Dr. Hasip SAYGILI
EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor Yasemin KALENDER Funda TEKİN
YAYIN KURULU/Editorial Board Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR Prof.Dr. Mahir AYDIN Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ Dr. Abdrasul İSAKOV
REDAKTÖR/Redactor Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 Nolu Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No2Şahinbey27070Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasındayıldadört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekimaylarında yayımlanan kitap tanıtım ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginindeğilyazı sahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarında sorumludur.

Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

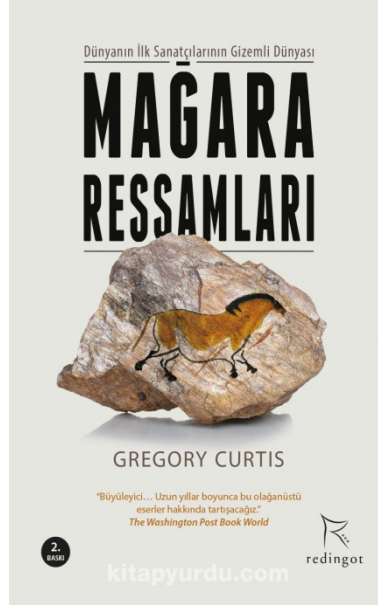
Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	213
Mağara Ressamları: Dünyanın İlk Sanatçılarının Gizemli Dünyası, Gregory Curtis, Çev. H. Dikmen Büşra TÜRKARSLAN	214
Kısa İspanya Tarihi: Antik Liberya'dan Yirminci Yüzyıla, Mary Platt Parmele, Çev. L. Pamuk Edez Hüseyin ERGİN	217
Kudüs Fatihî Selahâddin Eyyûbi, Ramazan Şeşen Gülbeniz DÜLGER	221
Suyu Aşan Kılıçlar, Kemal Ramazan Haykıran Doğukan KARAKUŞ	224
Kızıldeniz: Kayıp Mekanın İzinde, Alexis Wick, Çev. Ezgi Dikici Merve SAVAS	227
Esaretten Vaftize, Leyla Coşan, Stephan Theilig Mehmet Akif YILMAZ	232
Hammer: Doğu'nun Kaşifi, Tuğba İsmailoğlu Kacırcı Tarık YALDIRAK	235
İslam ve Hıristiyanlık Arasında İmparatorluklar, Sanjay Subrahmanyam, Çev. Özgür Umut Hoşafçı Yakup ASLAN	239
19. Yüzyıl Türkiyesi ve Türk Modernleşmesi, Árminius Vámbéry M. Nuri DEMİRLİ	244
Tanzimat Sürecinde Eğitimde Batılılaşma Hareketlerimiz, Muammer Şanlı Meltem BABACAN	247
Yıldız Mahkemesi, İbrahim Çiçek Samet YILDIZ	250
İslam'ın Krizi: Bitmeyen Savaş, Bernard Lewis, Çev. M. Murtaza Özeren Salih AKIN	257
Prusya'dan Nayo'ya Türk Ordusunda Batı Etkisi: 1880-1960, Erhan Çifci Elife Hazal KURTEL	261
İktidar ve Savaş: Damat İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730), Ünal Araç Furkan UÇAR	264
Milli Mücadele Tarihi (1908-1923), Halil İnalcık Ayten KİRENCİ	267

Türk Kadın Hareketinde Latife Bekir Çeyrekbaşı (Işıkdığdu), Gizem Gümüş Asumannur ONAY	270
Modern Ortadoğu Nasıl Kuruldu?, Bernard Lewis, Çev. Doğan Terzi Hanne UÇAK	273
Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, İlber Ortaylı Sümeyye GÜLSOY	276
Antep Harbi'ne Yeniden Bakmak, Hasip Saygılı İsmail KÜÇÜKKILINÇ	279
Hitler: Canavarın Ardındaki Adam, Michael Kerrigan, Çev. Barbaros Uzunköprü Nergiz ARAT	284
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLA GUIDELINEFORREVIEW	288

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Mağara Ressamları: Dünyanın İlk Sanatçılarının Gizemli Dünyası

Gregory Curtis, Çev. H. Dikmen

İstanbul, Redingot Kitap, 2017, 342 sayfa, ISBN: 978-605-67-2714-6.

Büşra TÜRKARSLAN*

Amerika’da uzun yıllar editörlük yapan yazar Gregory Curtis, bu kitapta sanata ve tarihe ilgi duyan birçok insan gibi; insanların ilk dönem soyut düşünme ürünleri olan mağara resimleri üzerine önemli araştırma sonuçları ve tespitler sunmaktadır. Yazar, eserini kızıyla birlikte Fransa’da bir mağara ziyareti sonrasında 2006 yılında ortaya çıkarmıştır. Yazarın ayrıca Melos-Venüs heykeli üzerine de bir eseri bulunmaktadır. Yani Curtis, tarih öncesi devir yaşamı ve sanatı üzerine ilgili ve meraklı bir yazardır.

Eser, alanında çalışma yapanları tatmin edebileceği gibi konuya meraklı okuyuculara da önemli ve tatmin edici bilgiler vermektedir. Kitabımız, mağara sanatı arkeolojisinin kısa tarihçesi kabul edilebilecek özellikte olup, tarih öncesi ressamlarının renkli dünyasına bir yolculuk yaşatmaktadır. Bahsi geçen dönemlerde insanların neden bu karanlık ve derin mağaralarda resim çizme ihtiyacı duyduğu sorusuna kafa yoran eser; söz konusu etkileyici resimler için net bir sebep sunamasa da onları cazip kılan biraz da bu yöndeki gizemli bulanıklık hâlidir.

Yazar, mağara sanatı arkeolojisiyle ilintili olarak öne sürülen dört teori üzerinde duruyor: mitsel tahkiyeler, kabilelerin uyguladığı totemler, av büyüsü ve şamanlar teorisi... Her biri oldukça ilginç ve ustaca düşünülmüş bu teoriler kaçınılmaz olarak okuyucunun da düşünce ve hayal dünyasını harekete geçiriyor. Bu anlamda yazar, mağaralardaki deneyimlerini oldukça başarılı bir şekilde aktardığı bölümleri okuturken de okuyucusuna, sanki o mağaralarda adım atıyormuş hissini yaşıyor. Tabii kitapta da belirtildiği üzere vurgulanan bu dört teoriden herhangi birini ispatlamak ne yazık ki mümkün

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, busra.turkarslan@stu.fsm.edu.tr

değil. Yüz binlerce yıl geriye gidip bakma imkânımız olsa, belki bu teorilerden birini kesin olarak kabul edebilirdik. Yine de şamanlar teorisinin detaylı olarak işlendiği *Mağaradaki Zihin* kitabı ile bu kitabı arka arkaya okumanın; arkeoloji, antropoloji ve sanata ilgi duyan herkes için daha faydalı olacağı söylenebilir.

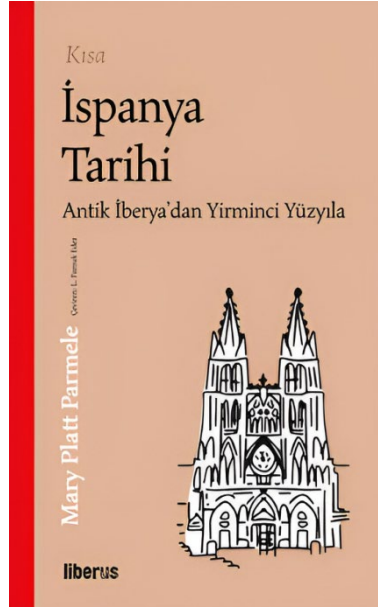
Kitabın “Baştan Çıkarıcı Balta; İyi Giyimli Yeni Gelenler” başlıklı ilk bölümünde, söz konusu mağara resimlerinin yapıldığı dönemin şartları değerlendirilmekte ve bu resimlerin yapılış nedenleriyle ilgili yorumlara yer verilmektedir. Bu bölümde Homo Sapiens ve Neandertallerin yaşamları ve mücadelelerine de değinilmektedir. Esasen Neandertallerin sayılarının azalmasındaki Homo Sapiens faktörünü burada da görebiliyoruz. “Bir Kuşkucu Hatasını Kabul Ediyor; Bayan Mary E. Boyle’un Tutkusu” başlıklı ikinci bölümde, bu resimlerden bir bölümünü keşfeden bilim insanlarının karşılaştığı tepkiler ve sonrasındaki haklılıklar ortaya konmaktadır. “Asil Robot, Meraklı Bir Köpek; Başrahibin Dağdaki Vaazları” başlığını taşıyan üçüncü bölümde, Lascaux Mağarası’na yolu düşen gençlerden birinin robot isimli köpeği vasıtasıyla mağaradaki resimlerin keşif süreci anlatılmaktadır. Tabii sonrasında uzmanların sürece müdahalesi de... Dördüncü bölüm ise “Büyük Siyah İnek; Bir At Nasıl Resmedilir?” başlığını taşımakta ve bölgedeki tarih öncesi dönem resimlerinin önemli bir kısmına sahip Lascaux Mağarası’ndaki resimlerin yorumlarını içermektedir. Beşinci bölüm “Bizonlar Arasında Fırtınalı Bir Piyes; Altın Oran” başlığını taşımakta olup, burada Sanat Tarihçisi Max Raphael’in resimler hakkındaki yorumlarına değinilmektedir. “Canlı Ama Güvenilmez Bir Yaratıcılık; Tuhaf Sembolik Oklar” isimli altıncı bölüm, Raphael’in yorumlarının bir müsveddesinin ortaya çıkması ve bunu değerlendiren A. Laming’in düşüncelerini içermektedir. “Üç Dişli Mızrak Şeklindeki Mağara; Çiftleşme Değil Birleşim” başlıklı yedinci bölümde, A. Laming’in tez danışmanının, dönem sanatını anlamlandırmak üzere oluşturduğu düşüncelere yer verilmektedir. “Bir Teknede Üç Erkek Kardeş; Büyücü” başlıklı sekizinci bölümde, Les Trois-Freres Mağarası’ndaki resimlerin keşif sürecinden ve Curtis’in mağara izlenimlerinden bahsedilmektedir. Dokuzuncu bölüm “Bir Sualtı Geçidi; Kaya Üzerindeki Kafatası” başlıklı olup, tarih öncesi devirlerle ilgili Sanat Uzmanı Jean Clottes’in araştırmaları ve keşifleri üzerine oluşturulmuş bir bölümdür. Onuncu ve son bölüm ise “Tuhaf, Stilize Edilmiş Kadınlar; Dünya Altında Başka Dünya” başlığını taşımakta ve Curtis’in, mağara resimleri kültürü üzerine yorumlarından oluşmaktadır.

İlgi çekici anlatımıyla okuyucuyu başlangıçtan itibaren kendisinden ayrılmamaya sevk eden *Mağara Ressamları*; tarih öncesi yaşam şartları ve insanın ilk soyut düşünme ürünleri olan resimler hakkında merakımızı hep canlı tutmaktadır. Yazarın, bu resimlerin ilk ortaya çıkışına uzmanların verdiği bilgiler çerçevesinde yaptığı tarih saptaması olan yaklaşık kırk yedi bin yıllık süreç gerçekten önemli bir tespittir. Bu tespit; insanın aklını soyut düşünme becerisiyle birlikte kullanmaya başladığı zamanları göstermekle birlikte, kutsal kitaplarda geçen, insanın halife tayin edilmesini ve emaneti yüklenişini hatırlatmaktadır. Yazarın uzmanların fikirlerine dayandığı görüş, insan beyninde kırk yedi bin yıl kadar önce bir nörolojik değişimin yaşandığı tespiti bunu kuvvetlendirmektedir.

Resimlerin yorumlarının ele alındığı kısımlarda bu resimlerin özelliklerinin ve ressamın bilincinin; insanı, ister istemez resimlerin kalitesi ve üslubu dikkate alındığında, günümüzdekilerden çok da farklı

olmadığı düşüncesine götürmektedir. Bu bakımdan kitap, insan bilincinin serüveni hakkında da bize önemli farkındalıklar sağlamaktadır. Kitapta sabırlı okuyucu için değil ama diğerleri için zorlayıcı olabilecek kısım; daha çok ilk bölümde yer almaktadır. Çünkü sabırsız veya konuya çok aşina olmayan okuyucu, gizemli cümleler nedeniyle olayların birbirine eklenmesini takip etmekte zorlanabilir. Bunu da doğal karşılamak gerekir diyebiliriz. Neticede her kaliteli eser, sırlarını kendisine sabredebilenlere verir. Öz yapı ve tarih bakımından kapsamlı bir eser olan *Mağara Ressamları*, hem soyut düşünceyi hem de bunu aktarmanın yoğun ve estetik bir yolunu bulan ilk atalarımıza duyulması gereken hayranlık ve saygıyı gözler önüne serer. Bunların yanı sıra eser; arketip görsellerle ve kısa biyografilerle desteklenmesi, son yüz elli yıllık araştırmalara detaylıca değinilmesi ve mağara resimlerinin anlamı üzerine yapılan çalışmaların tarihsel bir kronolojiyle akıcı şekilde anlatması ile ilgili, okuyucusuna yol tayin edebilecek nitelikte bir eserdir.

Kısa İspanya Tarihi: Antik İberya'dan Yirminci Yüzyıla

Mary Platt Parmele, Çev. L. Pamuk Edez

İstanbul, Liberus Kitap, 2023, 120 sayfa, ISBN: 978-625-6982-11-6.

Hüseyin ERGİN*

Kısa İspanya Tarihi: Antik İberya'dan Yirminci Yüzyıla adlı kitabın yazarı Mary Platt Parmele, Amerikalı bir tarihçi ve yazardır. 1892'den itibaren incelemeler ve dergilere felsefi makaleler, kısa öyküler yazmaya başlamıştır. En başarılı kitapları, özellikle 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında yazmış olduğu, çeşitli ülkelere dair *kısa tarih* kitaplarıdır.

Yazar, bu kitapta İspanya Yarımadası'nın tarihi başlangıcından yani İberya Yarımadası olarak anıldığı dönemden itibaren, kendi gözlemlerinin de bulunduğu 20. yüzyıla kadar olan süreci ele almaktadır. Bu yarımadanın kaderini, yüzyıllar boyunca geçirmiş olduğu değişimleri, savaşları, kralları, imparatorlukları, devletleri ve yıkılışlarını, iç savaşları sadece bir kitapta kendi gözlem ve düşünceleriyle okuyucuya aktarmaya çalışmaktadır. Konuyu edebî bir dille ancak olayları romanlaştırarak anlatmayı tercih etmektedir. Birçok bölümde de şiirlere ve hikâyelere yer verdiğini görmekteyiz. Yazar konuyu anlatmak için zaman zaman kıyas tekniği kullanarak olaylar arasındaki benzerlikleri vurgulamaktadır. Olaylarla ve dönemle ilgili birçok rivayete ve efsaneye de kitabında değinmektedir. Yazar, bölümlerdeki olayları özellikle *başkahraman* olarak ön plana çıkardığı tarihsel kişilikler üzerinden anlatmayı tercih etmektedir. Örneğin; üçüncü bölümü Hannibal üzerinden, dördüncü bölümü ise Caesar üzerinden anlatmaktadır. Bazı bölümlerde de yine o dönem gerçekleşen olaylara şahit olmuş, dönemin önemli isimlerinin sözlerine başvurarak, olayları aydınlatmaya çalışmaktadır. Yazarın, olayları anlatırken kullandığı tabirler çok ilgi çekici. Örnek vermek gerekirse, ulus devletlerin ortaya çıkacağı zemin

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, huseyin.ergin@stu.fsm.edu.tr

oluşurken monarşi sisteminin mışıl mışıl uyuduğunu dile getirerek olayı anlatmayı tercih etmiştir. Birçok resimle de kitabı görselleştirmeye çalışmıştır.

İspanya'nın tam anlamıyla bütün tarihini kısaca ele aldığı için âdeta bir özet niteliğindeki kitapta 24 bölüm vardır. İlk bölümde İberya Yarımadası'nın nasıl meydana geldiği ve ilk yerlileri olan İberyalıların nasıl bir topluluk olduğu hakkında bilgi verilmektedir. Kitabın ilk bölümünde fiziksel özellikleri betimleme konusunda kullanılan harika bir teknik sayesinde, okurun zihninde âdeta bir İberyalıya selam verecek derecede canlandırma yapabilmesi mümkündür. Aynı bölümde, alfabenin mucidi olan Fenikeliler ve özelliklerinin yanı sıra bu coğrafyanın madenî özellikleri de anlatılmaktadır. Ayrıca şehirlerin nasıl kurulduğu hakkında bilgilere de bu bölümde rastlanmaktadır.

İkinci bölümde Fenikeliler, Kartacalılar ve I. Pön Savaşı'yla beraber genç Roma Cumhuriyeti ön plana çıkmaktadır. İlave olarak burada II. Pön Savaşı'yla beraber Hannibal ve Roma'nın arasındaki mücadeleler; III. Pön Savaşı ile birlikte Kartaca Devleti'nin yıkılışı ve İberya'nın Roma topraklarına girişi işlenmektedir. Bu bölümde, İberya'nın isminin de artık Hispania olarak değiştirildiğini görmekteyiz.

Yazarın kitabın dördüncü bölümünde ele aldığı temel konu, Roma İmparatorluğu ve Caesar'dır. Burada Caesar'ın imparator oluşu ve ölümü anlatılmaktadır. Bunun yanı sıra dünyanın varoluşundan bu yana en önemli iki olayın meydana geldiğini vurgulayıp bu olayların “*olağanüstü ihtişamlı bir yaşamdan sonra birkaç yüzyıl içinde yok olacak olan Roma İmparatorluğu'nun doğuşu ve asla ölmeyecek olan ruhani bir krallığın doğuşu*” olduğunu kendi çıkarımına göre yorumlamaktadır.

Beşinci bölümde özellikle, Roma'nın topraklarının kuzeyden gelen topluluklar tarafından istila edilmesi ve Atilla'nın Avrupa'ya gerçekleştirdiği akınlardan bahsedilmektedir.

Altıncı bölümde ise Roma'nın Hristiyanlık dinini kabul etmesi, İspanyol dilinin ortaya çıkışı, Katoliklik ve Vizigotlarla Gotlar ele alınmaktadır.

Yedinci bölüme geçtiğimizde bizi Vizigot krallarının başkenti olan Toledo şehri karşılamaktadır. Bu bölümde Toledo şehrinin geçmişteki hâli ve günümüzdeki yeri kısaca mukayese edilmektedir. Vizigot krallarının da seçimle başa geçtiği bilgisi yine bu bölümde verilmektedir. Papa Leo ve Kral Wamba hikâyesi anlatılarak bölüm sonlandırılmaktadır.

Sekizinci bölümde ise Vizigot Krallığı'nın yıkılışı, Müslümanlarla Hristiyan Gotlar arasındaki mücadele ve özellikle o döneme kadar İspanya Yarımadası'nın uğradığı dönüşüm ele alınmaktadır.

Dokuzuncu bölümde özellikle, Frank kralı Charles ve Müslümanlar arasında gerçekleşen savaştan söz edilmektedir. Bu savaşla beraber İspanya Yarımadası'nın Hristiyan ve Müslümanlarca ikiye bölünüşüne de değinilmektedir.

Onuncu bölümde ise Berberiler ve Araplar arasındaki mücadeleden, Emevilerin kuruluşundan ve Abbasilerle mücadelesinden bahsedilmektedir.

On birinci bölümde ele alınan konu, Hristiyan dünyasının bir umudu olan Charlemagne ve fethettiği

Saksonların isyanı sonucunda yaşanan Roncesvalles Savaşı'dır.

On ikinci bölümde ise Emevi Hanedanlığı'nın kötü gidişatının sonrasında tahta çıkan III. Abdurrahman ve dönemi, bunun yanı sıra halifeliğin Abbasiler ve Emevilerce ikiye ayrılışı anlatılmaktadır.

On üçüncü bölümde el-Mansur ve onun ölümünden sonra Emevilerin düşüşü; Hristiyanların yükselişiyle beraber Papa'nın İspanya'ya bir Haçlı seferi düzenlemesiyle artık Muvahhidlerin İspanya'dan sürülüşü ele alınmaktadır.

On dördüncü bölümde, Avrupa'nın 13. yüzyıldaki durumuna dair bir genel bilgilendirmeyle beraber, İspanya'nın artık Avrupa devletlerine yaklaşımının anlatıldığını görüyoruz.

On beşinci bölümde ele alınan temel konular, İspanya Yarımadası'nda bulunan devletlerin arasında gerçekleşen iç savaşlar ve sonuçları ile o dönemde diğer devletlerle yapılan mukayeselerdir.

On altıncı bölümde ise Avrupa'nın kaderini etkileyen olaylardan Engizisyon mahkemelerinin kurulması, Yahudilerin bu bölgeden zorla sürgün edilmesi ve son olarak da İspanya'daki Mağribi yönetimin kesin olarak sona erişine dair bir anlatımla karşılaşyoruz.

On yedinci bölümde; Kastilya kraliçesi Isabella ve faaliyetleri, Granada şehrinin düşüşü, İspanya kralı I. Charles'ın hayatının kısa bir bölümü ve Almanya'nın V. Charles'ı olup kral seçilişinin arkasında yatan olaylar ele alınmaktadır.

On sekizinci bölümde, Charlemagne'den bu yana gelen en güçlü kral olan Philip'ten ve onun krallığı döneminde Avrupa'da gerçekleşen olaylardan bahsedilmektedir. Protestanlık ve Luther'den biraz bahsedilerek Philip'in ölümüyle beraber İspanya'nın gerilemiş dönemi anlatılmaktadır.

On dokuzuncu bölümde ise III ve IV. Philip'in saltanat döneminde gerçekleşen olaylar, İspanya'nın gitgide gerilemesi ve Amerikan coğrafyasında Anglosaksonlarla İspanyollar arasındaki mücadele işlenmektedir.

Yirminci bölümde, Avrupa'nın yeniden şekillenmesini ve oluşumu, Bourbon Hanedanlığı dönemi ve İspanya'nın parçalanışı anlatılmaktadır.

Yirmi birinci bölümde ele alınan temel konular; İspanya kolonilerinde İngilizlerle girişilen mücadele, Fransızlarla yapılan ittifak, Napolyon'un ortaya çıkışı ve İspanyol krallarının istikrarsız bir şekilde taht mücadeleleridir.

Yirmi ikinci bölümde; 1812 Anayasası, Napolyon İmparatorluğu'nun durdurulması, İspanya'da gerçekleşen devrim işlenmiştir.

Yirmi üçüncü bölümde, İspanya'daki Cumhuriyet dönemi; Liberalizmin kurucusu, beraberinde Liberal Parti'nin kuruluşu, seçimleri girişi ve iktidar mücadeleleri ele alınmaktadır.

Yirmi dördüncü ve son bölümde ise 19. yüzyıldan 20. yüzyılın sonlarına kadar geniş bir zaman dilimi ele alınmaya çalışılmıştır. Küba'da kurulan parti, On Yıl Savaşları, gerçekleştirilen reformlar ve İspanya ile Amerika arasında gerçekleşen savaştan bahsedilip "Zamanın ruhu vardır" anekdotuyla kitap tamamlanmıştır.

Kitapta yazım kuralları açısından herhangi bir yanlışlığa rastlanmamıştır. Eleştiri getirilebilecek temel nokta ise kitabın 24 bölümünün içeriğinin çok geniş yüzyıllara bölünmüş olmasıdır. Olayların kavranması noktasında çok geniş boşluklarla karşılaşılması muhtemeldir. Kitapta birçok efsane ve rivayete yer verilmesi hem avantaj hem de dezavantaj olarak söylenebilir. Avantajı, ilgi alanı dışında merak uyandırıp o efsaneye dair araştırma yapma isteği uyandırması; dezavantajı ise konunun derinine inilmesini imkânsızlaştırıp yüzeysel bir okumaya neden olmasıdır. Aslında yazarın fikirlerinin de temelde yüzeysel olması nedeniyle hedefine ulaşan bir eser olduğu söylenebilir. Kitapta kaynakça ve dipnot kullanımı mevcut değildir. Kitabın sonunda, İspanya’da 20. yüzyıla kadar hüküm sürmüş kralların isimleri yer almaktadır.

İspanya’yı genel bağlamda ele alan eserde, İberya döneminden 20. yüzyıla kadar olan süreçte İspanya’nın geçirdiği olaylar, evrimler ve bunların İspanya’nın tümünü oluşturduğu anlatılmıştır. Yazar, gayet anlaşılır ve akıcı bir dille İspanya’nın tarihini, efsanelerini ve topluluklarını aktarmayı başarmıştır. Eserde görsel kaynak kullanımı da mevcuttur. Akademik bir nitelik taşımamakla beraber, ilgi alanı olanların tercih edebileceği bir eserdir. Öğrencilerin ve araştırmacıların bu eseri bir basamak olarak görüp, konuyu daha derinleştirecek eserlere yönelmeleri tavsiye edilebilir. Yazarın amacının İspanya tarihini kısa ve yüzeysel olarak anlatmak olduğu düşünülürse, İspanya tarihiyle ilgilenenler için özet niteliği taşıyan başarılı bir eserin ortaya çıktığı söylenebilir.

Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî

Ramazan Şeşen

Ankara, Yeditepe Yayınları, 2022, 218 sayfa, ISBN: 978-605-5200-07-7.

Gülbeniz DÜLGER*

Ramazan Şeşen, 1965 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun olmuştur. 1966 yılının başında Edebiyat Fakültesinin Orta Çağ Tarihi kürsüsüne asistan olmuştur. 1969 yılında doktorasını, 1978 yılında doçentliğini tamamlamıştır. Bir süre Libya Trablusgarp Üniversitesinde görev yapmıştır. 1982 yılında IRCICA’da araştırmalarına başlamıştır. 1989 yılında ise Orta Çağ tarihi profesörü olarak, o zamanki adıyla Mimar Sinan Üniversitesine atanmıştır. 2004 yılında emekli olana kadar Mimar Sinan Üniversitesinde görev yapmıştır. Ayrıca 1995-2004 yılları arasında aynı fakültede tarih bölüm başkanlığı görevini üstlenmiştir.

Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi [E. İhsanoğlu, G. Gündüz, S. Bekar ile birlikte (2004)], *Osmanlı Musiki Literatürü Tarihi* [E. İhsanoğlu, G. Gündüz ve S. Bekar ile birlikte (2003)], *İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* (1985), *Selahaddin Eyyubi ve Devri* (2000), *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi* (E. İhsanoğlu, S. Bekar ile birlikte), *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (1998), *Kıbrıs İslami Yazmalar Kataloğu* [Cevat İzgi ve Cemil Akpınar ile birlikte (1995)], *Sultan Kalavun ve Oğlu: el- Melikü'l Eşref Devri* (2018), *Haçlılar Önünde Sultan Baybars* (2016), *Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti (Hicri 596–589 / Miladi 1174–1193)* (1983), *Sultan Baybars ve Devri (1260–1277)* (2009), Şeşen’in kaleme aldığı eserlerdendir.

Kitap altı bölüm ve alt başlıklardan oluşmaktadır. Yazar, Selçuklulardan başlayıp Sultan Selahaddin Eyyubi’nin vefatına kadar olan süreci anlatmıştır. Kitabın ön sözünde Selahaddin Eyyubi’nin şahsiyetine

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, gulbeniz.dulger@stu.fsm.edu.tr

övgü ve İslam'a olan katkılarından kısa bir şekilde bahsedilmiştir. Yine aynı kısımda, bu alanda yazan, dönemin önemli şahsiyet ve kaynaklarından söz edilmiştir.

Kitabın ilk bölümünün başlığı “Giriş”tir. Bu bölüm, “Selçuklular, Haçlılar ve Zengiler” adında bir alt başlıkla anlatılmıştır. Bu kısımda bölgesel hâkimiyetlerden, yeni kurulan devletlerden ve bu devletlerin ehemmiyetinden bahsedilmiştir. Yine bu bölümde bir başlık altında İmadeddin Zengi'nin yaptığı seferler ve Kürtlerle olan bağlantıları; Nureddin Zengi'nin seferleri ve vefatı; Eyyubilerin kendi kökenlerini nereye dayandığı anlatılmıştır. 1174 yılında Nureddin Mahmud Zengi'nin ölmesinin Selahaddin Eyyubi için önemli bir fırsat olduğundan bahsedilmiştir. Son alt başlık ise “Dımaşkın Zaptı”dır ve burada, Haçlılar ile mücadelelere değinilmiştir. Zaman zaman iç sorunlarla ve Haçlılarla mücadelesine rağmen Suriye'nin hâkimiyetinden vazgeçmemesi bahsine yer verilmiştir.

“Selahaddin'in Tarih Sahnesine Çıkışı” adlı ikinci bölümde, Fatımilerin güç kaybetmesi; Birinci, İkinci ve Üçüncü Mısır Seferleri; Selahaddin Eyyubi'nin Fatımilerin veziri oluşu ve Eyyubi Devleti'nin başlangıcı; Fatimi hilafetinin kaldırılması; Selahaddin'in Haçlılarla mücadelesi; Nureddin Mahmud bin Zengi'nin ölümü incelenmektedir.

Kitabın üçüncü bölümü “Selahaddin'in Nureddin'in Yerini Alması Devletin Birliğini Yeniden Sağlaması” başlığını taşımaktadır. Bu ana başlık altında incelenen konular; Halep-Musul galibiyeti, Haşhaşiler ile mücadele, Remle yenilgisi üzerine önemli güç kaybı, Ermenilerle mücadele, sultanın hastalığı, sultanın ülkenin idaresini yeniden düzenlemesi ve en parlak döneme hazırlıktır.

Dördüncü bölümün başlığı “Hittin Zaferi, Kudüs'ün ve Filistin'in Fethi”dir. Bölümün alt başlıkları ise “Hittin Savaşı, Hittin Savaşı Filistin Şehirlerinin Fethi” ile “Kudüs'ün Fethi”dir. Bu bölümde savaş ve kuşatmaların ele alındığı görülmektedir.

“Üçüncü Haçlı Seferi, Akka Müdafaası” başlıklı beşinci bölümde, Avrupa güçlerinin Kudüs'ü alma isteğine değinilmiş, Kudüs alınamasa bile sonraki seferlerde bunun üzerinde durulacağı meselesine yer verilmiştir. Bunun yanı sıra kuşatmanın başlaması ve büyük çarpışma; Alman Haçlıları; cephede yaşanan yeni gelişmeler; kış mevsiminde gerçekleşen savaşlarda hava şartlarının olumsuz etkileri ve yaşanan başarısızlıklar ele alınmıştır. Son alt başlıkta ise en önemli olaylardan biri olan, Fransa ve İngiltere'nin ittifak kurarak sefer düzenlemesi ve Akka'nın düşüşüne yer verilmiştir.

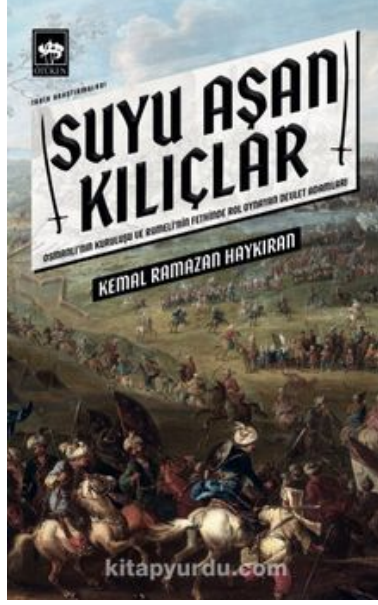
Kitabın altıncı ve son bölümünün başlığı “Frenklerin Kudüs'ü Alma Teşebbüsleri, Sulhün İlanı” adını taşımaktadır. Alt başlıklarda ise Kaysariye Meydan Savaşı, Arsuf Meydan Savaşı, Askalan'ın tahriri ve sultanın Kudüs'e çekilmesi, sulh müzakereleri, Kudüs'ün tahkim edilmesi, sulh yolları, sultanın Dımaşk'a dönüşü, Selahaddin'in eserleri ve şahsiyeti ele alınmaktadır.

Haçlılara adaleti öğreten Müslüman olarak adlandırılan Selahaddin Eyyubi, 11-13. yüzyıllarda hüküm sürmüş önemli bir sultandır. Kitapta, Selahaddin Eyyubi'nin savaşlarına, zaferlerine ve dönemin sosyal yapısına dikkat çekilmiştir. Bu dönemde yaşanan siyasal, askerî ve diğer olaylara kitap içerisinde yer verilmiştir. Haçlılar, Zengiler, Selçuklular, Haşhaşiler ve Ermeniler ile yaşanan mücadelelerden bahsedilmiştir. Selahaddin Eyyubi'nin kişilik özelliklerinden bahsedilmiş; onun sözünde duran, affedici,

cezalandırmayı sevmeyen, adaletli ve cömert olduğuna değinilmiştir.

Eserde Selahaddin Eyyubi'nin hayatı ve mücadelesi kronolojik olarak anlatılmıştır. Selahaddin Eyyubi ve döneminde verilen mücadelelerle devletin genel durumundan bahsedilmiştir. Bununla birlikte Kudüs şehrinin nasıl ve hangi şartlarda fethedildiği ele alınmıştır. Kitabın son kısmında, Selahaddin Eyyubi'nin inşa ettirdiği imarethanelerden, mimari eserlerinden ve kişiliğinden söz edilmiştir. Selahaddin Eyyubi'nin imar faaliyetleriyle yakından ilgilenip o dönemde Filistin, Mısır, Hicaz ve Yemen'de birçok cami, zaviye, medrese, köprü ve hamam inşa ettirmesinden bahsedilmiştir. Bu imar faaliyetleri arasında Mescid-i Aksa'nın tamiri, Kubbetü's Sahra'nın tamiri, Akka ve Kudüs'ün tahkimi, Kahire surları ve Salahi Hastanesinin yapımı yer almaktadır.

Eser genel olarak, Eyyubiler, Haçlı Seferleri, Zengiler, Selçuklular gibi farklı siyasal oluşumlar hakkında bilgi vermektedir. Türk-İslam tarihi ve Orta Çağ alanında araştırma yapmak isteyenler için faydalı bir kitap olmakla beraber fazla detay içermektedir. Bununla beraber tarihe ilgisi olan ve yeni öğrenmeye başlayan biri için yeterli fakat köklü bir araştırma yapmak için yüzeysel bir kitaptır. Akademik olarak ise ders kitabı niteliğindedir. Kitabın içerisinde ana başlıklar ve alt başlıklar kronolojik olarak yer almaktadır. Yazar, yüz on adet dipnot, otuz üç adet birincil kaynak kullanmıştır. Birincil kaynakların fazla olması anlatılanları daha güvenilir kılmıştır. Bununla birlikte on dört adet araştırma eser kaynağı kullanılmış, en sona bir de harita ilave edilmiştir. Kitabın dili net ve anlaşılır olsa da, noktalama ve yazım yanlışlarına da rastlanmıştır. Oldukça eğitici ve bilgi içerikli olan kitapta zaman zaman tekrarlarla karşılaşılması, okuyucuyu sıkabilmektedir. Buna rağmen, Selahaddin Eyyubi'nin hayatını ve mücadelesini doğru anlamak açısından önemli bir eserdir.

Suyu Aşan Kılıçlar

Kemal Ramazan Haykıran

İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2022, 119 sayfa, ISBN: 978-625-4082-73-3.

Doğukan KARAKUŞ*

Moğol istilası, Türk tarihinin vahim olaylarından biri olsa da, özellikle Anadolu Türklüğünün batıya yönelmesine ve buraları kendisine yurt edinmesine âdetâ önyak olmuştur. 13. yüzyılın başından itibaren Cengiz Han komutasında hızla büyüyen Moğol İmparatorluğu, Cengiz Han'ın ölümünden sonra da büyümeye devam etmiştir. Moğollar 1230'lu yıllardan itibaren Anadolu sınırlarına dayanmışlardır.

Anadolu Selçuklu Devleti ise bu dönemde en kudretli dönemini yaşamaktadır. Dirayetli sultan Alaeddin Keykubad, Moğol tehlikesini uzun süre ülkesinden uzak tutmayı başarmıştır. Onun ölümünün ardından ülkede iç karışıklıklar baş göstermiş ve Moğollar da bu karışıklıklardan yararlanarak Anadolu'yu istila etmişlerdir. Anadolu'nun doğusunda bulunan Türk obaları Moğol istilası ile batıya göç etmiş ve buraları kendilerine yurt edinmişlerdir.

Gelecekte Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturacak Kayı aşireti de Moğollardan kaçarak Selçuklu'nun batı uçlarına yerleşmiş bir obadır. Beyliğin Ertuğrul Gazi'nin ardından Osman Gazi'ye geçmesiyle gaza faaliyetleri de hız kazanmaya başlamıştır. Bununla beraber Selçuklu Devleti iyice zayıflamış, tahtta bulunan sultanlar ise âdetâ bir Moğol valisi hâline gelmişlerdir. Osmanlı'nın kuruluş yılı hakkında çeşitli görüşler olmakla birlikte 1299 ve 1302 yılları ön plana çıkmaktadır. Neticede 14. yüzyılın başında kurulmuş olan beylik, kısa sürede büyüyecek ve bir imparatorluğa dönüşecektir. Kemal Ramazan Haykıran, *Suyu Aşan Kılıçlar* adlı eserinde Osmanlı Beyliği'nin devlete ve imparatorluğa dönüşüm sürecinde etkisi olmuş bazı devlet adamları ve gazilerin hayatları hakkında bilgiler vermektedir.

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, karakusd@gmail.com

Osmanlı Devleti'nin gelişim sürecinde gaziler çok önemli rol üstlenmişlerdir. Gaziler pek çok gaza faaliyetlerinde bulunmuş, beyliğin sınırlarını genişletmiş ve ele geçirilen topraklarda imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Özellikle I. Murad zamanında başlayan devletleşme sürecinde etkili olmuş; Pençik Sistemi, iskân politikası gibi, devletin temel uygulamalarının oluşumunda katkıda bulunmuşlardır. Fethedilen pek çok yerin adının bu gazilerin adı ile anılması gazilerin devletin genişlemesindeki rolünü gösteren bir diğer husustur. Böylece Osmanlı Devleti'nin gelişiminde gaziler, neredeyse Osmanoğulları kadar önemli rol oynamışlardır.

Suyu Aşan Kılıçlar kitabı konunun anlatılış biçiminden dolayı bölümlere ayrılmamıştır. Az evvel kısaca değinildiği gibi Moğol istilasının Türk aşiretlerini batıya iterek bu bölgede Türklüğün gelişmesi, Osmanlı Beyliği'nin kurulması ve gelişimi ile gazilerin bu gelişimde oynadıkları rollerin önemini anlattığı bir giriş bölümü; ardından gazilerden seçilenlerin hayat hikâyelerinin birkaç sayfada kısaca anlatılmasıyla oluşan bir kitaptır. Bu açıdan bakıldığında kitabın temel argümanının devletin kuruluş ve gelişim aşamasında gazilerin üstlendiği önemli rol olduğu kanaatine varılabilir.

Kitapta, Osmanlı'nın kuruluş devri olarak anılan 1299-1453 yılları arasında padişahlara yoldaşlık etmiş paşa, bey gibi unvanlarla anılan ve devletine üstün hizmetlerde bulunmuş 17 gazinin hayatıyla, kuruluş devrinin ve dünya askerî tarihinin en etkili askerî birliklerinden olan *Delilerden* bahsedilmektedir. Kitapta hayatı anlatılan gaziler Akçakoca, Konur Alp, Alaeddin Paşa, Köse Mihal, Gazi Süleyman Paşa, Çandarlı Kara Hayreddin Paşa, Gazi Evrenos Bey, Hacı İlbey, Hacı İvaz Paşa, Gazi Hamza Bey, Timurtaş Paşa, Çandarlı Halil Paşa, Bayezid Paşa, Fakih Yusuf Paşa, Gazi Umur Bey, Yahşi Bey'dir. Yazar, ön sözünde kitabın amacını şöyle ifade etmektedir:

"Bu mütevazı çalışmada; kuruluşun ve fütühat sürecinin adamları olarak tanımlanabilecek ve Osman Gazi'den Fatih'e kadar uzanan zaman zarfında varlık gösteren gazilerin içinden seçilen 17 önemli şahsiyetin kökenleri, siyasi ve imar faaliyetlerini kapsayan biyografilerine yer verilmiş, böylece Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve yükselişinde büyük katkıları olan bu gazileri tek bir çalışma içinde toplayarak hatırlatmak ve tanıtmak amaçlanmıştır."

Öncelikle yazarı, seçtiği konudan ötürü takdir etmek gerekir zira devletimizin ortaya çıkması ve güçlenmesi adına ömürlerini ortaya koyan, bu uğurda onlarca kez savaşa katılan, günümüzde dahi birçok yerleşim yerine isimlerinin verildiği gazileri tanımak tüm Türk milletinin, tanıtmak ise konunun uzmanlarının onlara olan vefa borcudur.

Kitabın amacının, yazarın ön sözünden de anlaşılacağı üzere akademik olarak yeni bir bilgi ortaya koymak olmadığı açığa çıkıyor. Bununla beraber kitapta ele alınan konunun oldukça sade bir dille anlatılmasıyla, okurun yoğun bir bilgi aktarımının getireceği zorluklardan kurtarılarak kitabın içinde kalması sağlanıyor. Yazar, gazilerin hayatını anlatırken sadece onların faaliyetlerinden değil, dönemin dengelerinden de bahsederek okurun süreci devlet tarafından da anlamasını sağlıyor. Kitapta ayrıca, dönemin kaynaklarından yararlanılmış, bunların içerdiği bilgiler yeri geldikçe eleştirilmiştir. Bu da okurun hem dönemin kaynaklarını tanımasını hem de kaynağa dair tüm bilgilerin eleştirel bir süzgeçten geçirildikten sonra kullanılması gerektiğini kavramasını sağlıyor. Kitap zaten içerdiği konu ve yazılış

amacına uygun olarak, yoğun akademik dilden uzak biçimde, ele alınan konuyu oldukça özet bir şekilde anlatarak amacına ulaşıyor.

Bununla beraber kitaba getirilebilecek bazı eleştiriler de mevcut. İlki, devrin en önemli gazilerinden olan, ömrünü savaşlarda geçirmiş Turgut Alp, Abdurrahman Gazi gibi önemli şahsiyetlerden kitapta bahsedilmemiş olmasıdır. Bir başka husus ise, kitabın son kısmında sunulan Deliler Ocağı ile kuruluş ve yükseliş devrinde Osmanlı Devleti'nin gelişmesinde ve birçok savaşı kazanmasında aktif rol oynamış, devletin serhadde ve sınır boylarında istihbarat toplamasını ve buraların güvenliğini sağlamış hatta kitabın bazı bölümlerinde de değinildiği gibi gazilerin soylarının dahi kendi adlarıyla anılarak bulunduğu *Akıncılardan* bahsedilmemiş olmasıdır. Zira Akıncı Ocağı, ortadan kalktığı zamana dek devletin en prestijli askerî birliği olmuş, devlet için ne kadar önemli olduğu ortadan kalktıktan sonra yaşanan olayların ardından daha iyi anlaşılmuştur. Fatih'in iktidarı tam olarak ele almasından sonra gazilerin devlet içindeki rolleri azalacak, onların yerini zamanla Enderun'dan yetişme devşirme kökenli devlet adamları alacaktır.

Sonuç olarak *Suyu Aşan Kılıçlar*, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde gazilerin de ne kadar mühim rol oynadıklarını, onların şahısları üzerinden oldukça sade bir dil kullanarak anlatıyor. Konuya ilgi duyanlar için iyi bir giriş kitabı olacaktır.

Kızıldeniz: Kayıp Mekânın İzinde

Alexis Wick, Çev. Ezgi Dikici

İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023, 318 sayfa, ISBN: 978-625-8022-39-1.

Merve SAVAŞ*

“Hani sizin anıtlarınız, savaşlarınız, şehitleriniz? Kabile hafızanız hani? Efendiler, kilitlidir. İşte şu gri kasabada, denizde. Deniz saklamaktadır onları. Deniz tarihtir.” (Derek Walcott)

Eserde gördüğümüz, Walcott’un da ifadelerinde belirttiği gibi, deniz bir tarihi kapsamaktadır. Nitekim Kızıldeniz ise günümüzde bilinen hâliyle, coğrafi yapısı baz alındığında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusuna kadar uzanmış, akabinde Afrika’nın kuzeydoğusunu Arap Yarımadası’ndan ayırarak Doğu Akdeniz’i Batı Hint Okyanusu’na bağlamış olan uzun ve oldukça dar bir su kütleini ifade etmektedir. Coğrafi yapısı itibarıyla tarih boyunca birçok devlet tarafından önem arz eden bu deniz ise çeşitli mücadele sahaları içinde yer almaktadır. Tarihsel devirlerde güç temerküzüne maruz kalmış olan bu denizin serüvenini Alexis Wick’in kaleme almış olduğu eser üzerinden okumak mümkündür.

Yazarın da eserinde yer vermiş olduğu üzere, günümüzde Kızıldeniz olarak isimlendirilen deniz sahası Osmanlı belge dilinde *Bahr-i Süveyş* olarak kendisine yer bulmaktadır. Bu noktadan hareketle, Osmanlı Devleti’nin liman gücünü temsil eden bu tabir 19. yüzyılın belge diline de yansıtılarak değişikliğe uğramış, ardından *Bahr-ı Ahmer* yani bugünkü Kızıldeniz ismi ile anılmaya başlamıştır.

Eserin giriş bölümünde kitabın yazılış amacını aktaran yazar; bu kitabın Kızıldeniz’i tarih disiplininin alanına dâhil etmek gibi bir amacının olmadığını, daha çok Avrupamerkezciliğin tenkidini daha ileri bir safhaya götürerek modern coğrafyanın düzenleyicisi kategorilerinin yani deniz, okyanus, bölge gibi tanımların objektif olarak sunulduğunu tasvir etmektedir. Bu ifadelerin ardından ise yazar, yukarıda

---

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, mervesavas66@gmail.com

değinilmiş olan kategorilerin tarih ve coğrafyanın özerk disiplinler olarak ortaya çıktığı erken dönemlerde, 19. yüzyıl Avrupa'sında beşerî bilimlerin başlamasıyla birlikte şekil alan belirli bir söylemsel oluşuma ait olduğunu okuyucuya aktarmaktadır. Bu tespitin yanı sıra yazar, kitabın yazılış gayesinin deniz kavramını daha detaylıca süzgeçten geçirerek denizsellik konusunun tarihsel yazının bir alt basamağından daha çok şey ifade ettiği meselesinin önemine vurgu yapmaktadır. Kızıldeniz hakkında yazılmış eserlere farklı bir bakış açısı katan yazarın bu yapıtı beş bölümden mütevellittir.

Eserin birinci bölümünde “Ortadaki Yer: Kızıldenizin Jeo-Tarihi” başlığı altında yazar, bir isim üzerinden Kızıldeniz'i tanımlamaktadır. Bu bölümde bilfiil Kızıldeniz kelimesinin kökeni üzerinde duran yazar, Kızıldeniz'in topoğrafik yapısı hakkında bilgi vermektedir. Akabinde Kızıldeniz'in coğrafi ve jeolojik durumu hakkında tespitlerde bulunmuştur. Öyle ki yazar, Kızıldeniz'in bir çöl kuşağı içerisinde yer aldığını söyleyerek kuraklığın coğrafyada meskûn olduğunu, bundan mütevellit nüfus yapısının da daha az olduğunu dile getirmektedir. Ancak belirtmekte fayda vardır ki, coğrafi yapı olarak farklı bir konumda olan Kızıldeniz'in, liman şehirleri açısından da önemi büyüktür. Filhakika, yazarın da eserinde yer verdiği üzere sadece coğrafi yapının bölge üzerinde etkili olmadığı, ticari ve dinî hayatın da bölgede stratejik önem arz ettiği bilinmektedir.

Eserin bu bölümünde ayrıca Mekke ve Medine şehirleri üzerinden örnek veren yazar, Kızıldeniz'in teolojik etmenler içinde stratejik bir konumda yer aldığından bahsetmektedir. Birinci bölümün “Anlatı Örgüsünün Kurulması” alt başlığında da ifade edildiği üzere, Kızıldeniz muhtemelen üzerinde yolculuk yapılan ilk deniz olma vasfını kazanmış denizdi. Şöyle ki, ismi bilinmeyen fakat yazdıkları ile tecrübeli olduğu anlaşılan bir seyyahın *Eritre Denizi Seyir Defteri* adlı eserinde aktardığı üzere Kızıldeniz'in Erken Antik Çağ'da bölgesel güçler tarafından, refah ve stratejik açıdan değerli bir konumda yer alması nedeniyle daha çok ilgi çektiği bilinmektedir. Bunun haricinde Kızıldeniz'in yapısını anlamak için önemle üzerinde durulması gereken bir husus da mahsulleri ve gelirleri doğrudan Hicaz iaşesine bırakılmış çok sayıda büyük vakfın kurulmuş olması meselesidir. Bilfiil Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan Hicaz'ın neredeyse tamamen bu vakıflar yardımıyla ekonomilerini kalkındırdığı ve Osmanlı Devleti hükümdarlarının atalarından almış olduğu bu vakıf uygulamaları ile devletin hazinesine katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Kızıldeniz ticari yapısından dolayı da ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır.

Eserin bu bölümünde değinilen bir diğer konu da Kızıldeniz'in jeostratejik önemidir. Şöyle ki, Topkapı Sarayı arşivinde bulunan bir belgenin muhtevasında görüldüğü kadarıyla, 1525 yılında yazılmış olan bu belgede Cidde'de bulunan, Osmanlı garnizon yapısı ile ilgili olarak Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki varlığından mütevellit, yeni oluşan küresel durumla alakalı bir rapora ulaşılmıştır. Yazarın beyanına göre, raporun içeriğinden anladığımız kadarıyla raporu ele alan kişinin Osmanlı donanmasının bölge coğrafyasında karşılaşmış olduğu zorlukları anlatarak, Kızıldeniz'in, Aden Körfezi'ni de içene alacak şekilde bir jeostratejik varlık olarak görülmesi gerektiği ifade edilmiş, akabinde ise Kızıldeniz ve Aden Körfezi kıyılarının, kimi Müslüman kimi gayrimüslim hükümdarlar tarafından uğramış olduğu tahribat neticesinde Devlet-i Aliyye'nin bölge üzerinde etkin bir güç olarak varlığını sürdürmesi için yapması

gerekenler aktarılmıştır.

Eserin ikinci bölümünde, “Alaturka Talasoloji, Tarih Felsefesine İlişkin Altı Tez” adlı alt başlıkta, Osmanlı çalışmalarının problemlerine değinilmektedir. Bu bölümde dikkat çeken, yazarın Osmanlı Kızıldeniz’inin bir tarihinin olamayacağı fikri ile boğuşmasıdır. Öyle ki yazar bu bölümde Kızıldeniz’in, Osmanlı tarihinin tutarlı bir öznesi olarak formüle edilemeyeşinden dem vurarak bu sahada bir Osmanlı tarihinin olmadığını okuyucuya ispatlama çabası içerisine girmektedir. Osmanlı Kızıldeniz’inin olmadığını altı madde hâlinde açıklamaya çalışan yazar, ilk maddede Avrupa’nın deniz sahalarında Osmanlı Devleti’nden daha çok özdeşleştirildiğini ifade etmiştir. İkinci maddede, Osmanlı Kızıldeniz’inin olmaması kuramını provizyonizm olarak betimleyerek, devletin iktisadi-ideolojik yapısında açıklamakta baskın bir paradigma olarak kullanıldığı şeklinde telakki etmektedir. Üçüncü maddede ise yazar, Osmanlı Kızıldeniz’inin olmayışını 19. yüzyılda ortaya çıkmış olan Arap kimliğinin Afrikalının karşısına çıkarmış olduğu gözle görülebilir disiplinler arası ayrımın oluşturduğu bir hudut ile betimlemektedir. Dördüncü maddede, Osmanlı Kızıldeniz’inin olmayışını burada oluşan bir ulusun var olmamasına bağlamaktadır. Beşinci maddede, bölgenin bir arşivinin olmamasına değinerek, Osmanlı belgelerinde Kızıldeniz başlığını taşıyan hiçbir belge tasnifinin bulunmadığından yakınmaktadır. Altıncı maddede ise tekrar, Osmanlı arşiv kataloglarında Kızıldeniz teriminin 19. yüzyılda yaygınlık kazandığını, Arapça kelimelerle oluşturulmuş şekli ile *Bahr-ı Ahmer* olarak isimlendirilen tek bir belgenin olduğunu ifade ederek, Osmanlı Kızıldeniz’inin tarihinin mevcut olmayışını ve bu düşüncenin de tamamen anakronizmden ibaret olduğunu belirtmiştir. Ancak dikkat çeken şey, yazarın bu iddiayı savunma çabası içerisinde oluşudur. Eserin bir bölümünü bu iddia üzerine kurgulayan yazarın sürekli, bir Osmanlı Kızıldeniz’i tarihinin olmadığı düşüncesini okuyucuya ispatlama çabası içerisine girdiği görülmektedir.

Eserin üçüncü bölümünde, Osmanlı Kızıldeniz’inin otoportresi çizilmek istenmiştir. Nitekim yazar bu bölümde, Osmanlı kaynaklarını baz alarak kaynakların nasıl bir Kızıldeniz tasvirinde bulunduğu dair okuyucuya bilgi aktarmaya çalışmaktadır. Birincil kaynakların gerçekliğin, ikincil kaynakların ise sanatın alanına girdiğini söyleyen yazar, tarihsel kalıntıların içerisinde en önemsiz konuyu bile aşırı okuma (overreading) ile çalışmanın doğru olduğunu ifade etmektedir. Yazar ayrıca, Osmanlı deniz tasavvuru konusunu daha çok kullanmış olduğu belgeler üzerinden okuyucuya aktarmaktadır. Bu tasavvuru bir resim tablosuna benzeten yazar, ilk olarak sahneyi kurmakta, daha sonra “Yakın Plan İhtiyaçlar Manzarası” alt başlığı ile başat fırça darbesini resmine vurmakta, akabinde ise arka planı aynalar labirenti olarak tasarlamaktadır. Ardından yazar, Osmanlı deniz tasavvurunu estetik bir silüete kavuşturmak amacı ile otoportrenin ön planını “Denizde Tanrı ve İnsan” başlığı ile sürdürmektedir. Otoportrenin sonucunda ise “Perde Kapanıyor: Zamanı ve Mekanı Yazmak” başlığı altında bölümü nihayetlendirmektedir.

Eserin dördüncü bölümünde ise, “Kızıldeniz’in Bilimsel Olarak İcadı” başlığı altında Kızıldeniz’in ilk olarak kolonyal güçler tarafından ele geçirilmesinden daha evvel metinsel olarak Britanya hükûmeti tarafından ele geçirildiği konusu işlenmiştir. Konu hakkında, bu dönemde söz konusu olan alanla ilgili ilk bilimsel harita hazırlanmıştır. Esasen bu bölümde daha çok Kızıldeniz’in aracılık edilen değil de mutlak

ve homojen bir mekân tasvirinin ortaya konulması düşüncesi savunulmuştur. Nitekim yazar, eserinin bu bölümünde, Akdeniz'e adanan bir kitabın başlığına dair bilinçli olarak bir benzetme yapmaktadır. Ayrıca, her ne kadar Kızıldeniz'in bilimsel olarak ortaya çıkmasından daha önce var olduğunu ifade etmiş olsa da Kızıldeniz'in başka bir anlamı da kapsadığını açıklamaktadır. Öyle ki yazar, burada Kızıldeniz'in bilimsel olarak icat edilmiş olduğunu, yalnızca onun metinsel ve resimsel bir şekilde tanımlanan bir nesne olarak ortaya çıkarıldığını ve dolaylı olarak da emperyal güce uzaktan tabi olmasını sağlamakla kalmadığını ifade etmektedir.

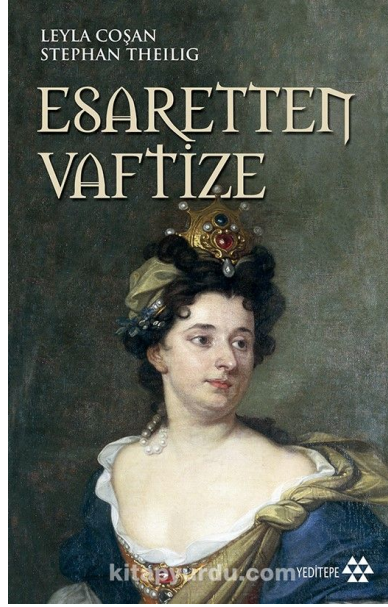
Eserin bu bölümünde, diğer bölümlerde görüldüğü üzere yazarın kendini de tekrarlayarak "Osmanlı Bahr-i Süveyş"iyle Kızıldeniz'in aynı şey olmadığı iddiasını sürdürdüğü görülmektedir. Eserin ileriki kısımlarını da bu düşünce ve kavrayıştan fayda sağlayarak devam ettiren yazar, bu bölümü Kızıldeniz'in bilimsel açıdan icadını inceleyerek devam ettirmiştir. Dördüncü bölümün diğer bir başlığı ise "Mücevhere Giden Yol: Savaş, Ticaret ve Bilim"dir. Yazarın bu başlıktaki anlatımına dayanılarak, 18. yüzyılın sonları Kızıldeniz'in ana kahramanlarının belirlenmiş olduğu bir dönemdir. Nitekim yazar, bu ana kahramanları tüccar ve diplomatlar olarak belirlemiştir. Ardından da bu kahramanlar üzerinden örnek vererek eserinin bu bölümünü devam ettirmiştir. Yazar, Süveyş üzerinden örneklerini sürdürerek burada ticaret yapmasına izin verilen George Boldwin, Warren Hostings ve Memlük beyi olan Muhammeed Ebuz-Zehab gibi kişilerin hikâyesi üzerinden bölümünü tamamlamaktadır. Ayrıca Kızıldeniz coğrafyasının var olmasına muktedir olan devletin İngiltere olduğunu ifade ederek, İngilizlerin bölgedeki varlığının yadsınamaz bir payı olduğunu okuyucuya aktarmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümünün diğer bir alt başlığı ise "Osmanlı'nın Dönüştürülmesi"dir. Burada yazar, Kızıldeniz teriminin Osmanlı dünyasında fiilen belirlenmiş olmasını 1850'lere kadar getirmektedir. Ardından, önce Mehmed Said Paşa'nın, akabinde de İsmail Paşa'nın himayesinde kurulmuş olan bir Osmanlı vapur kumpanyasının teşekkülüne dair tartışmaları bu bölümde incelemektedir. Nitekim bu perspektif ile bakıldığında Osmanlı Devleti'nin bölgedeki mevcudiyetinin haritalanmasında etkili olan sömürgeci bir yayılımın olduğu görülmektedir. Filhakika Kızıldeniz'de yapılan bu haritalandırma çalışmaları daha sonra Aden'i de içerisine almaktadır. Bu başlıkta görüldüğü üzere yazar, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki bu emperyal haritalanmanın getirmiş olduğu tehlikenin farkında olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin emperyalizminin her şeyden önce bir *coğrafi şiddet* eylemini gerçekleştirdiğinin idrakine varmış olduğunu ifade etmektedir. Bunun üzerine eserde, Süveyş Kanalı'nın açılışı akabinde tasavvur edilen olaylar değişmiştir, özellikle Mısır'ın kaderi emperyalizme, bilhassa da İngiltere Devleti'ne bağlanmaktadır. Bu kanalın açılması ile birlikte Mısır ile Osmanlı arasında da birtakım pürüzler ortaya çıkmaya başlamıştır. Yazar, eserinin dördüncü bölümünün bu alt başlığında Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz üzerindeki haritalanmasını ele alarak, bölgede gerçekleşen olaylar üzerinden Osmanlı Devleti'ni tanımlamaktadır. Eserin bu kısmında başat güç olarak İngilizleri ele alan yazar, Süveyş Kanalı'nın açılmasının akabinde Mısır örneği üzerinden bölgeyi okuyucuya tanıtmaktadır.

Eserin son bölümünde ise yazar, "Talasmani Modernite ve Deniz" başlığı altında Kızıldeniz'i ele almaktadır. "Kurgunun Ötesinde", "Serbest Ticaret İçin Serbest Bir Deniz", "Akdenizcilik",

“Jeotarihselcilik” başlıkları ile bu bölümü sürdüren yazar, daha çok Akdenizcilik üzerinden bir anlatım sağlamaktadır. Yazarın Akdeniz tasavvuru, Afrika’nın Sahra’nın yukarısında kalan bölümü ile Avrupa’nın kuzeydeki, aşağı yukarı kesintisiz bir dağ boyunca korunan bölümünü içeren bir bölgeyi kapsamaktadır. Yazar, “Denizin Kuşatılması” alt başlığında ise Thayer Maha’nın *The Influence of Sea Power upon History* adlı bilinen eserini inceleyerek talasoloji ve tarihi birleştirmektedir. Hakikaten bunun gibi birçok örnek kişi ve eser üzerinden eserini “Tarihin Antropomorfik Öznesi” başlığı altında devam ettiren yazar, bu bölümü “Bilimsel Teoloji” başlığı ile sonlandırmaktadır.

Sonuç olarak Kızıldeniz hakkında bilgiler ihtiva eden bu eser, Kızıldeniz coğrafyası hakkında okuyucuya farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Yazarın da bahsettiği gibi kitap, Fernald Braduelin’in Akdeniz hakkındaki çalışmasına benzer bir yapıda, Kızıldeniz tarihinin ana hatlarını belirlerken modernitenin getirmiş olduğu unsurları da baz alarak, egemen deniz düşüncesinin erken 19. yüzyıl Avrupa’sında beşerî bilimlerle birlikte nasıl ortaya çıktığının önemini vurgulamaktadır. Eser, kullanılan birinci el kaynaklar bakımından önem taşımaktadır. Fakat belirtmekte fayda vardır ki yazarın, Kızıldeniz’in haritalanmasında Avrupa’nın ön plana çıktığı düşüncesini ispatlama çabası yersiz görülmüştür. Tarihte birçok devlet bölgede var olma mücadelesine girişmiştir. Bu devletlerden biri de Osmanlı Devleti’dir. Eserin birkaç bölümünde yazarın Osmanlı Kızıldeniz’inin olmayışı düşüncesini okuyucuya ispat etme çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti kendi dönemi içinde bu coğrafyada meskûn olmuş bir devlet vasfını taşımaktadır. Bu minvalde yazar, İngiltere’nin bölgede aktör bir devlet olarak var olduğu düşüncesini Osmanlı’nın bölgede olmayışına bağlamaktadır. Bu konuda eserinde çeşitli argümanlar geliştirmeye çalışan yazarın, Osmanlı Devleti’nin bölgedeki varlığının da yadsınamaz bir gerçeklik olduğunu unutmaması gerekmektedir. Bundan hareketle, yazarın da belirttiği üzere deniz tarihtir ve tarihte bu coğrafyada yaşamış olan devletlerin de payı yadsınamazdır. Bu nedenle, yazarın bu husustaki düşüncesini de okurlara bırakmak daha yerinde bir karar olacaktır.

Esaretten Vaftize

Leyla Coşan, Stephan Theilig

İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2018, 224 sayfa, ISBN: 978-605-2070-61-1.

Mehmet Akif YILMAZ*

Leyla Coşan ile Stephan Theilig'in beraber hazırladıkları *Esaretten Vaftize* isimli eserde, XVI ve XVII. yüzyıllarda Almanlara esir düşen Türkler ve bu esirlerin yaşadıkları zorluklar ele alınmıştır. Yazarlardan Leyla Coşan, Almanya'da doğan Türklerden olup temel eğitimini bu ülkede tamamladıktan sonra lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini Türkiye'de Alman dili ve edebiyatı alanında tamamlamıştır. Profesörlüğe kadar yükselen, Marmara Üniversitesinde akademisyenlik ve yöneticilik yapan yazar, aynı zamanda alanında birçok kitap, makale ve tebliğ yayımlamıştır. Diğer yazar Stephan Theilig ise Almanya'nın Berlin şehrinde doğmuş, eğitim hayatını bu ülkede tamamlamıştır. Doktorasını, zorunlu göçmenler olarak Türkler, zenciler ve Tatarlar üzerine yaptığı çalışmayla tamamlamıştır. Hâlen, özellikle müze pedagojisi alanında faaliyetlerine devam eden yazar, aynı zamanda Almanya'da Brandenburg-Prusya Müzesi müdürlüğü görevini yürütmektedir. Birçok kurum ve birliğin de yöneticiliğini sürdürmektedir.

İncelediğimiz eser, giriş bölümü dâhil olmak üzere on bölümden oluşmaktadır. Ön söz bölümünde, Türk-Alman iş birliğinin tarihinin 1453'lere kadar uzandığı, özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda yapılan savaşlarda her iki taraftan büyük kayıpların verildiği, karşılıklı olarak birçok esirin alındığı ve başka yurtlara sürüldüğü belirtilmektedir. Kitabın asıl amacının, kayda geçmiş esirlerin yaşamlarına yer vermek ve kimi zaman film niteliği taşıyan hikâyelerini okuyucuyla paylaşmak olduğu giriş bölümünde ifade edilmektedir. Türk savaş esirlerinin durumlarını inceleyen, Türklerin vaftizlerini ve yaşamlarını konu

---

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, makif.ylmz.61@gmail.com

edinen bilgileri ortaya koyan en önemli araştırmacının Viyana’da Karl Teply olduğu aynı bölümde belirtilmektedir. Sahiplerince, maaşsız olarak çiftlikte işçilik, çobanlık ya da konaklarda hizmetkârlık yapmaya mecbur bırakılan Türk esirlerin hayatları, yaşam mücadeleleri, dinleri için çektikleri eziyetler ve nihayetinde dinlerini değiştirmek zorunda bırakılmaları konu edilmektedir. Nice vatan evladının savaşlarda esir düşmek suretiyle, tarihin aslında görünmeyen ve hayatın hızla akıp gittiği bu zamanlarda unutulmuş isimler olduklarının, bunların özgürlük ve vatan hasretiyle yandıklarının anlatıldığı bu eser; onların yaşadıkları zorlu ve çileli süreç, çeşitli araştırma ve kaynak eserler incelenmek suretiyle ortaya konulmuştur.

Eserin birinci bölümünde, çalışmanın amacının, Türk-Alman savaşları sırasında Almanlara tutsak düşen Türklerin durumlarından ve yaşadıkları zorluklardan söz etmek olduğu belirtilmiştir. Tabii çalışma yapılırken yararlanılan kaynaklardan da bahsedilmiştir. İncelenen bu kaynakların isimleri ve hangi konulara değinildiği, detaylı bir şekilde aktarılmıştır.

İkinci bölümde, Türklerle yapılan savaşların, o dönemde Avrupa’da Hristiyanların Hristiyanlarla yaptığı savaşlardan farklı olduğundan bahsedilmiştir. Türklerle yapılan savaşların, her zaman Hristiyanlığın düşmanlarına karşı sürdürülen silahlı din savaşlarını çağrıştırdığı; bunda özellikle Yeniçeri Ocağı’nın Hristiyan çocuklarının Müslüman yapılmalarının etkisinin olduğu vurgulanmaktadır.

Üçüncü bölümde, II. Viyana Kuşatması’nı kaybeden Türklerin geri çekilmeye başlamalarıyla birlikte onlara karşı sürdürülen amansız mücadeleler sonucunda esir edilen ya da öldürülen Türklerden bahsedilmiştir. Bu tutsakların yaşadıkları zorluklar, çektikleri acılar betimlenmeye çalışılmıştır. Almanların yaptıkları vahşetler, Zendler Ansiklopedisi’nin bilgileri, Budin Kuşatması’nda bulunan Alman Johann Dietz’in anıları ve Matthias Puel’un “Deniz Seyahatnamesi”ndeki bilgilere değinilmiştir. Özellikle Puel’in seyahatnamesinde, onun gözyaşlarına hâkim olamayarak Türklerin cesurca savaşmaları vurgulanmakta, onların tutsak edildikten sonra yaşadıkları eziyet ve çektikleri acılar anlatılmaktadır. Bu tutsakların yaşadıkları ve akabinde tüccarlar tarafından alınarak Avrupa’nın çeşitli yerlerinde yüksek fiyatlar karşılığında satıldıkları anlatılmaktadır.

Dördüncü bölümde, asimilasyon ve entegrasyon aşamaları anlatılmış, esirlerin zamanla asimile edilmek suretiyle vaftizlerine ve toplum içinde uyum sorunu yaşamadan hayatlarını sürdürebildiklerine değinilmiştir.

“Türk Katekümenlerin Eğitimi” isimli beşinci bölümde ise, esir alınan Türklerin Hristiyan vaizler tarafından eğitilmeleri ve Türkleri eğiten vaizlerin kimler olduğu anlatılmıştır. Onların görevleri sırasında Türk ve zencilerin eğitim ve öğretimlerine yönelik metotlar ve çabaları vurgulanmıştır. Ayrıca Hristiyan vaftiz ritüellerine dair birtakım bilgilere de yer verilmiştir.

“Türklerin Vaftiz Törenleri” başlıklı altıncı bölümde, vaftizler kilise kayıtlarıyla anlatılmış, vaftizi gerçekleşen kişilerin isimlerinin değişerek artık Hristiyan olarak hayatlarına devam ettikleri anlatılmıştır. Ayrıca vaftizin genellikle zorla yapıldığı, bazen de zorluklardan kurtulmak için gönüllü olarak vaftiz olan Türklerin olduğu anlatılmış; Müslüman ya da başka dine mensup kişilerin misyonerlik faaliyetleri ile

Hristiyanlık dinine geçirilmelerinden ve zamanla asimile olmalarından bahsedilmiştir.

Yedinci bölümde çocukların durumu ve önemi anlatılmıştır. Türk çocuklarının esir edilmeleri, sonrasında vaftiz edilme süreçleri ve zamanları işlenmiştir. Küçük yaştaki çocukların yetişkinlere oranla daha çabuk vaftiz edildiği ve yetişkinler gibi direnç göstermeyip kolayca Hristiyanlık dinine geçebildikleri anlatılmıştır. Bu durum dikkate alınarak, savaş meydanlarında öncelikle çocukların ganimet olarak kaçırıldığı ve küçük yaşta eğitime tabi tutularak kolayca Hristiyan oldukları eserde ifade edilmektedir.

Sekizinci bölümde kadın savaş esirleri ele alınmaktadır. Müslümanken örneklik anlamında ismi değiştirilen on kadın esirin yaşadıkları çileli hayattan ve akabinde vaftiz edilerek Hristiyan isimleri almalarından bahsedilmektedir. Kadın tutsakların, dış görünüşleri ve esir hayatlarıyla birlikte vaftiz edildikten sonraki yaşam hikâyeleri anlatılmıştır. Bu kişilerin özellikle vaftiz olduktan sonra hangi işlerde çalıştıklarından ve yaşamlarını nasıl idame ettirdiklerinden söz edilmiştir.

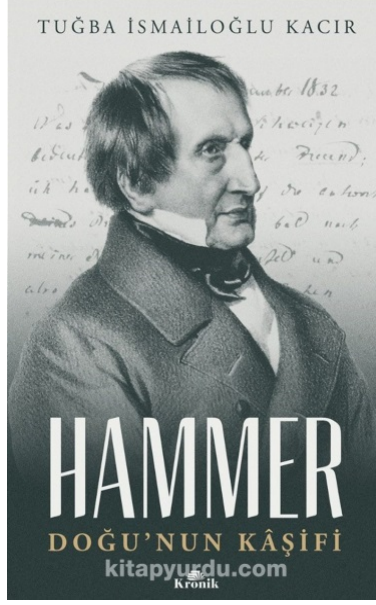
Dokuzuncu bölümde erkek savaş esirlerinden bahsedilmiştir. Müslüman iken ismi değiştirilen, vaftiz edilen on beş erkek Türk esirin durumları anlatılmıştır. Özellikle esir edildikleri tarihlere ve vaftiz edildikten sonraki yaşantılarına değinilmiştir. Detaylı bir şekilde, Almanya'nın çeşitli bölgelerine getirilen Türk esirlerin durumları belgelerden istifade edilerek aktarılmıştır.

“Mezar Taşları” başlığını taşıyan onuncu bölümde ise memleketinden uzakta ölen ve yabancı topraklarda mezarlara İslami olmayan usullerle defnedilen insanların kimler oldukları ve nerelerde defnedildikleri anlatılmıştır. Özellikle isimleri verilen bazı kişilerin defnedildikleri yerler detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Sonuç bölümünde, 16-18. yüzyıllarda Almanca konuşulan bölgelere yerleştirilen Türklerin karşılaştıkları zorluklara kısmen değinilmiştir. Kaynaklarda, acımasızca öldürülen, ağır yaralanan veya sakat kalan Türklerden bahsedilmediği; yorucu ve uzun yolculuklara maruz kalan tutsaklardan ne kadarının yolda hastalanıp öldükleri konularında herhangi bir bilginin olmadığı vurgulanmaktadır.

Kitabın zengin sayılabilecek bir kaynakçası bulunmaktadır. Ayrıca, vaftiz edilen Türk savaş esirlerinin listesi, kırk iki sayfada 243 kişinin ismi verilmek suretiyle, vaftiz edildikleri yer ve yaşamlarından bahsedilerek sunulmaktadır. Vaftiz edilen Türk savaş esirlerinin detaylı listesi tarih bilgisiyle birlikte listelenmiştir. Kitabın son sayfalarında, özellikle ilgili dönemleri yansıtan çeşitli resimler bulunmaktadır. Vaftiz törenlerine dair resimlerin yanı sıra çeşitli belgelere ait fotoğraflar da bu bölümde yer almaktadır.

Bir sonuca varacak olursak, hangi kültür ve dine mensup olurlarsa olsunlar savaşın kaybedenlerinin aslında tutsaklar oldukları, bu eserde veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Türklerin, savaş esirlerine hiçbir zaman eziyet etmedikleri bilindiği hâlde, Almanların Türk esirlere yaptığı eziyetler belgelerle detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Köle hâline getirilen Türk savaş tutsaklarının yaşadıkları zorlukların ardından Hristiyanlık dinine geçmeleriyle birlikte dinlerinden kopmaları da ilginç bir şekilde resmedilmiştir. 16 ve 17. yy.larda esir olan bu Türklerin yaşadıkları zorluklar, uyum süreçleri ve sonrasında hayatlarını nasıl devam ettirdikleri detaylıca işlenmekle birlikte esirlerin memleketlerinden uzak bir şekilde hayatlarının sona ermesinin acı bir gerçek olduğu da bir kez daha dile getirilmiştir.

Hammer: Doğu'nun Kâşifi

Tuğba İsmailoğlu Kacır

İstanbul, Kronik Kitap, 2020, 344 sayfa, ISBN: 978-625-7631-24-2.

Tarık YALDIRAK*

Eserin yazarı Tuğba İsmailoğlu Kacır, lisans, master ve doktorasını Viyana Üniversitesinde tamamlamıştır. Kitap, yazarın Avusturya Tarih Araştırmaları Enstitüsünde 2015 yılında tamamladığı doktora tezinin genişletilerek Türkçeye çevrilmesiyle meydana gelmiştir. Yeni-Yakın Çağ Orta Avrupa tarihi üzerinde çalışmakta olan Kacır, İstanbul Medeniyet Üniversitesinde görev yapmaktadır. Kacır, Türk tarihi için abide bir şahsiyet olan Hammer üzerine yaptığı çalışmada birincil kaynak olarak Avusturya Bilimler Akademisi Arşivi'nde bulunan, Hammer'ın hatıratını, pek çok Almanca gazeteyi, Osmanlı Arşivi'nden ilgili belgeleri ve İBB'ye bağlı Atatürk Kitaplığı'nda Ahmet Cevdet Paşa Koleksiyonu'nda bulunan, Cevdet Paşa'nın Hammer ile aralarında geçen yazışmalarını kullanmıştır. Çalışma Almanca, Türkçe ve İngilizce tetkik eserlerle desteklenmiştir.

Kitap 344 sayfa olup beş bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Hammer'ın aile kökleri ve yaşamı anlatılmakta; ikinci bölümde sosyal ilişkilerinden, siyasi görüşlerinden ve zihin dünyasından bahsedilmekte; üçüncü bölümde Alman oryantalizmi ve Hammer'ın buradaki yeri ele alınmakta; dördüncü bölümde Hammer'ı etkileyen kişiler ve olaylar irdelenmekte; son bölümde ise eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Eser şu ana kadar Hammer üzerine yazılan ilk ve tek Türkçe kitaptır.

Joseph von Hammer-Purgstall 1774 yılında Avusturya'nın Graz şehrinde dünyaya gelmiştir. Ailesinin on çocuğunun ilkidir. Babası, onu henüz on üç yaşındayken Şark Akademisi'ne hazırlanması için Viyana'ya götürmüştür. Hammer, Viyana'da babasının arkadaşının himayesinde bir yandan eğitimini tamamlarken diğer yandan, Doğu dillerini ve kültürünü iyi bilen bürokratlar yetiştirmek üzere kurulan bu akademiye

* Doktora Öğrencisi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Bölümü, Bolu, tyaldirak@hotmail.com

Tarih Kritik (9) 3 History Critique | Temmuz/July 2023

hazırlanmıştır. Hatıratında, arkadaşları aileleriyle şehir dışına eğlenmeye giderken kendisinin hocasının gözetimi altında, bomboş şehrin sokaklarını turladığını anlatmaktadır. Mutluluğu eğlencede arayamayacağına göre güçlü ve hırslı olmaktan başka çaresi yoktur. Hammer on beş yaşındayken Şark Akademisi'ne kabul edilmiştir. Akademide öğrenciler modern tedrisatın yanı sıra yoğun bir biçimde Türkçe, Arapça ve Farsça dersleri almaktadır. Habsburg-Osmanlı arasındaki siyasi münasebetlerden dolayı Türkçe öncelikli tutulmaktadır. Doğu dillerini iyi kullanan Hammer'ın, bu dilleri ana dili olarak konuşan birinin şahitliği kayıtlı olmadığından, nasıl bir aksanla konuştuğu bilinmemektedir. Çalışkan bir öğrenci olan Hammer aşırı çalışma temposundan değil; akademinin kötü yemekleri, katı cezaları, uzun ve sıkıcı ayinlerinden şikâyetçidir.

Üst sınıf öğrencilerinden, Doğu'dan gelen elçi ve misafirlere tercümanlık yapması ve saray kütüphanesinde Şark diplomasisi üzerine incelemelerde bulunması beklenmektedir. 1792'de Zıştovi Antlaşması'nın imzalanmasının akabinde Türk elçilik heyeti Viyana'ya gelmiştir ve Hammer da misafirlere yardımcı olmak üzere görevlendirilmiştir. Hammer, hatıratında, görevini başarıyla yerine getirdiği için Türk elçisinin kendisini "*Sen büyük adam olacaksın!*" diyerek övdüğünü ifade etmektedir. Ancak kendisi bunu "*maalesef gerçekleşmeyen bir öngörü*" olarak görmektedir. Hammer, umduğu siyasi kariyeri gerçekleştiremediği için kendisini hayatı boyunca başarısız bir kimse olarak algılamıştır.

Hammer Şark Akademisi'nden mezun olduktan sonra beş yıl daha orada kalmıştır. 1799 yılında İstanbul'daki imparatorluk elçiliğinde ilk kamusal görevine başlamıştır. Viyana'da başladığı akademik çalışmalarını burada sürdürmüştür. İki yıla yakın süre Osmanlı topraklarında, kısmen İstanbul'da kısmen de Suriye ve Mısır'da kaldıktan sonra Avusturya'ya dönmüştür. 1802 yılında elçilik sekreteri olarak yeniden İstanbul'a gitmiş ve 1806 yılında konsolos olarak Yaş'a tayin edilerek, "*manevi vatanım*" diye ifade ettiği toprakları, geri dönmek üzere terk etmiştir.

Hammer'ın Yaş'ta Fransız konsolos Reinhard ile sıkı bir dostluğu vardır. Rusya bu dostluktan rahatsız olmuş ve Viyana'da Hammer aleyhinde çalışmalara başlamıştır. Neticede Hammer, 14 Temmuz 1807'de Viyana'ya geri çağırılmıştır. Yanlış anlaşıldığını düşünen Hammer, bu durumu düzelterek yeniden Osmanlı topraklarına dönebileceğini düşünmektedir. Ancak olaylar umduğu gibi gitmemiş ve bir daha Osmanlı topraklarına dönememiştir. Dışişleri Bakanlığındaki görevine herhangi bir vasfı olmaksızın devam etmiştir. Aktif görev verilmemiş ancak maaşına da dokunulmamıştır. Bu tarihten sonra ömrünün sonuna kadar devam eden bir yaratıcılık dönemine girmiş ve pek çok eser vermiştir.

Hammer, 9 Haziran 1816'da kırk iki yaşındayken, bankacı asilzade Henikstein'in kızı, on dokuz yaşındaki Caroline ile evlenmiştir. Mutlu bir evliliği olan Hammer, 1844 yılında eşini kaybetmiş ve ölümüne dek dul bir adam olarak eşinin yasını tutmuştur. 1821 yılına, Yunan İsyanı ve Metternich'in şansölye olarak en üst makama ulaşması damgasını vurmuştur. Metternich, Osmanlılardan yana tavır alırken Hammer Yunanlıları desteklemektedir. Bu durum Metternich'i, onu aktif görevde kullanma düşüncesinden uzaklaştırmış ve Hammer İstanbul'a yeniden görevlendirme umudunu yitirmiştir. Akademik çalışmalarına odaklanarak 1827-1835 yılları arasında, on cilt hâlinde yayımlanacak olan *Osmanlı Tarihi* isimli eserini yazmıştır.

Hammer, 1839 senesinde Mettenich ile aralarında geçen bir tartışmadan sonra onu yalancılıkla itham etmiştir. Daha sonra af dilemiş olsa da affı kabul edilmemiş ve saray tercümanlığı görevini kaybetmiştir. Kadrosunun saray müşaviri olarak bakanlıkta kalmasına karar verilmiştir. Saray tercümanlığından alınmasının ardından Viyana’da bir bilim akademisinin kurulması için yoğun bir çaba içerisine girmiştir. Uzunca bir kuruluş öyküsü olan Viyana Bilimler Akademisi, Cizvitlere sıcak bakan Mettenich’in muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Bilim insanlarının yoğun uğraşısı sonucu 1847 yılında akademi kurulmuş ve başkan olarak da Hammer seçilmiştir. Akademi matematik-doğa bilimleri ve tarih-filoloji olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Felsefe ise dışlanmış gibi görünmektedir. Hammer, 2 Şubat 1847’de akademinin açılış töreninde dünyanın en eski üniversitesinin, kabul edildiği gibi İtalya’da değil, X. yüzyılda Bağdat’ta kurulduğunu söyleyerek Doğu’ya işaret etmiştir. Ancak bu çıkışı öğretim üyelerinin ilgisizliği nedeniyle karşılıksız kalmıştır. Hammer, 23 Kasım 1856 tarihinde, seksen üç yaşında, kalp rahatsızlığı nedeniyle vefat etmiştir.

Hammer’ın kendine özgü bir din anlayışı vardır. Aydınlanma düşüncesinin takipçisi olmakla birlikte alternatif, mistik ve ritüellerle dolu bir yaşam tarzına sahiptir. Katı bir Katolik ve Cizvit tarikatına mensup kişilerin bulunduğu bir çevrede yetişmesine karşın, Hristiyanlığın ibadetlerini yerine getirmemektedir. Kendine ait dualar yazmakta ve bunları gün içinde okumaktadır. Bu duaları Hristiyanlık ve İslam’dan esinlenerek yazmıştır. Hatıratını, “*Bismillah*” ile başlayıp “*Elhamdulillah temme bi-inayettillah*” diyerek sonlandırmıştır. Yedi sayısının onun için çok önemli bir gizemi vardır. Hayatında yedi ve katlarının dönüm noktaları olduğuna inanmaktadır. Latince el yazısı kötüdür hatta memurluğu sırasında bu meseleyle ilgili sorun da yaşamıştır. Buna karşın Arap harflerini gayet düzgün ve okunaklı bir şekilde yazabilmektedir. Ağdalı bir dil ve yaygın olmayan formlar kullandığı için yazdıklarını anlamak biraz güçtür.

Hayatta iken daha çok dil ve edebiyat alanındaki çalışmalarıyla ön planda olan Hammer’ın bu eserleri zamanla önemini yitirmiş, tarih alanındaki eserlerinin değeri ise artmıştır. Türkler, Araplar ve İranlılar onun çalışma alanlarıdır. Hayatı boyunca 76 kitap yazan Hammer, gittiği her yerden kaynak toplamıştır. Aşırı üretken olmasında bu çabasının önemi büyüktür. Kitaplarından bazıları şunlardır: *Dört ciltlik Osmanlı Şiir Tarihi* (1812), *Osmanlı Devleti’nin Hukuki ve İdari Teşkilatı* (1815), *Haşhaşiler Tarihi* (1818), *Fars Belagat Tarihi* (1818), *Halifelik Altında Devlet İdaresi* (1835), *Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi* (1818), *Büyük Müslüman Yöneticilerin Biyografi Galerisi* (1837-1839), *Altın Orda Devleti Tarihi* (1840), *İlhanlılar Tarihi* (1842-1843), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (1827-1833), *Kırım Hanlığı Tarihi* (1856) ve *Arap Edebiyatı Tarihi* (1850-1856).

Hammer, I. Viyana Kuşatması’nın tarihini hem Avrupa hem de Türk kaynaklarına dayanarak yazmıştır. O zamana dek Batılı kaynakların şahitliği dışında başka bir kaynaktan incelenerek bu konuda bir çalışma yapılmamıştır. Hammer *Osmanlı Tarihi* isimli eserini, göz ardı edilmiş yeteneğini olağanüstü bir eserle kanıtlamak için yazmıştır. O, tarih yazımına daha sonra yerleşecek olan Küçük Kaynarca Antlaşması’nın Şark Meselesi’nin mihenk taşı olduğu düşüncesini ilk ortaya atan kişilerdendir. Osmanlı Devleti’ndeki ana sorunu devlet sisteminin zayıflamış olmasında görmüştür. Yönetimin zayıflığını ise üst makamlarda

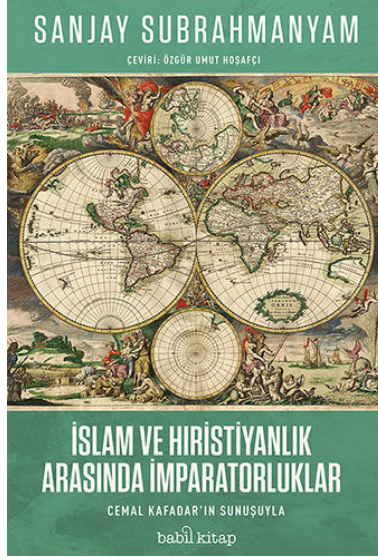
meydana gelen güç bölünmelerine ve liyakatsiz kişilerin iş başına getirilmelerine bağlamıştır.

Hammer'ın *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* isimli kitabı kendi doğum yılı olan 1774 senesine kadarki dönemi anlatıyordu. Profesyonel bir tarihçi kendi dönemini objektif değerlendiremeyeceğinden, yaşadığı yılların tarihini yazmasının uygun olmadığı düşünülürdü. Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet* isimli eseri ise 1774'ten 1826'ya kadarki dönemi anlatır. Ahmet Cevdet Paşa, Hammer'a eserini sunmuş ve yanında bir de mektup göndermiştir. Mektupta, kendisinin onun yanında ancak bir ilkokul öğrencisi mesabesinde olduğunu, ayrıca yazdığı kitabın kendi eserinin devamı sayılabileceğini ifade etmiştir. Bu mektuba övgü dolu bir değerlendirme ile cevap veren Hammer, hem değerlendirmesinde hem de *Kırım Hanlarının Tarihi* isimli kitabında *Tarih-i Cevdet*'i kendi eserinin devamı olarak anmıştır. Bu ifadeler de *Tarih-i Cevdet*'in Hammer'ın eserinin devamı olarak yazıldığı sanılmasına neden olmuştur. Hâlbuki Ahmed Cevdet Paşa, Encümen-i Daniş tarafından Vasıf Ahmed Efendi'nin *Vasıf Tarihi* ile Esad Efendi'nin *Üssi Zafer* isimli eserinin arasındaki boşluğu (1774-1826) yazmakla görevlendirildiği için bu eseri kaleme almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi yayımlandığı dönemden itibaren Fransızca, İtalyanca, Macarca, Yunanca ve Boşnakça gibi pek çok dile çevrilmiştir. XIX. yüzyılda dillerin bilinme yaygınlığı dikkate alındığında bu çevirilerden en önemlisi Fransızca olanıdır. Eser 1835-1841 yılları arasında J.J. Hellert tarafından bu dile çevrilerek on sekiz cilt hâlinde yayımlanmıştır. Yapılan çeviri maalesef aslına sadık değildir. Hellert bazı bölümleri çevirmemiş hatta kimi yerlerde kendi kişisel görüşlerini dipnot olarak vermeyip Hammer'ın metninden ayırmayacak şekilde eserin içine yerleştirmiştir. Hammer hatıratında meseleyi şu ifadelerle anmıştır: “*Osmanlı Tarihi*'min Fransızca tercümesinden ve Mütercim Hallert'in çifte vefasızlığından, yani ahlaksızlığından çok büyük bir hoşnutsuzluk duymuştum.”

Bu durum yalnızca Fransız tarihçiliğini değil, aynı zamanda Türk tarihçiliğini de olumsuz etkilemiştir. Çünkü Türkçe çeviri orijinal Almanca metinden yapılması gerektiği hâlde Fransızca metinden yapılmıştır. Eserin ilk ve en önemli çevirmeni Mehmed Ata Bey, Osmanlıca baskısının ön sözünde metni Fransızcadan çevirdiğini lakin Fransızca ile Almancanın zaten çok benzediklerini ve Fransızca çevirinin Hammer'ın kontrolü altında yapıldığını ifade etmektedir. Mehmed Ata Bey'e göre Almancadan çevirmek ile Fransızcadan çevirmek arasında bir fark yoktur. Fakat çevirmen bu düşüncesinde yanılmıştır. Kendisinin titiz ve disiplinli bir çalışmayla Türkçeye kazandırdığı çeviri ne yazık ki Hellert'in bütün hatalarını içermektedir.

Kacı, çalışmasıyla Osmanlı tarihçiliğinde önemli bir yeri olan Hammer'ı tüm yönleriyle ele alan bir biyografi sunmaktadır. Hammer'ın gençliğinde nasıl bir kariyer planladığı, kendisini neyin motive ettiği, yaşadığı güçlükler, devlet hizmetinde aldığı görevler ve yazdığı eserler bütüncül bir yaklaşım içinde sunulmaktadır. Hem Avusturya hem de Türk kaynaklarının kullanılmasının yanı sıra çeşitli dillerdeki tetkik yayınlarla desteklenmesi çalışmayı özgün kılmıştır. Ayrıca Hammer üzerine yazılmış yegâne Türkçe kitap olan çalışma, gerek Türk tarihçiliğinde gerekse Türk entelektüel hayatında ciddi bir boşluğu doldurmaktadır.

İslam ve Hıristiyanlık Arasında İmparatorluklar

Sanjay Subrahmanyam, Çev. Özgür Umut Hoşafçı

İstanbul, Babil Kitap, 2022, 534 sayfa, ISBN: 978-605-7360-04-5.

Yakup ASLAN*

Erken modern dönem (yaklaşık olarak 1500-1800), büyük dönüşümleri bünyesinde barındıran bir zaman dilimi olarak tarihçilerin her daim ilgisini çekmiştir. Coğrafi keşifler, ticaretin küreselleşmesi, askerî faaliyetlerdeki yöntem ve tekniklerin yarattığı bürokratik devlet aygıtının tezahürleri veya imparatorlukların ilişkiler ağı, mezkûr çağı öne çıkaran unsurlardan sayılabilir. Bu mühim dönem ile ilgilenen Sanjay Subrahmanyam, kitabında erken modern dönem imparatorluklarına odaklanmaktadır. İmparatorlukları, imparatorluklar-arası bağlamda değerlendiren kitap, yazarın uzun yıllar boyunca İspanya, Portekiz, Habsburg, Babür, Osmanlı İmparatorlukları hakkında yaptığı çalışmalara dayanmaktadır. Eser, kapsamlı bir gözden geçirmeye tabi tutulmuş olanlar ile birlikte, son on yedi yıl içerisinde yazılmış toplamda on bir makaleden müteşekkil olup bu makaleler birbirleri ile bütünlük arz edecek ve bir anlatının dallarını oluşturacak şekilde bir araya getirilmiştir. Türkçe çeviri için sunuş yazısı kaleme alan Cemal Kafadar, Subrahmanyam'ın tarihçiliğine dikkat çekerek kitaptaki üç temayı öne çıkarır: imparatorlukları bağlantılı-karşılaştırmalı değerlendirme, imparatorlukların ardından ulus devletlerin ortaya çıkışını geçmişleri ile ilişkilendirme ve Ümit Burnu yolunun Akdeniz ticaretini çökerttiği argümanının sorgulanması (s. 12-14).

İlk bölüm kitabın genel teması olan imparatorluklar hakkında metodolojik bir tartışmadır. *Bağlantılı tarihler (connected histories)* tartışmasının tarih yazımındaki potansiyeli üzerinde durulmaktadır. Yazar kendi ifadesiyle “tek imparatorluk çerçevesinin deli gömleğinden kurtulmayı” önermektedir (s. 25). Yaygın olan tek bir imparatorluk uzmanı olmak yerine daha geniş bir imparatorluklar-arası bağlantılara

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, yakupaslan92@gmail.com

yönelmeyi tavsiye etmektedir. Farklı coğrafi düzlemlerde kurulacak bağlantılar, imparatorluklara yeni yorumlar getirilmesine imkân tanyacaktır. Üstelik bağlantılı tarihler yöntemi farklı tarih yazım yöntemleriyle birlikte işlenebilir. Ancak yazar, imparatorlukların karşılaştırılabilir olduğunu zikrederken farklı özlere dikkat edilmesi gerektiğini de hatırlatır. Tek bir emperyal model varsayılmayacağı uyarısı yapar.

İkinci bölüm, Portekizlilerin Ümit Burnu'nu dolaşması ve Hindistan ticaretine erişimde yeni bir yol açmaları neticesinde Akdeniz ticaretinin çöktüğü iddialarını incelemektedir. Uzun süredir zikredilen bu iddiaya itiraz eden Subrahmanyam, yeni ticaret rotasının kara yolu ile Akdeniz'e ulaşan ticareti etkilemediğine, iki farklı rota üzerinden daha fazla ürünün Avrupa'ya taşındığına, böylece Avrupa'da fiyat düşüşleri görüldüğüne dikkat çeker. Subrahmanyam, Akdeniz'de 1500 civarında biber ve baharat arzındaki düşüşü ise Jean Aubin'in görüşlerine dayanarak Ümit Burnu'nun dolaşılmasında değil; Hicaz ve Yemen'deki sorunlarda görmektedir (s. 71). Hindistan'dan veya Güneydoğu Asya'dan Kızıldeniz limanlarına yapılan ticarete önemli bir sıkıntı görülmemektedir, zira Portekizliler bu ticareti engellemek hususunda yeterli imkânlara sahip değillerdir (en azından 16. yüzyılın ilk yarısında). Sorun, Kızıldeniz limanlarından Akdeniz'e taşınması gereken ürünlerin Memlük idaresinin yaşadığı iç sorunlar, Bedevi saldırıları, şehirlerin ve kervanların yağmalanması gibi nedenlerden ötürü yerine getirilememesiydi (s. 72). Ayrıca Subrahmanyam, araştırmacıları, Portekizlilerin Akdeniz ticaretine büyük darbe indirdiğini yazan, dönemin İtalyan müelliflerinin ve günümüz tarihçilerinin mutlak görüşlerini gözden geçirmeye davet etmektedir.

Ümit Burnu rotasından önce Hindistan'da en aktif unsur olan İtalyanların erken modern dönemde değişen rolleri üçüncü bölümde ele alınmıştır. Korsikalı bir gemi ustası olan Silvestro de' Baccioni üzerinden işlenen bölüm İtalyanların erken modern dönemde Hindistan'daki misyonlarının değiştiğini ortaya koymaktadır. Zira Silvestro, bir Korsikalı olarak Hindistan'daki ikinci Portekiz valisi Afonso de Albuquerque hizmetinde gemi inşa eden bir İtalyan'dır. Artık ticari ilgilerini Akdeniz ve Atlantik'e kaydırmayı tercih eden İtalyanlar, Asya'da bireysel araçlar olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Avrupalıların bünyesindeki aracı rolleri; asker, misyoner, tüccar olarak çeşitli biçimler alarak devam etmiştir.

Dördüncü bölüm Malakka, Güney Hindistan ve Güneydoğu Asya arasındaki karşılıklı ticari faaliyetlere odaklanmaktadır. Zaman olarak Portekiz'in Malakka'yı zaptından (1511) sonrası ele alınır. Yerli nüfus ile evlenen Portekizli *casado*'ların, Malakkalı Keling tüccarlarının, Güney Hindistan'ın Tamil ve Güceratlı tüccarlarının memnuniyetsizlikleri, beklentileri, birbirleri ve Portekiz idaresi ile ilişkileri incelenmektedir. Bu inceleme aslında bölgedeki canlı ve karışık ilişkiler ağını gösterir. Beklentiler, ortaklıklar, pazarlıklar, mektuplar sarmalında tüccarların başrol olduğu kolektif bir dünya tasvir edilmiştir.

Beşinci bölüm, imparatorluklar arasındaki geçişkenlik ile ilgilidir. Erken modern dönemde dünyanın önemli noktalarında hâkimiyet tesis eden İber Yarımadası'nın iki imparatorluğunun birbiri ile

benzerliklerini-farklılıklarını ve karşılıklı taklit süreçlerini irdelemektedir. İspanya ve Portekiz'in Amerika ve Güney Hindistan'daki yapılanmaları farklıydı; İspanya'nın kara yönelimli hedefleri ve Portekiz'in deniz sahasını kontrol etme niyetleri vardı. Üstelik Portekiz; Osmanlı, Babür ve Safevi gibi güçlü yerli idarelerin tehdidi ile karşı karşıya idi. Hatta aralarındaki farklılıkların ötesinde çıkar çatışmaları yaşamaları da söz konusu oluyordu. İspanyolların Manila'ya (bugün Filipinler'in bir şehri) egemen olma hamlesi, aslında Portekiz'in Güneydoğu Asya ve Hindistan ticaretine tehdit anlamına geliyordu. Birçok farklı özlere sahip olsalar ve çıkarları çatışsa da Subrahmanyam, 1580'deki ittifaktan çok önce, İspanya ve Portekiz'in birbiri üzerindeki tesirlerine odaklanır. İmparatorlukların kurumsal, politik ve ideolojik birikimlerinin daha sonrakilere aktarımı anlamına gelen *translatio imperii* kavramını kullanarak İspanyol ve Portekiz İmparatorluklarını birbirinden izole düşünmemek gerektiği vurgusu yapar. 1640'ta Portekiz Braganza Hanedanlığı'nın tesisinden sonra ortaya çıkan sorunları açıklamak için daha önceden aktarılmış ticari, kurumsal ve politik bağlara odaklanmak gerektiğine dikkat çeker (s. 190-192). Yazara göre bu bölüm tamamlanmamıştır, çünkü araştırmacıların yapacağı müstakbel çalışmalar, İspanyol ve Portekiz İmparatorluklarının bağlantılarının ölçüsünü ve sınırını belirleyecektir. Araştırmacılara tavsiyesi ise iki imparatorluğun birlikte değerlendirilmesidir.

Doğuda Burma'dan batıda Atlantik ve Fas'a kadar uzanan bir coğrafyada hüküm süren üç büyük imparatorluk altıncı bölümün merceğindedir. Yazar, 16. yüzyıl sonlarına, 1580-81 yıllarına odaklanmaktadır. 1580'de Habsburg imparatoru II. Philip, İspanyol ve Portekiz İmparatorluklarının üzerindeki kontrolü ile birlikte hem denizaşırı topraklarda hem de Avrupa'da söz sahibi olurken; Osmanlılar Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman saltanatlarında Müslüman dünyanın lideri konumuna yükselmişlerdir. Osmanlı'nın İslam dünyasındaki rakibi Babürlüler ise Ekber Şah ile Güney Asya'da parlamaktadır (s. 195-196). 17. yüzyılda da bu üç büyük imparatorluk için değişen pek bir şey olmamıştır (s. 200). 19. yüzyıldan yapılan anakronik yorumlar sebebiyle *geri kalmış* olarak betimlenen imparatorluklar için illa bir kopuştan söz edilecekse; Subrahmanyam bunun 1800 sonrasında aranabileceğini söylemektedir (s. 229). Yazar bu üç imparatorluğu bölgesel çeşitlilik, nüfus farklılıkları ve ekonomik değişim üzerinden mukayese ederek farklılıklarını ve ortak niteliklerini vurguladıktan sonra imparatorlukların deneyimlerinin daha sonraki egemen güçler (ulus devletler) tarafından taklit edildiğini iddia eder. Dolayısıyla bu bölümde "geri kalmışlık" retoriğine karşı küresel tarih yazımı örneği görmekteyiz.

Translatio imperii kavramı etrafında analiz edilen bir diğer bölüm olan yedinci bölümde yazar, İngilizlerin güneş batmayan imparatorluklarının temelinde İspanyol ve Portekiz modelinin olduğunu söylemektedir. İngiliz denizaşırı egemenliğinin önünde İspanyol ve Portekizlilerin erken modern dönemde çoktan Atlantik ve Asya'da ilerleme katetmiş olmaları gelmektedir. Papa'nın *yeni dünyayı* İspanya ve Portekiz arasında paylaşmış (s. 250-251) olmasına karşı büyük bir gayret göstermek zorundaydılar. Atlantik'teki gelişmeler (Meksika ve Peru'nun ele geçirilmesi ve yankıları) sebebiyle İngilizler için ilk olarak İspanyollar takip ve taklit edilmeliydi. Nitekim erken modern dönemde İngilizler, ideolojik ve iktisadi mücadelelerini İspanyollarla yapmışlardır. Asya'da Portekiz'i örnek alma

fikri 16. yüzyıl ortalarına kadar İngiliz yazarlarda mevcut olmamıştır (s. 268-269). Daha sonrasında (özellikle 18. yüzyılda) Portekiz’i model alma düşüncesi artmıştır. 16 ve 17. yüzyılda İngilizler, İberyalılara bakmaya ve onların yaptıklarından ve kazançlarından hem ilham almaya hem de çıkar sağlamaya gayret göstermişlerdir. Bu sömürge niyetli ilgi, onların denizaşırı memleketlere dönük faaliyetlerinde İberyalılar ile kurumsal, ideolojik pek çok benzerlik taşımalarına neden olmuştur. Yazar bu bölümde, İberyalılar ile İngilizler arasındaki ortaklıklara değinerek İber imparatorluklarının ideolojik tecrübelerinin İngilizlerce devralındığını öne sürmektedir.

Sekizinci bölüm, 16. yüzyıl müverrihlerinin eserlerine ilgi duyanlar için ilgi çekicidir. Subrahmanyam, 16. yüzyılda, günümüzde yapıldığı gibi amaçlanmıyor olsa da “*yeni bir dünya tarihi yazımı*” fikrinin oluştuğunu iddia etmektedir (s. 296-297). Farklı coğrafyalardan birçok müverrihi inceleyerek geçmişini nasıl temsil ettikleri hakkında çıkarımlarda bulunmaktadır. Gelibolulu Mustafa Ali, Meksikalı çağdaşı Chimalpahin, Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedanî, Ebu’l Fazl Allami gibi isimlerin geniş kaynak bilgileri ve dünya tasavvurları ile 16. yüzyılda, Avrupa ile sınırlı olmayan küresel bir tarih anlayışı yarattıklarını öne sürmektedir (s. 310). Bu *yeni dünya tarihi* yönteminin, geçmişteki tarih eserlerinden biçim ve içerik olarak farklılaştığına dikkat çekmektedir. Üstelik erken modern dönem yazarları da eserlerini tek bir bakış açısıyla yazmamışlardır (s. 337). Dünya tarihi yazma arzusunun dünyanın her yerinde neşet ettiği ancak farklı tarih yazım geleneklerinin dünya tarihi yazımına farklı şekillerde yanıt verdiği ise sözün özüdür. Dolayısıyla yazara göre, Müslümanların ve daha geniş çerçevede Doğu’nun dış dünyayla yeteri kadar ilgilenmediğine dair (s. 326) klişe argümanlar son bulmalıdır.

Bir sonraki bölüm, pek çok örneğini bildiğimiz acâibü’l-mahlûkat anlatılarının yerini erken modern dönemde okuyucuyu ikna etmek zorunda hisseden seyyahların daha *gerçekçi* unsurlarla donatılmış anlatılarının aldığı hakkındadır. Zamanın etkisine değinilse de acâibü’l-mahlûkat anlatılarının varlıklarını korudukları bu bölümde açıkça ortaya konulmuştur. Örnekler Fars-İslam coğrafyasından ve İberya’dan seçilmiştir. Subrahmanyam; mekânsal, zamansal ve kültürel boyutuyla acâibü’l-mahlûkat anlatılarını irdelemektedir (s. 346-347). Mekânsal olarak, bu anlatıların belirli coğrafyalarda veya belirli coğrafyalar için yaratılmasının o coğrafyaların egzotik karakterlerinin öne çıkması sebebiyle daha muhtemel olduğu ifade edilir. Hindistan ve daha genel olarak Güney Asya sahası bu anlamda öne çıkmaktadır. Zamansal olarak, Portekizce örneklerin acâibü’l-mahlûkat anlatılarında eskatolojik çerçeveye sahip olduğu ancak Hint coğrafyasındaki yazarlarda bu çerçevenin ekseriyetle görülmediği zikrolunmaktadır. Son olarak acâibü’l-mahlûkat anlatılarının bir kültürle sınırlanmadığı, hatta kültürler arasında aktarılmış öğelere sahip olabildikleri ifade edilmektedir.

Onuncu bölüm, entelektüel tarih yazımları hakkında bir incelemedir. Bölüm, iki kısma ayrılmıştır. İlk kısımda yazar, yakın dönemin entelektüel tarih yazımı eğilimlerini eksiklikleri ve zayıflıkları ile birlikte değerlendirir. İkinci kısım ise erken modern dönemden küresel entelektüel tarih örnekleri ile bezelidir. Makalenin nihayetinde yazar, küresel entelektüel tarih yazımına dair önerilerini ve ulaştığı sonuçları dile getirmiştir.

Kitabın son bölümü ise Asya'nın "ne olduğu" veya "ne ifade ettiği" hakkında bir tartışmadır. Yazar, erken modern çağlarda tutarlı ve tek bir Asya fikrinin olmadığını, birden çok Asya'nın varlığını farklı coğrafyalardaki entelektüellerin sınırları aşan bağlarını delil göstererek öne sürer. Dolayısıyla Asya'yı veya bir başka yeri anlamının yolunun "*karmaşık geçmişleri ile gerçek insan topluluklarının yaşadığı dağınık coğrafyalar olarak düşünmek*"ten (s. 460) geçtiğini belirtir.

Subrahmanyam, kitabın genelinde imparatorluklar, insanlar ve kültürler arasındaki bağlantılara dikkat çekmektedir. Onun bir karşılaştırma yöntemi olarak *bağlantılı tarihleri (connected histories)* kullanması, erken modern dönem imparatorluklarının coğrafi ve siyasi sınırlarını aşmamızda yardımcı bir araç olması sebebiyle yararlıdır. Asya'dan Anadolu'ya, Avrupa'dan Güney Amerika'ya genişleyen erken modern dönem evrenini ve insanını anlamak için bağlantılı tarihler yöntemi, önemli potansiyele sahiptir. Subrahmanyam erken modern dönemin global resmini, zengin kaynak bilgisi ve metodolojik yetkinliği ile çizmeyi başarmıştır. Kitap, tek bir imparatorluğun bir özelliği veya birkaç özelliği ile ilgilenmek yerine imparatorluklar-arası bağlantılara odaklanmaya bir davettir.

19. Yüzyıl Türkiyesi ve Türk Modernleşmesi

Árminius Vámbéry

İstanbul, Selenge Yayınları, 2022, 130 sayfa, ISBN: 978-625-7459-75-4.

M. Nuri DEMİRLİ*

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlılar ile Avrupa arasındaki münasebetler önceki devirlerin tam tersi bir yöne çevrilir. Osmanlılar Avrupa'dan medet umar hâle gelir ve Avrupa uyumuna dâhil olmak üzere politikalar yürütülür. Tanzimat sonrası Islahat Fermanı da bu minvalde değer görür. Kırım Harbi akabinde imzalanan Paris Antlaşması ile devletin bütünlüğünün garantisi, iç işlerinde düzenin tesisi için vakit kazandırılması hedeflenir. Bütün bu çabaların temel gayesi bütünlüğün korunması ve idari yapıların işleyişini sürdürmesidir. Bu manzaradan bakıldığında Avrupalı devletlerin Osmanlı'yı bir nevi himaye etmesi, diplomatik ilişkilerini sürdürmesi ve uluslararası çevrede bir düzensizlikten kaçınılması dikkat çeker. Osmanlı, Batı'dan destek almak zorunda olduğu uzun bir süreci yaşarken buna değer bir görüntü çizmesi de kaçınılmazdır. Dolayısıyla dönemin önde gelen isimlerinin sadaretle sürekli birbirleri arasında değişiklikleri siyasi tutumun bir yansıması olarak değerlendirilir. İstanbul, devletin merkezi olmanın yanı sıra bir diplomasi şehrine dönüşür. Bu ara dönemde sultan, vezirlerinin gölgesinde kalır. Nihai olarak Tanzimat'ın önemli öncülerinin vefatı bütün bu yenilikleri inkırazı uğratıp tersi bir yöne çevirir, dahası idare tekrar Bâbüalî'den Saray'a geçer. Özellikle II. Abdülhamid'in bu dönemden sonraki rolü ön plandadır. Dönem itibarıyla baskıcılık ve sıkı denetimi ifade eden belirli kelimeler, etrafında sıkça dile getirilir.

Arminius Vambéry, Türkistan'a yaptığı meşhur seyahatiyle tanınır. Fakir, Yahudi bir ailenin çocuğu olarak Budapeşte'de dünyaya gelen yazar, henüz çocukluk yıllarından itibaren üstün yeteneği sayesinde pek çok dili kolaylıkla öğrenir. Maddi yetersizlikten ötürü okul hayatına devam edemese de kendi

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

kendini yetiştirir ve ilmî çevrelerde kendine yer bulur. Döneminin en önemli simalarıyla bir araya gelir, tetkiklerine devam eder. Joseph von Hammer'ın teşvikiyle İstanbul'a doğru yola çıkan yazar, bu dönemden kırk sene sonra kaleme alacağı bu kitabının mukayese edileceği dönemi idrak eder. İstanbul'da henüz daha alt tabakada işler bulurken, akılcı Türkçesi ve bilgi birikimi onu öne çıkarır ve kısa sürede özel hocalık ile dil hocalığı vasıtasıyla kibar çevrelerinde aranan bir sima hâline gelir. Evvela Kuleli Vakası faillerinden Hüseyin Daim Paşa'nın konağında Fransızca hocalığı yapar, Sadık Rıfat Paşa'nın çocuklarına dil dersleri verir, sözlük hazırlar, medrese derslerine katılır ve kendi araştırmalarına da devam eder. Bu sırada çalışmalarını Macar İlimler Akademisi'ne gönderir, bunun karşılığında kendisine gönderilen paralarla sahte derviş kılığına bürünerek Türkistan seyahati yapar, dönüşünden sonra da Avrupa'da gözlemleri ilgiyle karşılanır. İngiltere'de gündemde kalmayı başarır, dahası muteber bir yere sahip olur.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru kesafetini artırarak devam eden Türk karşıtlığı, Rusya karşısında Türk dostluğuna dönüşürken devletin gücünü kazanması ihtimali karşısında bu bahane çerçevesinde İmparatorluk bünyesindeki Hristiyanları koruma ve dostluk dernekleri kisvesi ile neşvünema bulur. Bu manzarada bazen birlik bazen ayrılıklar görülür. İngiltere, yer yer Türkiye'yi desteklerken bazen karşısında yer alır. Gündemin belirlenmesinde arkada faaliyet gösteren siyasi figürlerin rolü büyüktür. Öyle ki, iktidara gelen idarecilerin tavırları bu çizgide belirlenir. Argyll dükü de bu figürlerden birisidir. Türkleri daima kötüleyen dükün 1896'da kaleme aldığı *Türkiye'ye Karşı Sorumluluğumuz: Kırk Yılda Yaşananlar ve Hatıralar* isimli siyasi metnini tenkit ve tekzip gayesiyle Vambery de *Bugünün Türkiye'si ve Kırk Yıl Önceki Hâli* isimli yazı dizisini kaleme alır. Dükün kaleme aldığı metnin amacı yazarın da başta zikrettiği üzere Türklerin medenileşip ıslah edilme fikrinin, Ruslar karşısında desteklenmelerinin ve imparatorluğun bütünlüğünün korunmasının birer hata olduğu yönündedir. Vambery, uzun yıllar Türk aile hayatı içinde bulunmuş, onun öncesinde ise Türk dili ve tarihiyle meşgul olmuş bir isim olarak bu görüşlerin hatalı olduğunu, kırk yıl arayla bulunduğu İstanbul'daki değişimin bizzat şahidi olarak naklede.

Kitabın ilk bölümünde, kırk yılda değişen toplum yapısını, hemen her alandaki dönüşümleri misallerle birlikte ele alır; İslâm'ın veya Türklerin ıslahatlara kapalı olmadıklarını vurgular. İkinci yazı, kadınlar üzerinden ıslahat konusuna odaklanır. İlk geldiği dönemde daha arka planda görünen kadınların sonraları gazeteler çıkardıklarını, cemiyetler kurduklarını ve fikirlerini beyan ettiklerini öne sürerken, aynı zamanda Fatma Aliye Hanım gibi bilindik simaların yazılarını da inceler. Sonraki yazıda, topyekûn bir savaş ve yine ıslahatları diğer toplumlardan ayırarak kendine mahsus olarak değerlendirir. İlerlemenin toplumun yapısı veya dinî bir saikle ilişkilendirilemeyeceğini belirtir, bilakis buna hevesli olsalar da bu durumu idarenin despot oluşuyla alakalandırır. Pan-İslamizm her ne kadar çelimsiz gibi görünse de, diğer toplumlarla birbirine bağlı olan İstanbul'a bir tehdit anında bu bağların hızla bütünleşip topyekûn savaşa sebebiyet verme ihtimalinden söz eder.

Yazılardaki öngörü ve incelemeler bugün daha net bir şekilde görünmekle birlikte oldukça isabetli yorumlar hemen kendisini belli eder. Dönemin sultanı Abdülhamid'e müşavirlik yapan Vambery, bu

makale dizisini ilk başta Almanca kaleme alır fakat çok dikkat çekmediği için, Fransızcanın daha fazla takip edilen bir dil olması nedeniyle Fransızca metin, İttihat ve Terakki ile özdeşleşen *Meşveret* dergisinde neşredilir. Bu savunmada, Türklerin siyasi olarak geri kalışlarının idari bir tutumdan ileri geldiğini söylerken sultanla aralarının bozulacağını bilen yazar, başka bir gerekçe ileri süremez.

Hülasa, kitabın kaleme alındığı dönem, yazarı ve nihayet kitabın başlıklarından söz ettikten sonra, kitabın hazırlanma sürecine değinmek gerekirse iki bölümden oluştuğunu söyleyebiliriz. Birinci bölüm Fransızcadan tercüme edilen tam metni, ikinci bölüm ise makalelerin kaleme alındığı dönemde eksik tercüme edilen Tatarca nüshayı kapsar. Bu makaleler, ilk çeviri sürecinde yayımlandıktan kısa bir süre sonra Tatarcaya çevrilir. Cedidcilik hareketinin müntesiplerinden Fatih Kerimî bu metni tercüme etmişse de metnin tamamını değil bir kısmını neşretmiştir. Hazırlayanlar tarafından arşivde rastlanan bu metnin daha sonra Fransızca nüshası bulunarak kıyaslanmış ve eksikler olduğu fark edilerek Tatarca metnin transkripti, ayrıca Fransızcası çevrilerek tam metin olarak yayına hazırlanmıştır. Dönemin incelenmesine dair önemli bilgileri kapsayan metin, dönem çalışmalarında başvurulacak kaynak eserler arasında zikredilebilir.

Tanzimat Sürecinde Eğitimde Batılılaşma Hareketlerimiz

Muammer Şanlı

Ankara, Kanguru Yayınları, 2022, 240 sayfa, ISBN: 978-605-1753-46-1.

Meltem BABACAN*

Yazar, ele aldığı *Tanzimat Sürecinde Eğitimde Batılılaşma Hareketlerimiz* adlı eserinde, Tanzimat'ın Osmanlı eğitim sistemi üzerindeki etkilerinden söz etmiştir. Kitap aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecindeki zorluklarını, çatışmalarını ve başarılarını da ele almaktadır. Osmanlı toplumunda bu dönemde gerçekleşen sosyal, kültürel ve siyasal değişimler, eğitim alanındaki dönüşümlerle birlikte anlatılmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin eğitimde Batılılaşma sürecinin, o dönemdeki diğer reformlar ve siyasi gelişmelerle nasıl etkileşim içinde olduğuna da değinilmektedir. Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde eğitimde laikleşme ve kız çocuklarının eğitime katılımı gibi sosyal ve cinsiyetle ilgili konulara da dikkat çekmektedir. Osmanlı toplumunun, geleneksel toplumsal yapılarıyla modern eğitim anlayışı arasında nasıl bir denge kurmaya çalıştığı, cinsiyet rolleri ve eğitime erişim konusundaki zorlukları eleştirel bir bakış açısıyla incelemiştir. Anlatımında Anadolu Selçuklu Devleti'nden başlayarak Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecindeki eğitim sistemini ve eğitimde yenileşmeye giden yolu aktarmayı amaçlamıştır.

Yazar, Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin Batı ile ilişkilerini ve Batılılaşma hareketleri kapsamında eğitim reformları ile Batılılaşma hareketlerinin nasıl gerçekleştiğini ele almaktadır. Kitapta, Tanzimat döneminin öncülerinden Mustafa Reşit Paşa'nın ve İbrahim Şinasi'nin eğitim reformları ve Batılılaşma hareketleri üzerine detaylı bilgiler verilmektedir. Tanzimat, Batılılaşmak, Osmanlı eğitim sisteminde etkileri ve uygulamaları kavramlarından bahseden yazarın, üzerinde en çok durduğu kavram

---

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, meltembabacann@gmail.com
Tarih Kritik (9) 3 History Critique | Temmuz/July 2023

ise Batılaşmak olmuştur. Yazar burada “*Bu bir medeniyeti ifade ediyor, Doğu medeniyetinden farkı neydi? Osmanlı toplumunda nasıl ifade ediliyordu? Nasıl anlaşılıyordu ve insanlığın ortak değeri olarak ifade edilen bir kavram, Türkiye’de nasıl ortaya çıkmıştı?*” soruları üzerinde durmuştur. Özellikle bu kavramların açıklamalarını birinci bölümde “Batı Medeniyeti Üzerine Bir Değerlendirme” başlığı altında ele almıştır. Kitapta Osmanlı eğitim kurumları da detaylıca incelenmektedir. Medreseler, rüştiyeler, muallim mektepleri, idadiler ve sultaniler hakkında bilgiler verilmektedir. Yazar ayrıca, dönemin eğitimcileri ve aydınları arasında yaşanan tartışmalara da değinmektedir. Batılılaşma hareketlerine karşı çıkanların yanı sıra, bu hareketlere destek verenlerin de fikirleri ve görüşlerini aktarmaktadır.

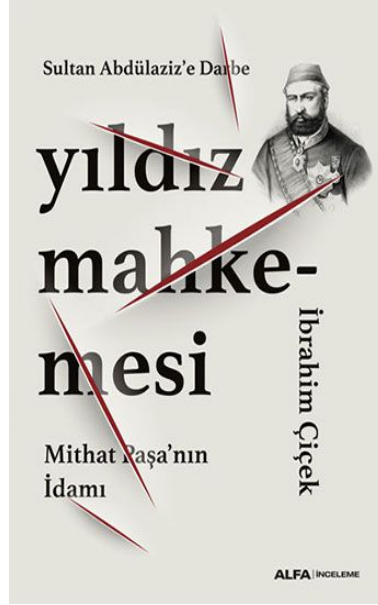
Kitap; ön söz, “Medeniyet ve Batılılaşma”, “Osmanlı İmparatorluğunda Batılılaşma Hareketleri”, “Eğitimde Batılılaşma Hareketleri Klasik Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış”, “Tanzimat Maarifinden Cumhuriyet Dönemi’ne İntikal Eden Sorunlar ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu” bölümleri, sonuç ve değerlendirme bölümü ve okuma parçalarından oluşmaktadır. Konular ana başlık altında alt başlıklarla ayrı ayrı ele almıştır. Bu da çalışmaya bir bütünlük katmış, eseri düzenli ve anlaşılır kılmıştır.

Yazar birinci bölümü üç alt başlığa ayırmıştır. Bu bölümde eserin temelini oluşturan, Batılılaşma ve medeniyet kavramı üzerinde durmuş, kavramlara dair farklı görüşleri inceleyip aktarmıştır. Daha sonra ise Türklerin Batı ile ilk münasebetlerini açıklamış, 19. yüzyılda Avrupa’nın bulunduğu durumlardan söz etmiştir. İkinci bölümü dört alt başlığa ayırmıştır. Bu bölümde, Lale Devri’nden başlayarak III. Selim ve Nizam-ı Cedid, II. Mahmud reformları ve Tanzimat’a giden süreçlerden bahsetmiştir. Üçüncü bölümü dört alt başlığa ayıran yazar, medreselerin kuruluşları, kurulma amaçları ve bozulmasından; vakıf ve vakıf müesseselerinden; sıbyan mekteplerinden; sıbyan mekteplerinin ıslahatına yönelik tedbirlerinden; rüştiye ve idadilerden; muallim mekteplerinden detaylıca bahsetmiştir. Galatasaray Lisesine de ayrı bir başlık açmıştır. Dördüncü bölümde, Tanzimat dönemi boyunca üstüne düşülen fakat bir türlü çözülmeyen Cumhuriyet dönemine intikal eden, eğitimin temel sorunları üzerinde durmuştur. Yazarın sıralamasıyla “Eğitimde Birlik”, “Maarif Okullarının Islahı”, “Öğretmen Meselesi”, “Alfabe Meselesi”, “Kız Çocuklarının Eğitimi Meselesi” başlıkları altında yine farklı görüşler incelenmiştir. Yazar, kitabın sonuna dokuz adet kısa okuma parçası ve metin eklemiştir. Burada “Abdülmeccid” başlığı altında kısaca Abdülmeccid’in kişiliğinden, Mustafa Reşit Paşa’dan, İmamzade Esad Efendi’den, Ahmet Cevdet Paşa’dan bahsetmiştir. Bunlar, anılan kişilerin hayatlarıyla ve karakterleriyle ilgili kısaca bilgi verilen okuma parçalarıdır. Kitapta “1869 Nizamnamesi’ne Göre Maarifin Gelir Kaynakları”, “Taşra Mekteb-i Rüştiyesinin İdare-i Dahiliyelerine Mahsus Talimat”, “II. Mahmud’un İlköğretimi Mecburi Kılan 1824 Tarihli Fermanının Sureti”, “Vakıf Müessesesinin Mahiyeti ve Günümüzde Değerlendirmesi” başlıklı okuma metinleri bulunmaktadır. Sonuç bölümünün ardından değerlendirme kısmını ise yazar, üçe ayırmış; medeniyet kavramı, Osmanlı Batılılaşması ve eğitimde Batılılaşma hareketleri bakımından konuyu genel bir çerçevede toplamayı başarmıştır.

İki yüz kırk sayfadan oluşan eserin her bölümü kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır; yazılar iyi organize edilmiş, anlaşılır ve sade bir dille yazılmıştır. Her konunun ayrı başlıklar hâlinde ele alınması eseri daha

anlaşılır kılmıştır. Bölümler akıcı ve açıklayıcı bir şekilde aktarılmıştır. Tanzimat döneminde yenileşme, Osmanlı eğitim sistemi ve Batılılaşma süreci hakkında akademik çalışma yapacaklar için iyi bir başlangıç eseri olacaktır. Öte yandan konuyla ilgili daha önce araştırma yapmamış herhangi bir okur için de gayet akıcı ve bilgilendirici bir eser olmuştur. Eserin her seviyedeki okuyucuya uygun olduğu söylenebilir. Esere bir olumsuz eleştiri getirmek gerekirse, noktalama ve yazım yanlışlarından söz edilebilir. Bazı bölümlerde yazım yanlışları ve imla hataları bulunmaktadır. Buna karşılık alıntı cümleler fazlaca kullanılmış, istatistik çıkarımları doğru bir şekilde verilmiştir. Eserde kaynak gösterimi de başarılıdır. Yazar iki yüz kırk yedi dipnot kullanmış, kırk dört kaynaktan yararlanmış ve bu kaynaklar genellikle birincil kaynaklardan oluşmaktadır. Kaynakça, yazar adına göre alfabetik sıralanmış ve tek bir kaynakça listesi hâlinde verilmiştir. Bu durum, metnin içinde alıntılanan kaynağın kolaylıkla bulunabilmesi adına öğrenciler ve araştırmacılar için kolaylık sağlayacaktır. Kaynakçada herhangi bir imla ya da tarih hatasına rastlanmamıştır. Künye bilgileri ise doğru ve tutarlı yazılmıştır.

Yıldız Mahkemesi

İbrahim Çiçek

İstanbul, Alfa Yayınları, 2021, 534 sayfa, ISBN: 978-625-4495-02-1.

Samet YILDIZ*

Sultan Abdülaziz'e karşı düzenlenen 30 Mayıs 1876 Darbesi ve akabinde sultanın vefatı (4 Haziran), Osmanlı tarihinin *üç padişah yılı* olarak da ifade edilen dönemine zemin hazırlamıştır. Sırasıyla Şehzâde Murad ve Şehzâde Abdülhamid Efendilerin de padişah olmaları, devlet içerisinde yaşanan bu çalkantılı sürecin incelenmesi ihtiyacını gündeme getirmiştir. Özellikle darbeye bizâtihi şehâdet eden Şehzâde Abdülhamid; kendisini, devletin ve amcasının başına gelen felâketin hesabını sormaya adanmıştır. Devletin ve kamuoyunun vicdanını rahatlatmak üzerine başlattığı mahkeme, 27-29 Haziran 1881 tarih aralığında icraatta bulunmuş ve *Yıldız Mahkemesi* adıyla nam salmıştır. Midhat Paşa (1822-1884), Mütercim Rüştü Paşa (1811-1882), Damat Nuri Paşa (1840-1890), Damat Mahmud Paşa (1836-1884) gibi dönemin önemli simalarını da yargılamış olan mahkeme, Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) vefatında parmağı olanları idam ve sürgüne mahkûm etmiştir. Bu sebeplerden ötürü; Yıldız Mahkemesi, yaşadığı devirden günümüze değin ele alınmış bir tarihî mevzudur.

Dönemin vakanüvislerinden Cumhuriyet devrinin akademisyenlerine kadar pek çok tarihçinin üzerinde incelemeler yapmış olduğu Yıldız Mahkemesi, aktüel çalışmalara da kaynaklık etmiştir. Merhum tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın (1888-1977) mevzubahis dönem üzerindeki incelemeleri ve görüşleri,¹ Cumhuriyet devrinin popüler eserlerine malzeme vermesi bakımından önemli olmuştur. Nitekim incelemeye tâbi tuttuğumuz *Yıldız Mahkemesi* isimli eser, bu tarihî konudaki zincirin son halkalarındandır. İbrahim Çiçek tarafından kaleme alınan eser, birbirini müteakip alt bölümler hâlinde

* Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi Tarih Bölümü, İzmir, sametyildiz.iletisim@gmail.com

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın konu üzerindeki çalışmaları için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dâir Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

ilerlemektedir.

Kitap, Sultan Abdülaziz'in biyografisiyle başlamaktadır. "Sultan Abdülaziz'in Tahta Çıkması" başlıklı bölümde (s. 11-18) ele alınan biyografi, padişah hakkında sığ ve genelgeçer bilgilere yer vermektedir. Ayrıca, padişahın tahta çıkışından ziyade hükümlerlik yılları da bu bölüm içerisinde ele alınmıştır. Oldukça kısa mahiyette olduğunu düşündüğümüz bölüm, içerisinde pek çok isim ve tarihî olayı barındırması hasebiyle yeteri kadar anlaşılabilir.

Sultan Abdülaziz ve dönemi ele alındıktan sonra, 1876 Darbesi'ne giden sürecin adımları irdelenmiştir. Tenzil-i Faiz Kararı, Selanik Olayı, Talebe-i Ulûm Hareketi gibi bu adımlar, *darbenin sacayağı* olarak ifade edebileceğimiz mahiyettedir. Müellif, darbeye zemin hazırlayan bu üç adımı da farklı başlıklar hâlinde irdelenmiştir. Tenzil-i Faiz Kararı ve uygulanışı üzerinde oldukça az duran müellif, buna mukabil, kararın alınmasına giden tarihî arka planı gözler önüne sermiştir. Bu moratoryumun, Osmanlı iktisadî sisteminde meydana getirdiği olumsuzluklardan ve ülkenin yurt dışında uğradığı itibar kaybından bahsedilmiştir. Faiz kararının akabinde, darbeye giden ikinci büyük adım hüviyetindeki Selanik Olayı'na temas edilmiş ve olayın yurt içindeki ve yurt dışındaki tesiri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde resmî yayınlar, Selanik vilâyet yayınları, dönemin şahitleri ve diğer eserlerden -kaynak gösterilmeksizin- alıntılar yapılmıştır. Böylece anlatım zenginleştirilmeye çalışılmışsa da alıntılar, telif miktarından gayet fazla olmuştur. Ortaya çıkışı ve yankılarıyla birlikte ele alınan Selanik Olayı'nın akabinde, darbeye giden yolun son aşaması olan Talebe-i Ulûm Hareketi bahsine geçilmiştir. Dönemin Rus Sefiri Ignatieff (1832-1908) ile Mahmud Nedim Paşa (1818-1883) arasındaki ilişkilerin kamuoyunda meydana getirdiği tesirin ele alınmasıyla başlayan bölüm, hâlihazırdaki hükûmete karşı oluşan muhalefetin çıkış noktalarını irdelenmektedir. Bu noktada, tebaa nezdindeki endişeyi körükleyecek mahiyette bulunan "*Rus ordusu İstanbul'u kuşatacak*" gibi söylemlerin, Mahmud Nedim Paşa Hükûmeti'ne karşı çıkan ayaklanmadaki payına temas edilmiştir. Olayların tek sorumlusunun sadrazam olduğu yönündeki düşüncelerle Midhat Paşa'nın çeşitli çevrelerden (Masonlar, İngiltere Sefareti vs.) aldığı destek birleşince Talebe-i Ulûm Ayaklanması'nın yaşanmaması için hiçbir sebep kalmamıştır. Müellif, bu hususlarda bilgi verdikten sonra, Sultan Abdülaziz'in yaşananlara karşı sergilediği tutumdan ve darbeyi gerçekleştirecek olan hükûmetin kurulmasından bahsetmiştir.

Müellif, darbeye giden süreci üç başlık altında (s. 18-48) değerlendirmiş ve akabinde 30 Mayıs 1876 Darbesi'ni ele almıştır. Bu hususta, Sultan Abdülaziz'e karşı oluşan darbeci kadronun özelliklerinden bahsedilmiş ve darbenin sonuca ulaşabilmesi için alınan tedbirler üzerinde durulmuştur. Askerî kanadını Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın (1820-1876) ve bürokratik kanadını da Midhat Paşa'nın idare ettiği darbeden, milletin ve ordunun bîhaber olduğu gerçeği sıklıkla yinelenmiştir. Darbeci kadro, bir hakikat olan bu durumdan ötürü; basına sansür, Sultan Abdülaziz'e yakın olan asker ve devlet adamlarının görevden veya İstanbul'dan uzaklaştırılması, Sultan Abdülaziz'in vefat ettiğine dair söylemler gibi ciddi önlemler almıştır. Bu önlemlere temas ettikten sonra Sultan Abdülaziz'in hâl' süreci ve Topkapı Sarayı'na nakli hususunda bilgi verilmiştir. Hemen akabinde, "veliaht şehzâde" konumundaki Murad Efendi'nin tahta çıkışı üzerinde durulmuştur. Darbenin planlanandan bir gün önce yapılması ile darbe

esnasında Sultan Abdülaziz'e ve ailesine karşı yapılan saygısızlıklar, tahta çıkmış olan Şehzâde Murad Efendi'nin ruh sağlığını bozmuştur. Padişahın içerisinde bulunduğu ruhsal çöküntü ile darbe hükûmetinin bu çöküntüyü çözme çabaları üzerinde duran müellif, olayın ne kadar sancılı olduğuna vurgu yapmıştır. Hemen akabinde, Sultan Abdülaziz ve ailesinin içinde bulunduğu kötü vaziyeti aktarmış ve çeşitli eserlerden alıntılar yapmak suretiyle içeriği genişletmiştir.

Sultan Abdülaziz ve ailesi, Topkapı Sarayı'nda ikamet etmekteydiler. Darbeyi gerçekleştirenlerin ıssız ve uzun süredir atıl hâlde duran bir sarayı seçmeleri, kendilerini güvende tutmaya yönelik bir adımdır. Fakat Sultan Abdülaziz'in ikamet etmesi için tahsis edilen oda, Sultan III. Selim'in (1789-1807) yeniçeriler tarafından şehîd edildiği odadır. Burada verilmek istenen mesajı gayet iyi anlamış bulunan Sultan Abdülaziz, ailesiyle birlikte içerisinde bulunduğu bu olumsuz şarttan ötürü yeni sultana ulaşma çabasına girişmiştir. Endişelerini bizâtihi yeni padişaha anlatmış ve kendileri için Çırağan Sarayı'nın Feriye Dairesi'nin tahsis edilmesini V. Murad'dan (1876) rica etmiştir. Amcasının isteğini geri çevirmeyen V. Murad, sâbık sultanın nakil işlemlerinin hızlıca yapılması talimatını vermiştir. "Sultan Abdülaziz'in Ölümü" adını verdiği bölüme bu çerçevede başlayan müellif, Sultan Abdülaziz'in vefatının intihar veya şehâdet olduğu iddiaları üzerinde durmuştur. Kitabın en uzun bölümleri arasında ismini zikredebileceğimiz bölümde (s. 77-119), konu üzerine geçmişten günümüze değin yapılagelen çalışmalardan alıntılar bulunmaktadır. Yapılan alıntılar ve sıralanan gerekçeler göz önüne alındığında; müellif, Sultan Abdülaziz'in şehîd edildiği kanaatindedir.

Sultan Abdülaziz'in vefatı üzerinde epeyce durulduktan sonra "dönemin en önemli ikinci olayı" olarak görebileceğimiz Çerkez Hasan Vakası'na geçilmiştir. Çerkez Hasan'ın öz geçmişinden kısaca bahseden müellif, akabinde, Midhat Paşa'nın konağında toplanmış olan kabinenin baskına uğraması hâdisesine geçmiştir. Çerkez Hasan'ın (1850-1876) konak baskını ve bu olayda Serasker Hüseyin Avni Paşa, Hariciye Nâzırı Raşid Paşa (1824-1876), Ahmed Ağa, Ali Şükrü Bey ve bir diğer zâbitin ölümü hakkında bilgiler verilmiştir. Sultan Abdülaziz'in kayınbiraderi olan Çerkez Hasan, yaşanan olaylardan ve ablası Neşerek Kadınefendi'nin vefatından ötürü bu işe kalkışmıştır. Ablasının ve Sultan Abdülaziz'in başına gelenlerin sorumlularından intikamını aldığı gerekçesiyle huzurlu olan Çerkez Hasan, bu durumu ifadesinde de beyan etmekten kaçınmamıştır. Müellif, Hasan'ın vermiş olduğu ifadeyi ve idamına giden süreci anlatmak suretiyle bölümü sonlandırmıştır.

Çerkez Hasan bahsinin ardından "Sultan II. Abdülhamit'in Padişah İlan Edilmesi" başlıklı bölüm başlamaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) öz geçmişinden bahsederek konuya giren müellif, padişahın tahta çıkış sürecini ve Osmanlı-Rus Savaşı'nı (93 Harbi) ele almıştır. Meşrutî idarenin ilânı ve lâğvı üzerinde durulmuş ve Midhat Paşa'nın azledilip sürgüne gönderilmesi hususunda bilgiler verilmiştir. Midhat Paşa bahsinin akabinde Sultan II. Abdülhamid'e karşı oluşan muhalefet blokuna temas edilmiş ve böylece bölüm nihâyetlendirilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'e karşı oluşan muhalefet bloku, birtakım olayların yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktada müellif, Ali Suavi'nin (1839-1878) öncülüğünde girişilen Çırağan Vakası

(1878) ile Aziz Bey-Cleanthi Scalieri Komitesinin teşebbüslerini irdelemiştir (1878). Birbirini müteakip iki tarihî olay, farklı bölümler hâlinde incelenmiştir. Çırağan Vakası bahsi (s. 169-179), Ali Suavi'nin biyografisiyle başlamış ve önceki bölümlerde ele alınan hususların tekrarlanmasıyla devam etmiştir. Hemen sonrasında ise Çırağan Vakası kısaca anlatılmış ve Yedi-Sekiz Hasan Paşa'dan (1832-1904) bahsedilmiştir. Böylece, Sultan Abdülhamid'e karşı düzenlenen bir diğer teşebbüs olan Aziz Bey-Cleanthi Scalieri Komitesinin faaliyetlerini anlatabilmek için yeterli zemin oluşturulmuştur. Komitenin Sultan II. Abdülhamid'e karşı giriştiği faaliyetlerin anlatıldığı bölümde (s. 179-184) komite ve masonlar arasındaki bağa vurgu yapılmıştır. Ali Suavi hâdisesinde olduğu gibi masonik örgütlerin ve birtakım Veliâht Murad Efendi taraftarlarının teşebbüs ettiği bu faaliyetlerin, devlet ve Sultan II. Abdülhamid nezdindeki tesiri üzerinde durulmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in, Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılıp Yıldız Sarayı'nda ikamet etmeye başlaması, zikredilen teşebbüslerin tesiri olarak addedilmiştir.

Müellif, asıl mesele olan Yıldız Mahkemesi bahsine geçmeden evvel, II. Abdülhamid döneminin hukuk sistemi üzerinde durmayı uygun görmüştür. Gayet mantıklı olan bu fikrin, beklentiyi karşılayamadığı kanaatindeyiz. Zira müellif, 1876-1881 yıllarını kapsayacak şekilde hazırladığı bu bölümde (s. 184-187) sadece mahkeme isimlerine ve baktıkları davalara birkaç satır değinmekle yetinmiştir.² Dönemin mahkemelerinin çalışma tarzları ile kanunlar hakkında daha detaylı bilgi verilmesi ve bu hususların Sultan II. Abdülhamid ile bağdaştırılarak ele alınması, okuyucu için daha faydalı olabilirdi. Bilâkis hâlihazırdaki metin, Yıldız Mahkemesinin ele alınması hususunda temel atamayacak derecede sığdır.

II. Abdülhamid döneminin mahkemeleri üzerinde durulduktan sonra, Yıldız Mahkemesinin hazırlık aşaması ele alınmıştır. Bu aşamaların en önemlisi olan hazırlık soruşturması (s. 187-210), müellifin dikkatli tutumu çerçevesinde değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur. Sultan Abdülaziz hâdisesine müdahil olmuş şahısların ele alınmasıyla başlayan bölüm, bu şahısların ifade tutanaklarının aktarılmasıyla sonuçlanmıştır. Alınan ifadelerin ve tarihî vesikaların değerlendirilmesi üzerine mahkeme heyeti, iddianame hazırlama sürecine girmiştir. Hazırlanan iddianame, ayrı bir bölüm olarak (s. 210-243) tam metin hâlinde aktarılmıştır.

Yıldız Mahkemesinin hazırlık sürecinin değerlendirilmesinin akabinde mahkeme duruşmalarına geçilmiştir (s. 243-343). 27-29 Haziran 1881 tarih aralığında gerçekleştirilen duruşmalarda yargılanan şahıslar, mahkemede bulunan şahitler huzurunda kendilerini savunmuşlardır. Sultan Abdülaziz'in vefatı üzerine yapılan tahkikat ve alınan ifadeler sonucunda suçlu bulunanlar, mahkeme heyeti tarafından sıkı bir soru silsilesine tutulmuşlardır. Bu durum, itham edilen şahısların çoğunu zorlamış ve Midhat Paşa haricindekiler hakkındaki hüküm³ rahatlıkla verilmiştir. Paşa hakkında ayrı bir ilâm düzenleyen mahkeme⁴ darbeye, Sultan Abdülaziz'in vefatında ve Aydın valiliği sırasında Fransız Konsolosluğuna sığınma hâdisesinde başat faktör olduğu gerekçesiyle Midhat Paşa'nın cezalandırılmasına karar

² Bu hususu, kitap içerisinde vereceğimiz bir örnekle (s. 185) açıklamak isteriz: "*Karma Ticaret Mahkemeleri, Osmanlı topraklarında yaşayan yabancılar ile Osmanlı vatandaşları arasında çıkan uyumsuzlukları çözerdi ve Batı usulü kanunlara göre yargılama yapılırdı.*"

³ Eserde sadeleştirilmiş hâli verilen hükmün (s. 341-342) transkripsiyonu için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967, s. 307-308.

⁴ İlâm metni ve sürecin ilerlemesi hakkında bkz. *Yıldız Mahkemesi*, s. 343-369.

vermiştir. Mahkeme safahatı herkes nezdinde tamamlanmıştır. Fakat yargılanan şahıslar için temyiz hakkı bulunmakta olduğundan, mahkemenin verdiği karar temyize gitmiştir. Midhat Paşa başta olmak üzere yargılanan şahıslar, yeni bir ariza yazmak suretiyle hâllerini arz etmişlerdir. Temyiz mevzuu hakkında mabeyinde başlayan görüşmeler, asker ve sivil paşaların müzakereleriyle devam etmiştir (21 Temmuz). Ciddi surette gerçekleştirilmiş olan müzakere sürecinin sonucunda; hüküm giyen 25 kişiden 15'inin Yıldız Mahkemesi tarafından verilen cezalarının uygulanmasına ve geri kalan 10 kişinin de cezalarının hafifletilmesine karar verilmiştir. Müellif, temyiz meselesi üzerinde uzun uzadıya durmuş ve müzakere tutanağını kitabına eklemiştir.⁵

Yıldız Mahkemesi süresince özellikle Midhat Paşa'yı irdeleyen müellif, paşanın muhakeme sürecini detaylı bir şekilde ele almıştır. Hatta Midhat Paşa'nın mahkemede vermiş olduğu beyanatın zabıtları, neredeyse bire bir aktarılmıştır. Bu hususta, Midhat Paşa'nın anıları olan *Tabsıra-i İbret* ile *Mir'at-ı Hayret* isimli eserlerden ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi* isimli eserinden alıntılar yapılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması adına, *Mir'at-ı Hayret*'ten ve İbrahim Çiçek'in eserinden birer pasaj paylaşmak istiyoruz:

*“Ben söyleyeceğimi dün söyledim. Yani bana sorulan şeylerin cevaplarını verdim. Lâkin bunlar meselenin tefferuatı ve belki havaıyatıdır. Asıl mesele Pehlivan Mustafa'nın ifadesinden başlayıp, sırasıyla İtham Mazbatasında yazılan bentlerdedir. Mazbata önce baştan birer birer okunmalıdır ki, cevaplarını vereyim. ...”*⁶

“Ben söyleyeceğimi dün söyledim. Yani bana sorulan şeylerin cevaplarını verdim. Lakin bunlar meselenin tefferuatıdır. Asıl mesele Pehlivan Mustafa'nın ifadesinden başlayıp sırasıyla İtham Mazbatasında yazılan bentlerdedir. Mazbata öncelikle baştan birer birer okunmalıdır ki cevaplarını vereyim. ...” (*Yıldız Mahkemesi*, s. 285)

Yıldız Mahkemesinin ve temyiz sürecinin sonuçlanmasının ardından, mahkemenin bîtaraf olup olmadığı meselesi ele alınmıştır (s. 392-401). Konuya girmeden evvel müellif, Sultan Abdülaziz'in şehâdetini veya intiharını savunanların görüşlerini ayrı pasajlar hâlinde paylaşmıştır. Bunun akabinde mahkeme üzerine incelemelere girilmiş ve geçmişten günümüze değin yapılmış olan çalışmalardan alıntılar yapılmıştır. Akademik ve popüler tarzda kaleme alınan eserlerden yapılan alıntılar, konu bütünlüğünü ve dahi akıcılığı bozan mahiyettedir. İlâveten, müellifin sadece Midhat Paşa hakkında verilen hüküm üzerinde durması, mahkemenin genel itibarıyla değerlendirilmemesine zemin hazırlamıştır.

Kitabın Yıldız Mahkemesinden sonraki birkaç bölümü, biraz aktüel mahiyettedir. Zira Midhat Paşa ve Damat Mahmud Paşa'nın ölümleri (s. 401-429) ile Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi'nin vefatı (s. 429-436) bahislerine temas edilmiş ve bu suretle, çalışılan konudan uzaklaşmıştır. Paşalar hakkında verilen idam kararının sürgüne çevrilmesinden ötürü paşaların Taif'e sürülmeleri ve ölümleri, mahkemenin idam kararı ile bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz üzere çeşitli yazarlardan uzun pasajlar aktarmak suretiyle kaleme alınan bölüm, daha önceki çalışmalardan farklı bir tez ileriye sürmemiştir.⁷ Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi bahsinde de aynı durum geçerliliğini korumaktadır.

⁵ Müzakere tutanağı hakkında bkz. *Yıldız Mahkemesi*, s. 383-388.

⁶ Midhat Paşa, *Mir'at-ı Hayret; Midhat Paşa'nın Hâtıraları-2*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1997, s. 241.

⁷ Bu konu üzerine yapılmış bazı çalışmalar için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992; *Sultan Abdülhamid Midhat ve Mahmud Paşaları Nasıl Katlettirdi*, Yay. Haz. Saro Dadyan,

Kitabın son kısmı olan ve “Kuleli Vakası ve Fedailer Cemiyeti” başlığını taşıyan bölümün (s. 436-445) de ana konu ile büyük bir bağlantısı bulunmamaktadır. Müellif, Sultan Abdülmecid’e karşı girişilen bir teşebbüs mahiyetinde olan Kuleli Vakası’nı (1859)⁸ ele almış ve akabinde yargılama sürecine dair ifadelerde bulunmuştur. Kuleli Vakası’nın yargılama sürecinde kâtiplikle vazifelendirilen Midhat Paşa’nın ve mahkemede yargılananlardan pek çoğunun Yeni Osmanlılara katıldığını vurgulayan müellif, Sultan Abdülaziz’e karşı düzenlenen darbeye Yeni Osmanlıların parmağına işaret etmeye çalışmıştır.

Kuleli Vakası’nın irdelenmesiyle sonuçlanan eser, genel bir kaynakça ve ekler kısımlarını da bünyesinde barındırmaktadır. Müellif, kitapta kullanmış olduğu eserleri “Kaynaklar” başlığı altında toplamıştır (s. 445-451). Yoğun miktarda kullanılan ikincil dereceden kaynakların eserin ortaya çıkmasında etkili olduğu görülmektedir. Öyle ki, akademik açıdan herhangi bir değer ifade etmeyen kitaplarla birlikte birtakım romanlar dahi *kaynak* olarak gösterilmiştir. İbrahim Çiçek tarafından kaleme alınan bu kitapta, genellikle piyasadaki rahatlıkla temin edilebilecek çalışmalar değerlendirmeye tâbi tutulmuş; dönemin belge, gazete, kitap vb. ana kaynakları ciddi surette irdelenmemiştir. Metin içerisindeki bazı yerlerde birkaç gazete isminden bahsedilmişse de kaynağın künyesi herhangi bir şekilde paylaşılmamıştır. Kaynakların akabinde başlayan “Ekler” bölümü, daha önce yayımlanmış olan belge, tutanak, ifade vb. içeriklerin paylaşılmasıyla meydana getirilmiştir. Çerkez Hasan Olayı hakkında Ahmed Cevdet Paşa’nın kaleme aldığı metin (s. 453-458); Ahmed Lutfi Efendi’nin darbe üzerine kaleme aldığı metin (s. 458-486); Sultan Abdülaziz’in hâl’ fetvası ile vefatına dâir düzenlenmiş olan rapor (s. 486-488) sırasıyla paylaşılmıştır. Bu vesikanın paylaşılmasının akabinde “Yıldız Mahkemesiyle İlgili Osmanlı Belgeleri” başlığı altında birtakım belgelerin sadeleştirilmiş hâli verilmiştir. Kaynaklar hususunda yukarıda zikretmiş olduğumuz metinler, kitabın ciddiyetini artırmak noktasında önem arz etmektedir.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak; İbrahim Çiçek tarafından kaleme alınan eser, ele alınan konuya büyük nispette katkı sağlayamamıştır. Bir “literatür taraması”nı andıracak mahiyetteki alıntılar, kitabın bütünlüğünü ve akıcılığını bozmuştur. Bu sebeple okuyucunun, müellif tarafından ileriye sürülmüş olan hususları anlamasından ziyade, bir karmaşa içerisinde kalması muhtemeldir. İlâveten, kitabın yazım planında da bir kopukluk bulunmaktadır. Konular arasındaki geçişler ve tarihî sürecin çoğunlukla atlanması bunda etkilidir.⁹ Ayrıca, kaynakların dipnotlar vasıtasıyla gösterilmek yerine kitabın sonuna eklenen “Kaynaklar” kısmına eklenmesi de eserin takip edilebilmesi noktasında bir eksikliktir. Kitap içerisindeki bazı bölümlerde de hatalar bulunmaktadır. Meselâ “*Mütercim Rüştü ve Hüseyin Avni Paşaların Yeni Osmanlıları destekledikleri*” iddiası (s. 16) gerçeği yansıtmamaktadır. Zira ismi geçen paşaların, darbeden çok kısa bir süre önce Yeni Osmanlılara yardım ettilerse de onların fikir ve yayınlarına katılmadıkları, tarihî bir hakikattir.¹⁰ Prof. Dr. Vahdettin Engin’in “*Sultan Abdülaziz*

Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2013; Kadircan Kafalı, *Midhat Paşa; Demokrasimizin Büyük Şehidi*, Yeni Mecmua Yayını, İstanbul, 1948; Bilâşimşir, *Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2020.

⁸ Kuleli Vakası hakkında detaylı bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, “Kuleli Vak’ası”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 356-357.

⁹ Bir örnek için bkz. ss. 60-63.

¹⁰ Hüseyin Avni Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa gibi devlet adamları, meşrutî yönetimden ziyade mutlakîyet idaresini benimsemiştir. Sultan Abdülmecid döneminin (1839-1861) sonlarında kıpırdanmaya başlayan ve Sultan Abdülaziz dönemine

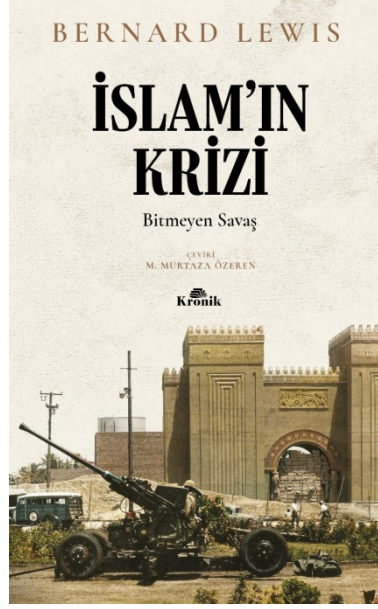
dönemi üzerine yaptığı araştırmalarla tanındığı” ifade edilmiştir (s. 108). Oysaki Vahdettin Engin Hoca'nın asıl çalışma alanı, Sultan II. Abdülhamid dönemidir. Kitap içerisinde terminolojik yanlışlar veya gözden kaçan hususlar da mevcuttur. Mesela 183. sayfada bulunan “*Osmanlı tahtının vârisi Şehzade V. Murat Efendi*” ibaresini burada zikredebiliriz. *Times* gazetesinin, farklı bir gazeteymiş gibi “*Taymis*” şeklinde ifade edilmesini de bu hususa örnek verebiliriz (s. 388). Bu hata, kullanılmış olan kaynaktan¹¹ aynen alıntı (kaynak ve herhangi bir alıntı emaresi gösterilmeden) yapılmasından ileri gelmiştir. Eserin ekler kısmında (s. 453-534) bulunan tutanak vs. resmî belgelerin aktarılmasında da birtakım eksiklikler bulunmaktadır. İlâveten, okunamayan kelimelerin Osmanlıca asılları düzgün verilmemiş, harfler birbirinden kopuk olarak eklenmiştir (s. 462, s. 480). Müellif, bir mizanpaj hatası olan bu hususta etkili değilse de bu hususun, kitabın yeni baskılarında gözden geçirilmesi tavsiye olunur.

(1861-1876) gelindiğinde ciddi faaliyetler gösteren Yeni Osmanlılar ise, meşrutî idarenin Osmanlı İmparatorluğu'na gelmesi için uğraşmaktadırlar. Yeni Osmanlılar, daha sonraki süreçte de, devletin kurtuluş yolunun meşrutiyetin ilân edilmesinden geçtiği konusunda iddialarını sürdürecektirler. 1876 Darbesi'nden sonraki kısa süreç incelendiğinde dahi; Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın sergilemiş olduğu keyfi hareketlerin, Yeni Osmanlılar tarafından hoş karşılanmadığı ortadadır. Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa'nın hayatı incelendiğinde ise, çok önemli işlere imza atmadığı ve herkesle iyi geçinme çabası içerisinde olduğu görülecektir. Detaylı bilgi için bkz. Samet Yıldız, *Mondros Mütarekesi'nden Sonra İttihatçılar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İzmir 2022, s. 15; Mehmed Memduh Paşa, *Mir'at-ı Şüunât*, Ahenk Matbaası, İzmir 1328, s. 65; Ali İhsan Gencer, “Hüseyin Avni Paşa” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 527; Abdullah Saydam, “Mütercim Rüşdü Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 203.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967, s. 330.

İslam'ın Krizi: Bitmeyen Savaş

Bernard Lewis, Çev. M. Murtaza Özeren

İstanbul, Kronik Kitap, 2023, 144 Sayfa, ISBN: 978-625-6989-28-3.

Salih AKIN*

İncelemeye alınan eser, daha evvel farklı yayınevleri tarafından da dilimize tercüme edilen *İslam'ın Krizi*'nin, yapılan en güncel çevirisidir. 2023 yılının şubat ayında yayımlanan kitabın çevirisi M. Murtaza Özeren tarafından yapılmıştır. Özeren, daha önce yine benzer konulara dair çeviriler yapmıştır.

Kitap hacim olarak kalın diyemeyeceğimiz bir ebattadır. Bununla beraber yazarımız Bernard Lewis bu kitapta, az sayfa sayısına rağmen birçok başlık altında birçok konuyu sade ve yalın bir dille ele almıştır. Giriş bölümüyle birlikte toplamda on bölüme ayrılan kitap, İslam dininin erken dönemlerinden günümüze dek uzanan tartışmaları, yarattığı etkileriyle birlikte incelemektedir.

Doğu ve Batı dünyasında din algısı üzerine bir değerlendirme ile başlayan kitapta, *ulus* ve *din* kavramları üzerinden bir anlatım yapılmaktadır. Bu noktada ulus kavramının Doğu ve Batı'da, hatta Avrupa ve Amerika'da dahi farklı şekillerde yorumlandığı belirtilmiştir. Lewis'e göre Batı dünyası, ulus temelli bir örgütlenmeye sahiptir. Zaman içerisinde de ulus, aralarında dinin de bulunduğu alt birimlere ayrılır. Lewis'in bu tespiti Batı dünyasını tanımlayan bir tespittir. Buna karşın Lewis, Müslümanlara ilişkin şunları söylemektedir: "... dini gruplara bölünmüş bir ulus değil, uluslara bölünmüş bir din görme eğilimindedir." Bunun sebebi ise modern Ortadoğu'nun kuruluşunda yatmaktadır. Yani Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından Orta Doğu'nun paylaşılması ve emperyal güçlerin hegemonyası altına girmesi, daha sonrasında da bağımsızlıklarını elde etmiş olmaları bu görüşün ortaya çıkmasında etkilidir. Tarihsel bir süreç ile sorunları yansıtan kitapta, ilk olarak İslam dininin tanımı üzerinde durulmaktadır.

---

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, slhkn60@gmail.com.

İslam dininin geçmişi ve varlık gösterdiği coğrafya ile ilgili bilgilendirme yapıldıktan sonra, diğer dinlerle, özellikle de Hristiyanlık ile karşılaştırıldığını görmekteyiz. Buradan hareketle İslam'ın radikalleşmesi ve İslam'ın Batı dünyası için ciddi bir tehdit olup olmadığı sorusuyla ilk bölüm sonlandırılıyor.

Tabii İslam söz konusu olunca yazarın değinmesini beklediğimiz ve öyle de olan *cihat* kavramı diğer bir bölümde karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'dan da alıntılar yaparak cihat kavramı ve temellerini açıklamasının ardından Lewis, İslam fetihlerine bir bakış atıyor. Bu aşamada yani İslam fetihleri sürecinde, Türklerin gerçekleştirdiği fetihleri ise yeni bir aşama olarak değerlendiriyor. İslam'ın cihat gibi bir hareketi söz konusuysa buna karşın Hristiyanlığın ise *Haçlı Seferleri* adı verilen bir oluşuma sahip olduğu ve bu iki kavramın birbirine benzer nitelik taşıdığı yönündeki görüşlere yer veren yazar, bu benzerliğe bir anlamda hak veriyor diyebiliriz. Nitekim takip eden bölümde Haçlı Seferlerine ilişkin daha derinlikli bir inceleme de yapıyor.

Haçlı Seferlerine yönelik inceleme yaptığı üçüncü bölüme, XI. yüzyılda başlayan Haçlı Seferlerinin bilinen tarihine kısaca değinerek başlıyor yazar. Ardından Osmanlıların Avrupa kıtasındaki fetihlerinin üzerinde durduktan sonra, 1683'te yaşanan ve başarısızlıkla sonuçlanan II. Viyana Kuşatması ile gidişatta büyük bir değişim yaşandığına dikkat çekiyor. Aslında Bernard Lewis'in dikkat çektiği değişim sadece sahada kazanılan zaferle ilgili değildir. Anılan dönemde artık Avrupalı denizciler, özellikle de Portekizli ve Hollandalı, Doğu'da güç kazanmaya başlamışlardı. Artık Orta Doğu, Avrupalı tüccarların ticaret yaptığı önemli bir bölge hâline gelmişti. İşte yaşanan bu değişim, yüzyıllar içerisinde beraberinde *emperyalizm* adı verilen yeni bir kavramı karşımıza çıkarmıştır. Lewis, Haçlı Seferlerinden başlattığı bu süreci; Napolyon'un Mısır seferi, İngilizlerin Arap Yarımadası'na çıkışı, Kuzey Afrika'nın İngiliz ve Fransızlar tarafından ele geçirilmesi, Dünya Savaşları ve nihayetinde Sovyetler'in dağılışına kadar getirmektedir ve bu anlatımında tamamen siyasi tarih çerçevesini takip etmektedir.

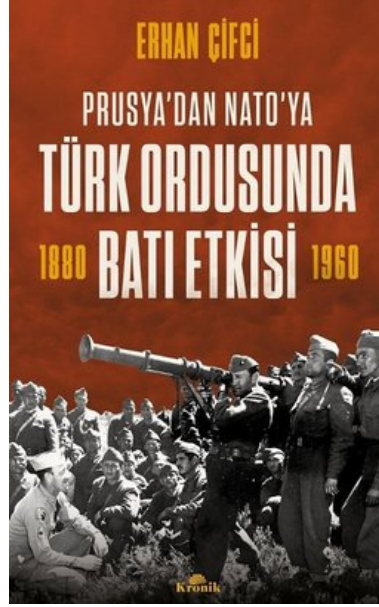
Yakın tarihimize dair anlatımların başladığı dördüncü bölüm, Avrupalı devletlerin İslam coğrafyasında etkisizleşmesini ve onun yerine Amerika Birleşik Devletleri'nin yerleşmesini konu edinmektedir. Misyonerlik faaliyetleriyle özellikle de Orta Doğu'da nüfuzunu artıran ABD için II. Dünya Savaşı bir dönüm noktası olmuştur diyebiliriz. Çünkü artık petrol endüstrisinin önem kazanmış olması, ABD'yi Orta Doğu'ya çekmiştir. Bu durum doğal olarak bir tepkinin doğmasına sebep olmuş ve bu tepki neticesinde ABD artık İslam'ın şeytani rakibi hâline gelmiştir. Bu tanımın ortaya çıkmasında Ayetullah Humeyni'nin rolü oldukça büyüktür. Ancak İslam'ın şeytanının bitmediğini de söyleyebiliriz. Humeyni'nin söylemlerini geliştirdiği dönemde, yeni bir tehdit daha ortaya çıkıyordu. Bu tehdit tabii ki Sovyetler Birliği'nden başkası değildir. Ancak Lewis, bu noktada bir tespitte bulunuyor ve Sovyetler'in de Müslüman halk üzerinde zorbalıkla hâkimiyet kurmasına rağmen, üzerine ABD kadar öfke veya nefret çekmediğini dile getiriyor. Sovyetler'in dağılmasının ardından da ABD'nin Orta Doğu politikasının temel amacının, bölge petrolünü tekeline geçirecek tek bir gücün ortaya çıkmasını önlemek olduğunu belirtiyor.

Tabii ABD'nin uyguladığı bu politika zaman içerisinde birtakım şikâyetlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Orta Doğu halklarının yaptığı bu şikâyet, kendilerini yöneten zorbalarla ABD'nin yapmış olduğu iş birliği üzerinden ortaya çıkmıştır. Yani artık Orta Doğu hükûmetleri tartışma konusu hâline gelecektir. Bu durumdan şikâyetçi olan Orta Doğu halkları aynı zamanda yazara göre şunun da bilincindeydi: Avrupa ve ABD, Orta Doğu hükûmetlerini tamamen çıkar amaçlı destekliyordu. İhtiyaçlarının karşılanması konusunda iş birliği devam ettiği sürece hükûmetlerin Orta Doğu halklarına neler yaptığı veya nasıl davrandığı, Avrupa ve ABD'nin çok da umurunda değildir. Lewis bu durumu Irak'ta Saddam Hüseyin ve Suriye'de Hafız Esed üzerinden örneklendirerek altıncı bölüme son vermiştir. Takip eden bölümde bu defa, İslam dünyasının yaşadığı *yoksulluk* ve *zorbalık* üzerinde durulduğunu görüyoruz. Bu iki problem de çoğu zaman ABD'ye atfediliyor. Çünkü ABD'nin *küreselleşme* adı altında ekonomik sömürsünün Orta Doğu'yu bu hâle getirdiği fikri çok yaygın durumdadır. Ayrıca ABD, kendisine hizmet eden birçok Müslüman zorbaya da destek vermiştir. Dolayısıyla Müslümanların yaşadığı bu iki problem de ABD'nin yarattığı bir sorun olarak değerlendirilmiştir. Bu tür bir kabullenmenin olduğunu belirten Lewis, bu iddiaya karşın önemli teyitler de yapıyor. Müslüman ülkelerin nüfus ve işsizlik verilerinin değerlendirilmesinin ardından yapmış oldukları üretim üzerinde duruyor. Halkın yaşamış olduğu yoksulluk giderek büyüyor ve akabinde, önce yöneticilere, sonra da onları iktidarda tuttuğunu düşündüğü kişilere öfke duyuyorlar. Bu problemlerin yani yazar tarafından tabir edildiği şekilde, Orta Doğu'nun moderniteye ayak uyduramamasının bir diğer etkisi de moderniteyi reddeden ve çareyi geçmişte arayan birtakım görüşlerin ön plana çıkması olmuştur. Amacı İslam'ın saf hâline dönmek olan, Osmanlı tarihindeki adlandırmasıyla *Vehhabilik*, Osmanlı döneminde etkisizleştirilse de varlığını korumaya devam etmiştir. Vehhabiliğin gelişimi ile ilgili Lewis, bazı bilgiler aktardıktan sonra Vehhabilik ile Suudların iş birliğine değiniyor. Zaten bölgede yaşanmakta olan eşitsizliklerle birlikte Vehhabiliğe karşı meraklı kitlelerin oluştuğu görülmektedir. Ayrıca Vehhabilerle ilgili *köktenci* kavramının kullanıldığını söyleyen Bernard Lewis, bunun yanlış bir kullanım olduğunu da ekliyor.

Kitabın dokuzuncu bölümünde Lewis, *terör* konusunu ele alıyor. İslam ve terör kavramları Müslüman bir insanın birlikte kullanmak ve duymak istemeyeceği iki kavramdır. Yazar da bu şekilde konuyu değerlendiriyor ancak şunu da ekliyor: Bizzat teröristler, kendilerinin "İslami" olarak nitelendirilmelerini istediklerini dile getiriyor. Bu durumda ister istemez, medyada İslam ve terör kelimelerinin birlikte anılması durumu ortaya çıkıyor. Lewis bu meseleyi çözüme kavuşturmak için medyaya değil de kendisini İslami terör olarak değerlendiren teröristlere odaklanmak gerektiğini belirtiyor. Lewis, bu konuda örnek olarak Usame bin Ladin ve el-Kaide terör örgütü üzerinde duruyor. Son olarak da terörün günümüzde yarattığı ortam ve İslam dünyası üzerindeki olumsuz etkisini, gerçekleşebilecek birtakım ihtimalleri de göz önünde bulundurarak inceliyor.

Kitapta genel olarak, İslam tarihinde ortaya çıkmış bazı problemler kısaca anlatılmaktadır. Bu kısa anlatım, özet bilgi edinmek isteyen meraklı okurlar için gayet tatminkâr olacaktır. Ancak gerek konunun derinliği gerekse problemlerin çeşitliliği düşünüldüğü zaman, yapılan anlatımın daha da

detaylandırılmasının mümkün olduğunu da söyleyebilirim. Kavramlar ve terimler üzerinden de bir anlatımın yapılmış olması, kitabın temel problemleri anlamak isteyen okuyuculara hitap ettiğini ortaya koymaktadır. Kitapta değinilen konuların, Orta Doğu'ya az veya çok ilgisi bulunanların veya bu konuda okumalar yapmış olanların daha önce duydukları konular olduğuna inanıyorum. Bununla birlikte, günümüz Orta Doğu'sunun genel problemlerini kavramak isteyenler için kitabın okunması gerektiği kanaatindeyim.

Prusya'dan NATO'ya Türk Ordusunda Batı Etkisi: 1880-1960

Erhan Çifci

İstanbul, Kronik Kitap, 2022, 511 sayfa, ISBN: 978-625-843-94-0.

Elife Hazal KURTEL*

Askerî tarih, araştırmacılar tarafından az çalışılmış bir alan olmakla birlikte son zamanlarda bu alanda artan yayınlar dikkat çekmektedir. Alanda kapsamlı çalışmalar yürüten isimlerden biri de Erhan Çifci'dir. Lisans öğrenimini uluslararası ilişkiler, yüksek lisans ve doktora öğrenimini ise harp tarihi alanlarında tamamlayan Çifci, MSÜ Hava Harp Okulu bünyesinde *Dünya Askerî Tarihi* ve *Çağdaş Dünya ve Türkiye Tarihi* derslerini vererek çalışmalarını sürdürmektedir. Askerî tarih, iç güvenlik ve uluslararası ilişkiler konularında yazılar ve makaleler kaleme almış, yazar ve mütercim olarak birçok yayın yapmıştır. Birinci baskısı Kasım 2022'de çıkan *Prusya'dan NATO'ya Türk Ordusunda Batı Etkisi* adlı kitabı 1880-1960 yıllarında Türk ordusundaki değişim ve dönüşümü Prusya etkisi çerçevesinde ele almaktadır.

Üç bölüm ve alt başlıklardan oluşan kitapta Osmanlı ordusunda Prusya askerî sisteminin ne derecede etkili olduğu, ne zaman ve nasıl girdiği anlatılarak giriş yapıldıktan sonra, Cumhuriyet dönemindeki orduda Batı etkisinin ve eski Osmanlı askerî sisteminden Cumhuriyet'e Prusya etkisinin devamı anlatılmaktadır. Türk Kara Kuvvetlerindeki Amerikan etkisi ise 1947 yılından itibaren görülmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde aldığı büyük yenilgiler ve ciddi toprak kayıplarının neticesinde Osmanlı'da reforma ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Gerek askerî eğitim gerekse stratejik değişiklikler yabancı hocaların ve uzmanların ülkeye getirilmesiyle ilerletilmeye çalışılmıştır. Osmanlı'nın yenilgilerinde de önemli bir rol oynadığı bilinen, değişen ve gelişen silah teknolojisinin Batı'dan

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çorum, hazal.kurtel@gmail.com

getirtilen hocalar ve uzmanlar vasıtasıyla ülkeye girdiği görülmektedir. Buna Goltz Paşa döneminde ülkeye gelen ve kullanılan silahlar örnek verilebilir. Zira yazar da Prusya etkisinin, Alman silah teknolojisinin Osmanlı askerî sisteminde etkisini anlatırken Goltz Paşa döneminden başlayarak canlı bir tasvir sunmaktadır.

Alman ekolünde bir sistem kurmaya, eğitim vermeye çalışan Goltz Paşa kimi başarılar elde etmişse de bunlarda bir süreklilik sağlanamamıştır. Balkan Harbi'nde ciddi bir darbe alan Osmanlı Devleti, Goltz Paşa'yı göndermenin bir hata olduğunu fark etmiş ve Almanya'dan tekrar yardım talep etmiştir. Liman von Sanders vasıtasıyla Almanya yeni bir askerî yardım misyonu oluşturmuş, Osmanlı Devleti'nin yardım çağrısını cevapsız bırakmamıştır. Batı'dan gelen uzmanlar vasıtasıyla Almanya ile silah ticareti, askerî ve maddî yardımlar, dostluk ilişkilerinde gelişmeler yaşanırken; bir taraftan da I. Dünya Harbi'ne müttefik olarak giren Osmanlı Devleti yapılan çalışmaların diğer Batı ülkelerine nazaran daha geride kaldığını görmüştür.

1934 yılına gelindiğinde, Türk zırhlı birliklerinin kuruluşunda Fransız askerî ekolünün etkileri görülmektedir. Tam anlamıyla Fransız doktrini hâkim olmasa da birliğin oluşmasında bu ekolden faydalanılmıştır. Bahsi geçen bu olayların, gelişmelerin detaylarını birincil ve ikincil kaynakları kullanarak anlatan yazar, arşiv belgelerinden istifade ederek örnekler de sunmuştur.

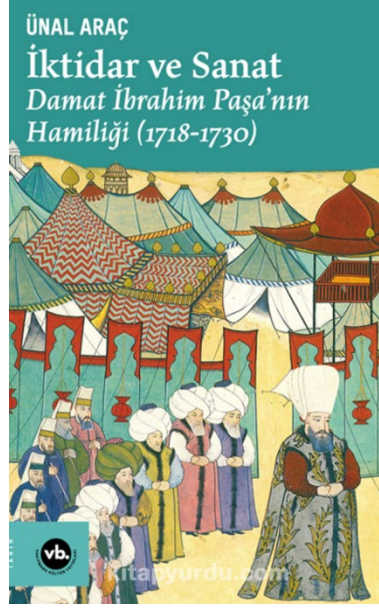
Amerikan, İngiliz, NATO, Alman, T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, ATASE gibi arşivlerden belgeler ile birçok yabancı kaynak bu çalışmanın vücuda getirilmesinde kullanılmıştır. Herkesin okuyup anlayabileceği bir sadelikte kaleme alınan çalışmada görsellerle konunun anlaşılması sağlanmıştır. Son bölüm askerî reorganizasyon sürecini ve NATO'nun etkisini ele almaktadır. Reorganizasyon çalışmalarının daha çok askerî alanda olduğunu görmekteyiz. Çifci de çalışmasında reorganizasyonun askerî boyutunu ele almaktadır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için bulunduğu coğrafyada sınır komşusu olan ülkeler bir tehdit oluşturmuştur. Stratejik bir konumda bulunmasından dolayı da Türk ordusunun daha çağdaş ve zinde olması amaçlanmıştır. Yıllarca benimsenmiş olan Prusya (Almanya) askerî sisteminden hemen vazgeçilememiş, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Almanya'dan -önceden olduğu gibi- uzmanlar çağrılmıştır. Almanya sadece askerî okullara uzmanlar göndermemiş, askerî birtakım ziyaretlerde de bulunmuştur. Yazar bu dönemi ve Almanya ile olan bu ilişkinin etkilerini askerî şahsiyetlerin hatıratlarını vererek okurun zihninde konuyu pekiştirmektedir.

II. Dünya Savaşı döneminde ve 1929 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Büyük Buhran yıllarında Türkiye Cumhuriyeti askerî harcamaları minimize etmeye çalışmış, sadece askerî personelin eğitilmesine ve yetiştirilmesine çalışmıştır. Bu yıllarda Türk ordusu askerî açıdan büyük bir savaşı kaldırabilecek bir durumda değildir. Erhan Çifci bu tespiti, Türk kaynaklarından ve yabancı kaynaklardan faydalanarak yapmıştır. Savaşın dışında kalmayı başaran Türkiye, barışçıl bir politika izlemiş, Almanya ile de bağlarını koparmamıştır. Bu dönemi en az hasarla atlatmayı başarırken bir taraftan da Türk ordusunu çağdaş ve modern bir hâle getirmek için yenilikleri ve gelişmeleri yakinen takip etmiştir. İşte bizim

burada anlatmaya çalıştığımız, bütün bu konuların detaylarını ve daha fazlasını bu çalışmada bulmanın mümkün olduğudur. Titiz bir çalışmanın ürünü olan bu kitapta ayrıca çok fazla subay, asker, general vs. ismi yer almaktadır. Her dönemde yetişmiş önde gelen kişilerden örnekler ve bilgiler aktaran yazar, ele aldığı tarih aralığını (1880-1960) çok kapsamlı bir şekilde kitabında işlemiştir.

Soğuk Savaş döneminde Amerikan-Türk siyasî ve askerî ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmış, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla birlikte Türk askerî reorganizasyonunda, ABD'nin belirlemiş olduğu NATO askerî standartları etkili olmaya başlamıştır. NATO'ya girme sürecinde sıkıntılar yaşayan Türkiye NATO'ya girdikten sonra askerî reorganizasyon için uzmanlar ile iş birliği yapmıştır. Türk Kara Kuvvetleri için NATO'dan gelen uzmanlar kendi standartlarına uygunluğunu araştırmışlar ve bir rapor hazırlamışlardır. Amerika'dan gelen öğretmenler ve Türk öğretmenler vasıtasıyla yeni bir askerî eğitim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Amerikan arşiv belgeleri ve gelişmelere şahitlik eden şahsiyetlerin hatıraları, mektupları ışığında konuyu detaylandıran Çifci, literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu kitabın, askerî tarih alanında önemli ikincil kaynaklardan biri olduğu kanısındayım. Bu dönemler hakkında araştırma yapan kişilerin inceleyip, çalışmalarında başvuru kaynağı olarak kullanabilecekleri bir kitap. Zengin kaynakçası ile de yol gösterici olduğu ortadadır.

İktidar ve Sanat: Damat İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730)

Ünal Araç

İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2022, 404 sayfa, ISBN: 978-625-7447-65-2.

Furkan UÇAR*

İktidar ve Sanat: Damat İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730) adlı kitabın yazarı Ünal Araç bir sanat tarihçisidir. Lisans ve lisansüstü eğitimini Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünde tamamladıktan sonra Oxford Üniversitesinde de doktora çalışmalarına katılmıştır. Yine birçok farklı ülkede tarihî çalışmalar yapmıştır. Bugün ise Hacettepe Üniversitesinde Sanat Tarihi Bölümünde Dr. öğretim üyesi olarak dersler vermektedir.

Araç'ın kitabında, Lale Devri'nin en önemli ikinci adamı ve aynı zamanda padişahın damadı olan Sadrazam İbrahim Paşa'nın yapmış olduğu kültürel mimari faaliyetler anlatılmaktadır. Lale Devri'ndeki mimari faaliyetlerin tamamına kitapta değinilmiş ve ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir.

Kitap toplamda yedi bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, kitabın ana kahramanlarından olan Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığa nasıl yükseldiği anlatılmaktadır. Öncelikli olarak İbrahim Paşa'nın kökeni ve onun ailesi hakkında bilgi verilmiş ve daha sonra da saray hayatının nasıl başladığına değinilmiştir. Bu arada İbrahim Paşa'nın Edirne'de bulunan 2. Mustafa zamanında saraya girdiği ve o sırada şehzade olan 3. Ahmet ile tanıştığı da anlatılmıştır. Bununla beraber henüz damadı olmadan onun nedimi oluşu ve sonra da sadrazamlığa hızlı yükselişi kitapta ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

İkinci bölümde ise önce Lale Devri'nden önceki 3. Ahmet zamanının kültürel ortamı hakkında bilgi verilmiş ve akabinde İbrahim Paşa'nın bu ortamı nasıl değiştirdiği anlatılmıştır. Özellikle kitaplara ilgi duyan sadrazamın matbaanın açılmasındaki rolü çok büyüktür. Bununla beraber o dönem ilk kez

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, furkan.ucar@stu.fsm.edu.tr

görülen tercüman ocağı da Lale Devri'nde ortaya çıkmıştır. Böylece bu bölümde İbrahim Paşa'nın kültürel yönü de ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Sultan 3. Ahmet'in kültürel kişiliğine değinilmektedir. Onun usta bir hattat olduğu ve şiire, hadis ilmine büyük ilgi duyduğu anlatılmaktadır. Bununla beraber padişahın bu ilgisi döneme direkt etki etmiş, özellikle şiir alanında büyük gelişmeler yaşanmıştır. Sadrazamın bazı şairleri himaye etmesi şiir alanında yaşanan gelişmenin en büyük göstergelerinden olmuştur. Ayrıca bu bölümde yine padişahın bu zevklerinin sadrazama da tesir ettiği ve hatta hadis ilmine karşı büyük ilgi duyan Damat İbrahim Paşa'nın darülhadis açtığı da anlatılmaktadır. Hatta İbrahim Paşa'nın banisi olduğu İstanbul'daki darülhadislerden bu bölümde ayrıntılı bahsedilmiştir. Ayrıca yine bu bölümün sonunda hem padişahın hem sadrazamın çiçeklere, özellikle de laleye olan sevgisinden de söz edilmiştir.

Dördüncü bölümde ise dönemin mimari yapısının nasıl değiştiğine ve mimari alandaki bazı yeniliklere değinilmiştir. Sultan 3. Ahmet'in mevsimlik göçleri ve bu göçlere bağlı olarak kasır ve sarayların inşa edildiği burada anlatılmaktadır. Bölümde, bu kasırlardan ve saraylardan ayrıntılı bir şekilde, haritalar yardımıyla da bahsedilmiştir. O dönem yapılan ve hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız saray ve kasırlar ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Özellikle Sadabad Sarayı, mimari yapısı dışında hangi ülkelerden örnek alınarak yapıldığına kadar ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir.

Bir sonraki bölümde, mimari yapılara yer verilmekle beraber kasırlar ve saraylar dışındaki, Lale Devri'nde yapılan diğer imar çalışmaları anlatılmıştır. Ayrıca Nevşehirli olan sadrazamın kendi köyünü bir düzene sokup kaza yapması da bu bölümde anlatılmaktadır. Bölümün sonunda ise dönemin bazı tarikatları ve sadrazamın bu tarikatlarla olan ilişkisinden bahsedilmiştir.

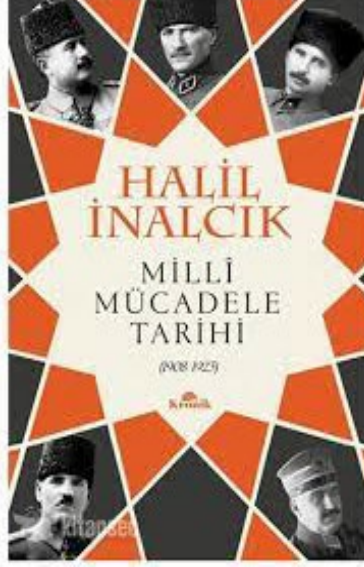
Altıncı bölümde artık, mimari yerine eğlence alanında Lale Devri'nden kesitler sunulmuştur. Ayrıca bu bölümde İran ile yaşanan siyasi ve kültürel çekişmeye de değinilmiştir. Devamında ise 1730'da patlak veren Patrona Halil İsyanı ve isyandan sonra bu dönemin nasıl anlatıldığına dair bilgiler verilmiştir.

Yazarın sanat tarihçisi olması hasebiyle kitabı da bir sanat tarihi kitabı olduğunu bilerek okumak gerekir. Dolayısıyla kitapta siyasi bilgiler fazla olmamakla beraber ana kurgusu mimari ve sanat üzerinedir. Özellikle bu kitap daha çok mimari ve kültürel tarih alanında yazılmıştır. Kitabın muhtevasının sadece sanat ve kültür olduğunu söylersek doğru bir tespit yapmış olmayız. Çünkü, özellikle ilk bölümde Damat İbrahim Paşa'nın hayatına değinildiğini ve yine son bölümde de Patrona Halil İsyanı'nın anlatıldığını görüyoruz. Yani kitabın bir çeşitlilik arz ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle Lale Devri'ne merak duyanların kesinlikle okumasını tavsiye ettiğim bir eserdir. Bunun dışında Damat İbrahim Paşa ve Sultan 3. Ahmet hakkında bilgi edinmek, onları tanımak isteyenler de bu kitaptan kesinlikle yararlanabilirler. En önemlisi de İstanbul'un mimari tarihine veya Osmanlı mimarisine ilgi duyanların bu kitabı okuması gereklidir. Lale Devri'yle alakalı siyasi alanda bilgi edinmek için ise yetersiz bir kitap olmakla beraber tavsiye etmediğimi söyleyebilirim.

Kitabın birkaç bölümü dışında genel olarak hafif bir dili vardır. Özellikle ilk üç bölümün çok akıcı olduğunu söyleyebilirim. Ancak mimari yapılar hakkında bilgilerin verildiği bölümler, biraz daha fazla

mimari terimler olduğundan pek akıcı değildir. Ayrıca yine zikretmiş olduğum tarzdaki bölümlerde tamamen mimari bilgilerin verilmesi yararlı olmakla beraber okuyucuyu biraz sıkmaktadır. Çünkü mimari alanda bilgisi olmayanlar bu bölümlerden pek istifade edemeyebilirler. Bu nedende bu bölümleri okurken kelimelerin ne manaya geldiğine internetten veya lügatten bakmak gerekmektedir.

Son olarak kitabın en önemli özelliğinin zengin kaynakçası olduğunu söylememiz gerekir. Bununla beraber fazlaca dipnot kullanılmıştır ve bu, kitabın güvenilirliği açısından oldukça önemlidir. Kitapta mimari eserlerden bahsedilirken çoğunun yanında resminin ve haritasının olması; resimlerin fazlaca olup kitabın okurun gözünü yormamasına yardımcı olması da bir başka önemli noktayı oluşturmaktadır.

Millî Mücadele Tarihi (1908-1923)

Halil İnalçık

İstanbul, Kronik Kitap, 2022, 208 sayfa, ISBN: 978-625-8431-89-6.

Ayten KIRENCİ*

Halil İnalçık, 1916'da İstanbul'da dünyaya geldi. Ankara Üniversitesi DTCF'nin ilk öğrencilerinden oldu. Yakıncağ Bölümünde doktorasını tamamladıktan sonra, 1942-1972 döneminde aynı fakültede öğretim üyesi oldu. 1972'de Chicago Üniversitesi Tarih Bölümüne, Osmanlı tarihi konusunda dersler vermek üzere davet edildi. 1993'te Bilkent Üniversitesinden davet alıncaya dek Chicago Üniversitesinde görevini sürdürdü. Bu yıllar içinde başta Harvard olmak üzere birçok Amerikan üniversitesinde Osmanlı tarihi seminerleri düzenledi. 1973'te *The Ottoman Empire-The Classical Age (1300-1600)* (Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600) kitabıyla beraber uluslararası yayınevlerinde pek çok kitabı yayımlandı. Türkiye, İngiliz, Amerikan, Sırp ve Arnavutluk akademilerine üye seçildi. Yurt içinde ve yurt dışında fahri doktora, ödül ve nişanlar aldı. Arşivini bağışladığı Bilkent Üniversitesi bünyesindeki Halil İnalçık Center for Ottoman Studies (Halil İnalçık Osmanlı Çalışmaları Merkezi) 2008'de açıldı. İnalçık, 25 Temmuz 2016 tarihinde 100 yaşındayken vefat etti.

İncelemekte olduğumuz *Millî Mücadele Tarihi* adlı eser, Halil İnalçık'ın 1956-1972 yılları arasında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesinde verdiği Türk İnkılâp Tarihi dersinin notlarını içermektedir. Kitap; yayınevinin takdimi ve ön sözle birlikte "1908 Devrimi'nden Mondros Mütarekesi'ne", "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu-Mustafa Kemal Anadolu'da", "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması 23 Nisan 1920", "Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920)", "Düzenli Millî Ordunun Oluşturulması", "I. ve II. İnönü Zaferleri", "Londra Konferansı", "Sakarya Meydan

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çum, aytenkirenci19@gmail.com

Muharebesi ve Sonuçları”, “Sakarya’dan Sonra Büyük Taarruz”, “İtilaf Devletleri’yle Mudanya Ateşkesi”, “Lozan Konferansı ve Antlaşması”, “İnkılâp Tarihi Dersleri Metnine İlave”, “İnkılâp Tarihi Derslerine İlave Edilen Belgeler” adlı başlıklardan ve dizinden oluşmaktadır. Kitapta bu başlıklara ek olarak alt başlıklarla beraber konular detaylı bir şekilde ele alınıp açıklanmıştır.

Kitabın “1908 Devrimi’nden Mondros Mütarekesi’ne” başlıklı birinci bölümünde, inkılâp tarihini bir bütün olarak kavramak için 1908 Devrimi’nden başlamanın en doğru yol olduğunu söyleyen İnalçık, ilk olarak 1908-1918 yılları arasındaki belli başlı gelişmeleri kuş bakışı bir perspektifle ele almıştır. II. Abdülhamid’in ilk Osmanlı anayasasını yürürlükten kaldırmasından sonra hürriyetçi aydınların İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni kurmaları ve bu cemiyetin baskısı ile padişahın Kanun-i Esasi’yi tekrar yürürlüğe koyup II. Meşrutiyet’i ilan etmesi ele alınmıştır. Bununla birlikte Osmanlılık ve Türkçülük akımlarının gelişimine ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarda kaldığı süre içerisindeki faaliyetlerine değinilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü olan “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu” başlığı altında da I. Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan Çanakkale zaferi, Sarıkamış felaketi, Ermeni tehciri, Türkiye’nin paylaşılması için Müttefikler arasındaki antlaşmalar, Yunanistan’ın siyaseti ve İstanbul, İzmir üzerindeki ihtirasları, İngilizlerin Arap memleketlerini tamamıyla elde etmeleri, Rusya’da Bolşevik İhtilali ve Türkiye için sonuçları, Wilson Prensiplerinin ülkede uyandırdığı derin yankılar açıklanmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması neticesinde padişah ve İstanbul hükûmetinin yürüttüğü siyaset ile birlikte ulusal tepkiler incelenmiş olup, İzmir’in işgali ve sonrasında Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçişi ile başlayan sürecin Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Türk Kurtuluş Savaşı’nın odağını oluşturduğu fikri okuyucuya sunulmuştur.

Üçüncü bölümde “*Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılması*” ile birlikte Millî Mücadele’nin ivme kazandığına vurgu yapılmıştır. Bu başlık altında, İstanbul’un işgal edilmesi, meclisin toplanma amaçları, millî hareket aleyhinde çıkan ayaklanmalar ve Osmanlı heyetinin imzaladığı Sevr Antlaşması gibi dönem içi ilişkilere ışık tutulmuştur.

“Düzenli Millî Ordunun Oluşturulması” başlıklı dördüncü bölümde, yeni hükûmetin karşısında millî davayı yürütecek, düşmana karşı direnecek güçte düzenli millî bir ordunun meydana getirilmesi gerektiğinden, bunun da kolay olmadığından söz edilmiş, ordunun kurulmasındaki güçlüklerle değinilmiştir. Doğu, Güneydoğu ve Batı Anadolu’da Mustafa Kemal’in liderliğindeki Türk ordusunun elde ettiği başarılarından bahsedilmiş, bu başarılarla birlikte millî hükûmetin her zamankinden daha güçlü hâle geldiğine vurgu yapılmıştır. İnönü zaferlerinin Büyük Millet Meclisi hükûmetinin nüfuz ve otoritesini ülke içinde ve dışında kuvvetlendirdiği ve gelecek zaferler için temel taşı oluşturduğu fikrine varılmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz’un ele alındığı bölümlerde ise, II. İnönü Muharebesi’nden iki buçuk ay sonra Yunanlıların çok daha geniş ölçüde kesin sonuçlu bir saldırı hareketine giriştikleri, bu saldırının amacının Ankara’yı almak ve millî hükûmeti ortadan kaldırmak

olduğu belirtilmiştir. Bu hareketin sonucunda da Sakarya Meydan Muharebesi ile birlikte millî hareketin tam bir zafere gittiğine ışık tutulmuştur. Devamında Sakarya Meydan Muharebesi'nin siyasi ve askerî hazırlık süreci ile savaşın sonuçları incelenmiştir. Sakarya Muharebesi'nden sonra ise Büyük Taarruz'un hazırlık aşamalarının nasıl olduğundan, Türk ordusunun saldırıya nasıl karar verdiğinden, savaşın amacının “*Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir!*” tarihî emri ile ifade edildiğinden ve ana yurt topraklarında düşmandan eser kalmadığından bahsedilmiştir.

“İtilaf Devletleri'yle Mudanya Ateşkesi” başlığını taşıyan bölümde Türk yurdunun parçalanmaktan kurtulduğu ve Anadolu'nun Türkleşmesinin kesinleştiğinden bahsedilmiştir. Büyük zafer sonucunda dünya tarihinde yeni bir sayfanın açıldığına vurgu yapılmıştır. İtilaf Devletlerinin siyasi faaliyetlerinden ve bunun sonucunda Mudanya'da Türk delegesi İsmet İnönü ile İstanbul'daki müttefik kumandanlar arasındaki görüşmelerden bahsedilmiştir. Devamında ise Mudanya görüşmeleri sonucunda alınan kararlar ve Saltanat'ın kaldırılması konuları anlatılmıştır.

“Lozan Konferansı ve Antlaşması” başlığı altında, önceleri ayrı yönlerde mücadele ve hareket eden büyük devletlerin, sonraları karşımıza ortak bir cephe hâlinde çıkmalarından ve Lozan'a gidecek Türk delegasyonunun belirlenme sürecinden bahsedilmiştir. Devamında konferansın açılış nutukları verilmiş ve konferansın toplanma amaçları ifade edilmiştir. Konferansta görüşülen konular ve neticeleri anlatılırken alt başlık oluşturularak, burada da kapitülasyonların kaldırılması meselesi ayrıca ele alınmıştır.

Kitabın son bölümlerinden olan “İnkılâp Tarihi Dersleri Metnine İlave” bölümünde, Halil İncalcık Hoca'nın inkılâp tarihi dersindeki anısı anlatılmıştır. “İnkılâp Tarihi Derslerine İlave Edilen Belgeler” bölümü ile de, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nden ve Millî Savunma Bakanlığının yayımladığı kitaplardan, Halil İncalcık Osmanlı Araştırmaları Merkezi'nde görevli olan Ali Işık tarafından tespit edilen ve yeni harflere çevrilen belgelere değinilerek okuyucu bilgilendirilmiştir. Devamında da döneme ait bazı tablo ve beyannamelere yer verilmiştir. Kitabın son sayfalarında ise Mustafa Kemal Atatürk, Mustafa Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü'nün öz geçmişleri verilerek eser nihayete erdirilmiştir.

Sonuç olarak; incelemiş olduğumuz *Millî Mücadele Tarihi* adlı eser, Halil İncalcık'ın Millî Kurtuluş Savaşı ile ilgili ders notlarını içermektedir. Millî Mücadele döneminin temel konuları ayrıntıda boğulmadan, kronolojik esaslar dikkate alınarak, objektif bir şekilde okuyucuya sunulmuştur. Verilen konu başlıklarındaki bilgilerin akıcı, sade ve anlaşılır bir Türkçe ile anlatılması, birbirini tamamlar nitelikte olması, olaylar arası bağlantı kurulmasına ve konuların okuyucuyu yormadan kolay bir şekilde kavranmasına olanak sağlamıştır. Genel olarak baktığımız zaman bu eser, Millî Mücadele'nin seyrini net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu sebepten Millî Mücadele hakkında malumat edinmek isteyen öğretmen, öğrenci ve araştırmacıların bu eseri okuması önem arz etmektedir.

Türk Kadın Hareketinde Latife Bekir Çeyrekbaşı (Işıkdöğdu)

Gizem Gümüş

İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2021, 303 sayfa, ISBN: 978-625-7900-92-8.

Asumannur ONAY*

II. Meşrutiyet ile başlayan kadın hareketinin Cumhuriyet dönemine bir yansıması olarak öncelikle Kadın Halk Fırkasının kurulma girişimi, akabinde Kadınlar Birliğinin kurulması, başta seçme ve seçilme hakkı olmak üzere kadın hakları açısından önem arz etmektedir. Bu kitap tanıtımında KHF’de ve daha sonrasında Kadın Birliği/Türk Kadınlar Birliğinde bulunmuş, burada başkanlık yapmış ve döneminde ılımlı bir politika izleyerek hükümet başta olmak üzere bazı insanların Kadın Birliğine bakışını olumlu anlamda değiştirmiş Latife Bekir Çeyrekbaşı üzerinden, kadın hareketleri konusunda yazılmış olan *Türk Kadın Hareketinde Latife Bekir Çeyrekbaşı (Işıkdöğdu)* adlı eseri ele alacağız.

Gizem Gümüş, 1995 İzmir doğumludur. Uşak Üniversitesi Tarih Bölümünü bitirmiş, daha sonra İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında “Latife Bekir Çeyrekbaşı’nın Hayatı ve Faaliyetleri” adlı tezi ile yüksek lisansını tamamlamıştır. Bu kitap da yazarın yüksek lisans tezinden oluşturduğu çalışmasıdır.

Kitap; ön söz, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Türk kadınının, İslamiyet öncesi ve İslamiyet’in kabulünden sonraki dönemde konumundan bahsedilmektedir. Burada eski Türkler, Selçuklu dönemi, Osmanlı dönemi ele alınmış; süreç içerisinde Tanzimat dönemi ile beraber kız çocuklarına yönelik eğitim alanındaki gelişmelerden de kısaca bahsedilmiştir.

“Tarihsel Süreçte Türk Kadınları” başlıklı ilk bölümde; II. Meşrutiyet döneminde yaşanan değişim ve yeniliklerden; 1908-23 yılları arasında çıkarılan kadın dergi ve gazetelerinin isimlerinden; dönem içinde

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, asumannur.onay@stu.fsm.edu.tr

kurulan bazı cemiyet ve derneklerin amaçlarından, üye profillerinden söz edilmiştir. Bu dönemde eğitim, giyim, sosyal yaşam vb. alanlardaki değişimler ele alınmıştır. I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle erkek nüfusunun ekonomik hayattaki faaliyetlerinin azalması üzerine kadınların iş hayatında rol almaya başladıklarından bahsedilmiştir. Millî Mücadele döneminde Türk kadınlarının faaliyetlerine de yer verilmiş; bu bağlamda Halide Edip ve Münevver Saime'nin miting konuşmalarından kesitler verilmiş; bu dönemde kadınlara yönelik kurulan cemiyetlerden, kadınların cemiyetlerin yanı sıra cephe arkasında da bulduklarından bahsedilmiştir. Yazar bu bölümde Nezihe Muhiddin'e de yer vermiş; yer aldığı cemiyetlerden, yazılarından ve romanlarından kesitler sunarak Muhiddin'in fikirlerine ve düşüncelerine eğilmiştir. Kadın Halk Fırkasının kurulma aşamasından, fırkanın amaçlarından, KHF'nin basına yansımalarından, dönemin şartları nedeniyle resmî olarak kurulamamasının nedenlerinden, Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle fırkanın yerine cemiyet kurma süreçlerinden söz edilmiştir. Bu bağlamda Kadın Birliği'nin/ Türk Kadınlar Birliği'nin kuruluşu, KHF Nizamnamesi'nde bulunan bazı maddelerin değişimi ve yumuşatılması süreci işlenmiş, ayrıca KHF'nin çalışmaları da ele alınmıştır. 1925-27 yılları arasında yayımlanan Türk Kadın Yolu dergisi de konu edilmiştir. 1926 yılında yürürlüğe giren İsviçre Medeni Kanunu bağlamında kadınlara verilen haklardan kısaca bahsedilmiştir. İleriki yıllarda Kadın Halk Birliği içerisindeki fikir ayrılıklarından, Nezihe Muhiddin'e yönelik suçlamalardan ve Nezihe Muhiddin ile beraber yönetim kurulunun görevden uzaklaştırılması sürecinden, akabinde yeni başkanın Sadiye Hanım olmasından, ancak kısa süre içinde sağlık problemleri nedeniyle istifa etmesi üzerine Latife Hanım'ın başkan seçilmesinden de yine bu bölümde kısaca bahsedilmektedir.

“Latife Bekir ve Kadın Birliği” adlı ikinci bölümde; Latife Hanım'ın ailesinden, eğitim ve iş hayatından, evliliğinden bahsedilmiş, *Işıkdoğdu* soyadının M. Kemal Atatürk tarafından “*Türk kadınları üzerine ışık gibi doğdun Latife*” denilerek verildiğinden bahsedilmiştir. Ancak Kadın Birliği/Türk Kadınlar Birliği üzerine yapılan çalışmalarda bu soyadına rastlanmadığından, bunun sebebinin eşinin soyadı olan Çeyrekbaşı'nı kullanmak istemesi olabileceğinden söz edilmiştir. Bu bölümde Latife Hanım'ın evlilik ve aile hayatına bakış açısı da ele alınmıştır. Kendisinin 1929 yılında Bekârlık Vergisi adlı kanun teklifini desteklemesinden, kadın-erkek fark etmeksizin her bekârdan bu verginin alınması gerektiği düşüncesinde olduğundan söz edilmiştir. Bunun yanı sıra aile hayatı, çocuk yetiştirme, ideal zevce gibi konulardaki konuşmalarından ve röportajlarından da bahsedilmiştir. Fikirleri de bu bölümde ele alınmıştır. Nezihe Muhiddin'e göre daha ılımlı bir politika izlediğinden, seçme ve seçilme hakkı ile ilgili konuşurken “*zamanı gelince*” ifadesini bolca kullandığından da bahsedilmiş, Kadın Birliği başkanlığında yaptığı çalışmalara değinilmiştir. Bu bağlamda yeni harflerin öğrenilmesi için açılan kurslardan, konferanslardan, 1930 Belediye Kanunu tasarısının olduğu dönemde kadınların seçme ve seçilme hakkı için Kadın Birliğinde yapılan çalışmalardan, mitinglerden, Kadın Birliğinin katılmış olduğu uluslararası kongrelerden yani olarak 1929-1934 arasında yapılan faaliyetlerden kronolojik sırayla bahsedilmiştir.

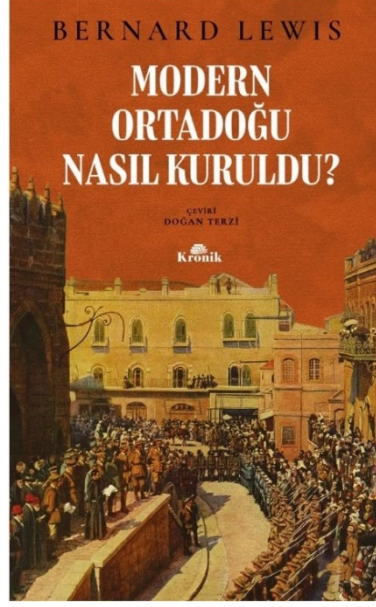
“Kadın Birliği'nden Türk Kadınlar Birliği'ne Geçişte Birliğin Çalışmaları ve Latife Bekir” adlı son bölümde ise 1934-51 yılları arasında Kadın Birliği ele alınmıştır. 1934 yılında “Kışlık Konferans Serisi” olarak adlandırılan konferansların yapıldığına, 1934 senesinde Latife Hanım başkanlığındaki dönemde

diğer yıllarla kıyaslandığında konferans oranının arttığına değinilmiştir. Bu süreçte belediye seçimlerine hazırlıklar başladığı için Kadın Birliğinin, Türk kadınına düşen görevlerle ilgili beyanname yayımladığından, 5 Aralık 1934 tarihinde kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazanmalarından söz edilmiştir. Bunun üzerine M. Kemal Atatürk başta olmak üzere dönemin siyasetçilerine Latife Bekir'in öncülüğünde kadınların gönderdiği teşekkür telgraflarından bahsedilmiş ve örnek telgraflara yer verilmiştir. Kutlama ve mitinglerden, yurt dışında ve basındaki yansımalarından da söz edilmiştir. Süreç içerisinde Kadın Birliğinin bazı kesimleri rahatsız ettiğinden, kadın-erkek eşitliğinden dolayı erkeklerin yakında işsiz kalacağını düşünenlerin olduğundan bahsedilmiş, birliğin feshinin konuşulduğuna da yer verilmiştir. 1935 yılında Uluslararası Kadın Birliği Kongresinin İstanbul'da toplanması, bunun birliğin yaptığı son faaliyet olması, kongrenin feshedilme sürecini hızlandırması ve sebepleri de konu edilmiştir. Kadın Birliğinin kapatılması üzerine ilgili dönemde yapılan olumlu-olumsuz yorumlar ve nedenleri hakkında yazılar da ele alınmıştır. Kadınlar Birliğinin kapatılması üzerine Latife Bekir'in Türk Kadınlar Birliğini kurmak için yaptığı çalışmalardan bahsedilmiştir. Bu bağlamda 1946 yılında İzmir milletvekili olmasından, mecliste ele aldığı konulardan da söz edilmiştir. 1949 senesinde Türk Kadın Birliğinin kuruluşu, tüzüğü, açılan şubeler, yaptığı faaliyetler de konu edilmiştir. Ayrıca Latife Bekir'in 1950 yılına kadar TKB'nin başkanlığını yaptığından, daha sonra kanser nedeniyle ayrılmak durumunda kaldığından, 1951 yılında ise TKB'nin yeni başkanının Mualla Anıl olmasından da kısaca bahsedilmiştir.

Sonuç kısmında ise II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'e kadar olan süreçte kadınların hak mücadelesi hatırlatılmıştır. Latife Bekir'in, ilk ismi olan *Sulhiye* adına yaraşır şekilde Kadınlar Birliğini yönettiği vurgulanmıştır. Hükûmet ile olumlu ilişkilerin onun döneminde kurulduğuna, Kadın Birliğine olan hükûmet desteğinin onun döneminde arttığına, Latife Bekir'in dönemin şartlarına yönelik kadın hakları çerçevesinde isteklerde bulunduğu, seçme ve seçilme hakkı için "*zamanı gelince*" ifadesini kullanarak uygun zemini oluşturduktan sonra adım attığına değinilmiştir.

Hülasa-i kelim Latife Bekir, kadın hakları hususunda süreç içerisinde önemli adımlar atmış bir kadındır. Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere Latife Bekir'i ele alan çalışma Latife Hanım ile ilgili yapılan en kapsamlı çalışmalardan biridir. Bunun yanı sıra 1908-1923 kadın hareketleri, Kadın Halk Fırkası, Kadın Halk Birliği, Türk Kadınlar Birliği vb. konularda araştırma yapacaklar için yararlı bir kaynak olacaktır. Kadınların seçme ve seçilme hakkını kazanmasına giden yol ve daha sonra Kadın Birliğinin kapatılması ve Türk Kadınlar Birliğinin kurulması süreci Latife Bekir Çeyrekbaşı bağlamında anlatılmıştır. Yazar, yeri geldiğinde Atatürk ve Nezihe Muhiddin başta olmak üzere Halide Edip, Fazıl Ahmet, Mazhar Osman, Reşat Nuri Güntekin gibi dönemin yazarlarının, gazetecilerinin, siyasetçilerinin kadın hakları hususunda yapılan çalışmalara ve Kadın Birliğinin yaptığı faaliyetlere bakış açılarını ele almıştır. Bu konudaki telgraf, mektup ve konferanslardan kesitler de kitapta sunulmuştur. Yazar; süreci kronolojiyi bozmadan, konu bütünlüğünü sağlayarak akıcı ve sade bir dille okuyucuya aktarmıştır.

Modern Ortadoğu Nasıl Kuruldu?

Bernard Lewis, Çev. Doğan Terzi

İstanbul, Kronik Kitap, 2022, 224 sayfa, ISBN: 978-625-8431-76-6.

Hanne UÇAK*

Kitabın yazarı Bernard Lewis, Londra Üniversitesinde eğitim gördükten sonra yüksek lisansını tarih alanında, yoğun olarak da Orta Doğu tarihi alanında çalışarak yapmıştır. Doktorasını İslam tarihi üzerine vermiştir. 1938 yılından itibaren üniversitelerde ders vermeye başlamış, sonrasında başka üniversitelere geçerek eğitimcilik hayatını devam ettirmiştir. Yazar Lewis'in araştırma alanları Orta Çağ İslam dünyası, günümüz Orta Doğu coğrafyası ve Osmanlı İmparatorluğu'dur. Yazar Lewis bu araştırma alanları üzerine çok sayıda kitap yazmıştır.

Yazar, ele almış olduğu *Modern Ortadoğu Nasıl Kuruldu?* adlı eserinde günümüz Orta Doğu'sunun kuruluşu ve yapılan hamlelerle şekillenmesi sürecinin izini sürmeyi amaçlamıştır. Kitabını modern Orta Doğu tarihinin önemli dönüm noktalarını ustalıkla tahlil ederek yazmıştır. Orta Doğu'nun modern tarih perspektifinde şekillenmesinin yanı sıra geçmişe dönük yüzü ve geleceğe bakan tarafları da bu eserde ele alınmıştır. Aralara eklenen şiir ve mektuplarla da konular desteklenmiştir.

Eser, ön söz bölümü ile başlamakta; "Tarihi Bir Portrenin Ana Hatları", "Batı Etkisi", "Özgürlük Anlayışı", "Milliyetçilik ve Vatanperverlik", "İslam'ın Başkaldırısı" ve "Uluslararası İlişkilerde Ortadoğu" adlarını taşıyan altı ana başlıkta işlenmektedir. Ön söz kısmında yazar, kitabın temellerinin, konusu Orta Doğu ve Batı arasındaki ilişkiler olan halka açık altı konferansa dayandığını ifade etmiştir. Bu konferansların oldukça eski bir dönemde gerçekleştiğinden, konferansların verilmesinden sonra yaklaşık otuz yıl boyunca hem dünyada hem de bölgede büyük değişiklikler meydana geldiğinden

---

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, hanne.ucak@stu.fsm.edu.tr

bahsetmiştir. Bu kısım oldukça ilgi çekicidir. Sonrasında ise kitapta yazmış olduğu bölümlerden kısaca bahsetmiş, yazma teknikleri ve sunduğu bakış açıları hakkında söz etmiştir.

“Tarihi Bir Portrenin Ana Hatları” adlı birinci bölüme yazar, *Orta Doğu* tabirinin 1902 yılında bir deniz tarihçisi olan Alfred Thayer Mahan tarafından bölgeyi tanımlamak için türetildiği bilgisini vererek başlamıştır. Bu tabirin *Yakın Doğu* tabiri ile evrensel ölçüde kabul gördüğünden söz etmiştir. Akabinde, günümüzde birçok coğrafya tarafından da kullanılır olduğundan bahsetmiştir. Bu iki tabirin kabul görülmesi ve hızla yayılmasının sebepleri olarak yazar, bölgenin doğuda bulunduğu ve yalnızca doğu olarak isimlendirildiğinden, Yakın Doğu ifadesinin ise Türklerin hüküm sürdüğü Güneydoğu Avrupa için kullanıldığından söz etmiştir. Yakın Doğu kavramının başka coğrafyalar için de kullanılmasıyla amacının dışına çıktığından, nihayet giderek kaybolup tabirin yerini Orta Doğu kavramının aldığından bahsetmiştir. Diğer taraftan kitapta, Orta Doğu’nun coğrafi özelliklerinden, kuraklığından, yakınında bulunan çöllerden, bunların getirileri olan doğal afetlerden ve bölgenin toprak verimliliği konusundan bahsedilerek bölge detaylı şekilde tanıtılmıştır. Yakınında bulunan çöllerde gerçekleşen siyasi durumlardan bahsedilmiş ve bu konu *çölden gelen fetih* olarak adlandırılmıştır. Moğolların istilalarından da söz edilerek İslam medeniyetinin yok olmadığı, sadece dönüştüğü anlatılmış; süregelen bu siyasi durumların Orta Doğu’daki tüm hayat ve yönetim yapısını farklılaştırdığından bahsedilmiştir. Devamında Orta Doğu tabirinin dinsel, dilsel ve kültürel tanıtımı yapılarak konu detaylıca işlenmiştir.

İkinci bölümde *Batı* kavramının tanımlanmasından, karşılık geldiği coğrafyalardan söz edilerek *Doğu* kavramı ile karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Batı bölümü oldukça geniş yüzyıl süreçlerinden ve coğrafyalardan ele alınmış, siyasi perspektifleri de büyük titizlikle işlenmiştir. Batı etkisinin beraberinde getirmiş olduğu değişiklikler eğitim, askerlik, dil yeniliği hızla yayılım göstermiş, bu modernleşme ve reforma ilginin hızla arttığı anlatılmıştır. Bu değişikliklerin olumlu ya da olumsuz algılanabileceğinden bahsedilmiştir. Bölümün son sayfalarında Muhammed İkbal’in Doğu’nun özgürlük arzusu üzerine yazdığı şiirinin küçük bir kısmına yer verilmiş, bu örnekle yazar, bölüm içerisinde yazdığı bilgileri desteklemiştir.

Üçüncü bölümde, ikinci bölümün bitiş konusu olan özgürlük meselesi geniş bir açıyla ele alınarak farklı pencerelerden incelenmiştir. Orta Doğu halkının özgürlük arayış mücadeleleri üzerinde durulmuştur. Bir Türk’ün mektubundaki anlatılara yer verilerek konu desteklenmiştir. Bu bölümdeki özgürlük meselesi büyük çoğunlukla siyasi meseleler için işlenmiştir. Orta Doğu coğrafyalarındaki radikal değişimler üzerinden bu süreçte başarılı olan bölgelerden söz edilmiştir. Bu bölümde kölelerin özgürleştirilme sürecine ait meselelere yer verilmiştir. Aralarda, verilen mücadelelerden bahsedildikten sonra Orta Doğu insanların ithal siyasi yapıyı kendi ihtiyaçlarına ve esaslarına uygun hâle getirdiğinden, ulusal bir savaşa girildiğinden ve bu mücadelenin kazanıldığından, *milliyetçilik zaferinden* söz edilmiştir.

Hemen akabinde dördüncü bölümde, vatanseverlik ve milliyetçilik meseleleri işlenmiş, yüzyıllar içerisindeki Orta Doğu medeniyetlerinin bu kavramlardaki yeri ve ortaya çıkış süreci konu edilmiştir. Bu bölümde özellikle Türkiye bölgesine yer verilmiş, Türkiye’nin, bölgede bulunan en gelişmiş, eğitilmiş ve

güçlü ülkesi olduğu ifade edilmiştir. Türk vatanperver şair ve yazarlardan bahsedilerek onların eserlerinden örnekler verilmiştir. İslam birliği umudunun hâlen devam ettiğini vurgulayarak bu bölümü de tamamlayan yazar, gelecek bölümde bu konuya eklemenecek şekilde İslam'ın başkaldırılarını işlemiştir. İslam coğrafyasındaki verilen büyük küçük mücadelelerden söz edilmiştir. Orta Doğu ülkelerinin bu mücadeledeki yerinden ve öneminden bahsedilmiştir.

“Uluslararası İlişkilerde Ortadoğu” başlıklı son bölümde, sözü geçen coğrafyaların siyasi çıkarlarından ve politikalarından bahsedilmiştir. Uzun tarih aralıklarındaki olaylar ve gelişmeler ele alınmıştır. Bu bölümde İslam coğrafyasına oldukça geniş yer verilmiş, oradaki siyasi durumlar, bozgunlar, stratejiler işlenmiştir. Soğuk Savaş döneminden de söz edilmiş, ardından Türkiye'ye yer verilmiştir. Orta Doğu'nun nispeten diğer coğrafyalar ile ilgili tutumu detaylı şekilde anlatılmıştır. Son cümlelerinde Orta Doğu'daki olayların bölgede bulunan güçler tarafından şekillendiğini ifade eden yazar, bu şekilde kitabını tamamlamıştır.

Bu kitap yalnızca Orta Doğu hakkında bilgi vermemiş, geniş tarih aralıklarında birçok coğrafya üzerindeki tarihî olaylar incelenmiştir. Geniş tarih aralıklarının kullanılmış olması sebebiyle kitabın kronolojik bir yapısı yoktur. Kitapta makale ve mektup bölümlerine; önemli şairlerden Şinasi, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'un şiir dizelerinin bir bölümlerine; Tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın açıklayıcı ifadelerine; başka ülkelerin önemli şahsiyetlerinin vasiyet, söz ve anlatımlarına yer verilmiş olması anlatımı desteklemiş, bu örnekler anlatılmak istenen konulara eklenmiştir. Her bölümün kapsamlı bir şekilde ele alınması, ifadelerin anlaşılır olmasını sağlamıştır. Kitap sade bir dille yazılmıştır ve her konunun ayrı başlıklar altına ele alınmış olması anlaşılabilirliği artırmıştır. Orta Doğu üzerine araştırma yapacak her seviyedeki kişiler için yazarın konuyla ilgili ele aldığı geniş perspektifler oldukça faydalı olacaktır. Ön söz bölümünde, okuyucuya farklı perspektiflerin sunulması gerektiği vurgusunu yapan yazar, kitabında bu yöntemi gayet başarılı bir şekilde uygulamıştır. Kendi ifadelerinin yanında başkalarının ifadelerine de yer vermiş ve bakış açısının şekillenme sürecini okuyucuya bırakmıştır. Genel olarak eser, Orta Doğu'yu ve gelişen meseleleri anlamak açısından, konuya ilgi duyanlar için oldukça faydalı bir kaynak niteliğindedir.

Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek

İlber Ortaylı

İstanbul, Kronik Yayınları, 2023, 208 sayfa, ISBN: 978-625-6989-08-5.

Sümeyye GÜLSOY*

Prof. Dr. İlber Ortaylı, lisansını Ankara Üniversitesinde, yüksek lisansını Chicago Üniversitesinde, doktorasını da yine Ankara Üniversitesinde tamamlamış, aynı kurumda doçentlik unvanını da almıştır. Viyana, Berlin, Paris, Moskova, Roma, Oxford, Tunus'ta misafir öğretim üyeliği yapmış, konferanslar vermiştir. İlgilendiği alan genelde Osmanlı tarihi olmakla beraber ikincil olarak Tanzimat sonrası mahallî idareler ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman nüfuzudur. Ortaylı, ayrıca Topkapı Sarayı müdürlüğü görevinde bulunmuştur.

Yazar ele aldığı *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek* adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin sosyokültürel durumunu anlatmayı amaçlamıştır. Kitabını Osmanlı'dan önce var olan ve Osmanlı'ya aktarılan kültür mirasından bahsederek Bizans, sonrasında İstanbul üzerinden yola çıkarak yazmıştır. Protokoller, törenler, sanat, edebiyat, saray yaşantısı, günlük yaşam ile ilgili dönemsel karşılaştırmalarla farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Yazar, başlıklar hâlinde her kısmı ayrı ayrı ele almıştır. Birincil kaynaklardan faydalanarak detaylı bilgi vermeyi amaçlamıştır. Bu bilgileri destekleyici görselleri de okuyucuya sunmuştur.

Kitap; “Önsöz”, “İstanbul Tarihinden Esintiler”, “Mimar Sinan”, “Osmanlı'da Devşirme”, “Osmanlı'da Aile Kurumu”, “Osmanlı Padişahları”, “Fatih Sultan Mehmed”, “Fatih ve Fetih”, “Osmanlı İdari Sisteminde Bağımsız Eyaletler”, “Osmanlı Sarayları-Topkapı Sarayı”, “Divan-ı Hümayun”, “Osmanlı Paşaları”, “Enderun”, “Osmanlı Kadısı”, “İstanbul'da Ulema Semtleri”, “Sultanahmet”, “Osmanlı

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, sumeyye.gulsoy@stu.fsm.edu.tr

Seyahatnameleri”, “Osmanlı Mutfağı”, “Bâb-ı Âli”, “Barok İstanbul’da”, “Asar-ı Atika”, “Son Roma İmparatorluğu” olmak üzere 22 ana başlıktan ve dizin bölümünden oluşmaktadır. Yazar ana başlıklar altında açıklayıcı, sade bir dil kullanarak bu çalışmayı daha düzenli ve anlaşılır kılmıştır.

İlber Ortaylı, ön sözde, Türkiye’nin Bizans’ın mirasını yok etmediğini belirtip, bunun aksine Osmanlı mirasına sahip çıkılmadığına dikkat çekmiş ve bu nedenle Osmanlı kültürünün anlaşılmaz bir hâle geldiğinden söz etmiştir. Bunun değişmesinin ise arşiv belgelerini daha dikkatli okuyacak yeni araştırmacıların ortaya koyacağı verilerle mümkün olacağını ifade etmiştir. Yazar *Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek* kitabının, geniş kitlelere imparatorluğun tahlilini yapmak endişesine dayandığını ve kitabın makaleler derlemesi olduğunu belirtir. Kitabın kaleme alınmasının en önemli nedenlerinden birinin de, günümüzde moda olan tarih konulu film ve dizilerden öğrenilen bilginin gerçek zannedilmesi olduğunu belirtmiştir.

Yazar, eserin ilk bölümünde, İstanbul’un öneminden ve tarihimizde önemli sahnelere yer vermiş Divan Yolu, Sultanahmet, Süleymaniye gibi bölgelerden bahsederek bu bölgelerin korunmasını gerektiğini vurgulamıştır. Önce Bizans’tan başlayarak buranın ne kadar ihtişamlı olduğunu belirtmiş, Osmanlı dönemini daha etkileyici bir şekilde anlatmış, altıncı asırda yapılan Ayasofya’nın Mimar Sinan’ın destekleme çalışmaları olmasa günümüze ulaşmasının zor olacağına değinmiştir. İstanbul’un mimarisinin, kütüphanelerinin önemini vurgulayarak bu dönemde kitapların nasıl İstanbul’a geldiğine dair önemli bilgiler vermiştir. Devamında İstanbul’un diğer milletler tarafından farklı isimlerle anılmasının nedenlerine değinmiştir. Yazar aynı zamanda, İstanbul’un fethinden sonra şehrin korunduğunu, kiliselerin camiye çevrildiği örneği üzerinden açıklamıştır. Ayrıca, İstanbul’un fethinden sonra uygulanan nüfuz politikalarına değinmeden de geçmemiştir. İstanbul’da padişahın nasıl yaşadığını, Cülus alayını, Ramazan etkinliklerini, düğünleri, selamlık töreninin nasıl yapılacağını ve önemini detaylı bir şekilde aktarmıştır.

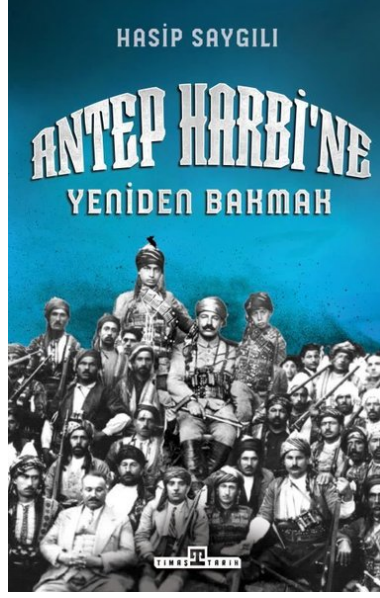
İkinci bölümde ise Kanuni Sultan Süleyman devri üzerinden değerlendirme yaparak ve Mimar Sinan’ın bu dönemde yapmış olduğu eserlere değinerek devşirme sisteminden de bahsetmiştir. Yazar, devşirme sisteminden bahsederken doğru bilinen yanlışlara vurgu yapmış ve devşirilecek çocukların ailelerden zorla alınmadığını, aslında ailelerin çocuklarını Osmanlı Devleti’ne vermek istediklerini, çocukların hangi yaş aralığındayken alındığını, köy ahalisinin müsaadesinin alınmasını gerektiğini, hangi dönemlerde ve ne kadar süreyle devşirmenin yapıldığını detayları ile anlatmıştır.

Ortaylı, üçüncü bölümde aile kurumundan söz etmiş ve kadının toplum içerisindeki yerine ayrıca değinmiştir. Kadının kafes arkasında yaşamadığını, türbe ziyaretleri yaptığını, pazara gittiğini ve Salomon Schweigger’in *Sultanlar Kentine Yolculuk* adlı seyahatnamesini kaynak göstererek, Türk erkeklerinin iki eşe bakabilecek durumunun olmadığını söylemiştir. Arşiv kaynaklarına bakıldığında bu durumu doğrulamak mümkündür. Tereke defterlerinde belirtilen bilgiler doğrultusunda erkeklerin çoğunlukla tek eşli olduğunu söylemek doğru olacaktır. Yazar, aile kadar önemli olan diğer hususun Osmanlı mahalleleri olduğunu belirterek mahallenin içerisinde adabımuaşeret kurallarının ve mahalle

kültürünün öneminden bahsetmektedir. Mahallede gürültü ve kötü davranışlar sergileyen kişi veya kişilere o mahalleden çıkarılmaya kadar giden yaptırımların uygulandığını detayları ile anlatmaktadır. Sadece tebaanın değil, bu tebaayı yöneten Osmanlı padişahının da hayatına değinen yazar, burada da efsaneleşmiş anlatıların tezlerini çürütecek çıkarımlarda bulunmuştur. Padişahların saray içerisindeki yaşamını anlatmış ve çok sıkı bir protokol dâhilinde hareket ettiğini belirtmiştir. Padişahların genellikle harem dışında arz odasında, kütüphanede vakit geçirdiğini; yemek yiyeceği saatin dahi belirli olduğunu; kendilerine özel yeteneklerinin olduğunu dile getirmiştir. Fatih Sultan Mehmed'e ayrı bir başlıkta yer ayıran yazar, Fatih'in İstanbul'u fethinin öneminden bahsederek, bu dönemde modern silah ve askerî tekniklerin kullanılmış olmasını önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirmektedir. Bizans imparatoru Konstantin Paleologos'un İstanbul Kuşatması'nda savaştığını ve naaşının cesetlerin arasında bulunduğunu, Fatih Sultan Mehmed'in imparatora dinî tören yaptırdığını ve saygı gösterdiğini ifade etmektedir. Yazar, Osmanlı saraylarını anlatırken, 19. yüzyılda sarayın maliyeyi zora soktuğu konusunda devletin diğer devletlere nazaran daha mütevazı olduğunu da söylemektedir.

Her bölümün kapsamlı bir şekilde ele alındığı kitap, anlaşılır ve sade bir dille yazılmıştır. Konuların ayrı başlıklar hâlinde incelenmesi konuyu daha akıcı ve anlaşılır kılmıştır. Kitap, Osmanlı'nın kültürel ve siyasi yapısı hakkında içerdiği bilgiler nedeniyle, akademik çalışmalar yapan araştırmacılar için faydalı bir kaynak olacaktır. Daha önce konu hakkında araştırma yapmamış, her türden okuyucu için de aydınlatıcı bir eser olmuştur. Yazar, kitapta birçok kaynaktan bahsetmiş ancak kaynaklar dipnot ya da kaynakça hâlinde belirtilmemiş; kitabın sonuna bir dizin bölümü eklemiştir. Kitapta herhangi bir yazım yanlışına denk gelinmemiştir. Yazar kendi fikirleri üzerinde çok durmadan, genel değerlendirme ve kaynaklar üzerinde durmuştur.

Genel olarak eser, Osmanlı Devleti'nin yapısını anlamamız açısından faydalı bir kaynak niteliğindedir. Yazar, Osmanlı Devleti'nin tahlilini yapmadan önce Osmanlı'nın güç merkezi olan payitaht İstanbul'a, mimari tarzına ve semtlerine değinmiştir. On yedi görselin de kullanıldığı bu eseri aracılığıyla yazarın amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nu tüm detaylarıyla okuyucuya anlatmaktır. Kısacası yazar, bu eseri kaleme alırken Osmanlı Devleti'nin yönetimini, işleyiş biçimini, kısacası hem siyasi hem kültürel etkilerini doğru bir biçimde aktarmayı hedeflemiştir.

Antep Harbi'ne Yeniden Bakmak

Hasip Saygılı

İstanbul, Timaş Yayınları, 2022, 382 sayfa, ISBN: 978-605-08-4532-7.

İsmail KÜÇÜKİLİNÇ

Şehir kültürü yüksek olan yerlerde mahallî tarih de güçlüdür. Şehir kültürü; bir yerin bugün artık gastronomi kelimesiyle anılan yemek ve mutfak kültüründen öte bir şeydir. Her ne kadar mutfak kültürü de şehir kültüründen madud ise de onunla müradif ya da onun en mühim rüknü değildir. Gaziantep, mutfak turizminin neredeyse tarih turizmine meydan okuduğu bir şehrimiz hâbe gelmişse de onun şehir kültürü hem zengin hem de mutfaktan ibaret değildir. Gaziantep şehir kültürünün en canlı misali mahallî tarihtir ve şehrin bugün ülkemiz için hayat kıymette görülmesinin en mühim amillerinden biri de budur. Tarihte Antep, Türkmen nüfusun merkezde olduğu ama Kürt ve Arap etnik unsurlarının da mevcut olduğu bir vilayetimizdi. Şehir kültürünün zenginliğine tesir eden bu çok-yönlülük en ziyade folklorda kendisini gösterir. Yakın zamana kadar tarihî Türkmen şehri Halep vilayetinin bir sancağı olan Antep ilimiz, Maraş, İskenderun, Kilis ve Urfa ile âdeta bir bütün teşkil etmektedir.

Gazilik unvanı alan Antep şehrinin Fransız işgaline karşı mukavemet ve mücahadesi, Türk Milleti'nin bir işgal hâhde meşru haklarını ve istiklalini müdafaa zımında merkezi idare ve amirlerin müdahale ve muavenetinden mahrum kalındığında mahallî kuvvetlerin mevzi ve muvakkat da olsa muharebe ve mücadeleden hiçbir şekilde imtina etmeyeceklerinin en müşahhas ve müdellel ispatıdır.

Antep'in Fransızlarca işgali ve şehrin İslam ahalisinin buna karşı meşru müdafaası mahallî imkânların merkezde olduğu bir mücadeledir. Bu sebeple bu mücahadenin bihakkin anlaşılması mahallî ve mücavir kaynak ve mücahidlere vabestedir. Bu sebeple Batı Anadolu'da Yunan'a karşı yapılan mücadele evvela resmî mercilerle ilişkili Kuvay-ı Milliye sonra da resmî Kuvay-ı Nizamiye ile yapıldığı için harbin safahatı başta pek çok husus resmî tarihin sahasına taalluk eder ve askerî kaynaklarla yazılabilirken

* Avukat, yazar, ismailkucukkilinc@hotmail.com.

Antep Harbi için mahallî kaynaklar, merkezî-resmî kaynaklar kadar mühim ve tayin edicidir.

Vesika ve hatırat tefrikinin tabir caizse ehemmiyet sıralamasının yer değiştirdiği hadise ve harplerden biri olması hasebiyle de Antep dikkat çekicidir. Şehrin çepeçevre muhasara edildiği, hariçten yardım ve haber imkânın tamamen mefkud olduğu devrelerin görüldüğü Antep Harbi'nde yaşanan pek çok hadisenin şahidi, bizatihi şehrin mukim muharipleri'di.

Fransızlara karşı verilen destancı mücadelenin merkez ve mücavir muhitleri olduğu, nizamî muharip birliklerin yardımının pek görülmediği ancak nizamî harplerde bulunmuş kıymetli askerlerin yer aldığı Antep Harbi, maalesef, mutfak kadar alakaya mazhar olamamaktadır. Hâlbuki işgal edilmiş topraklar içinde açık alan olmasına rağmen âdeta bir kale müdafaası olan Antep'in şanlı tarihi ve sicili, kimi zaman bir porsiyon kebab ve baklava kadar kıymet görmemektedir. Antep şehir kültürü için de acı bir sahne olan bu hazin vaziyet, inancımız odur ki Antepîlilerin tevazuu tezahürü bir tavidir.

Antep Harbi'ni hamasî değil hakikî çehre-veçhesi ile de canlı tutmaya çalışan isimlerden biri de Hasip Saygılı'dır. Saygılı, *Antep Harbi'ne Yeniden Bakmak* adlı eserinde genç akademisyenlere emsal teşkil edecek bir usul takip etmektedir. Resmî tarih bilgisi ile mahallî tarihi, arşiv vesikaları ile muharip hatıralarını ve yazılarını mezc ederek kaynak çeşitliliğinin her zaman için değilse bazı hâllerde meseleyi tavazzuh için hayatî olduğunu ortaya koymakta, ilave olarak kendi şahsî ve ailevî bilgi ve tecrübelerine de yer vermektedir. Antepîler bu bakımdan çok şanslılar çünkü yazar emekli bir kurmay albay ve tarih profesörü. Ayrıca doğup büyüdüğü topraklarla alakasını canlı tutan biri. Hâliyle Antep Harbi'ni de ancak böyle biri farklı bir açıdan yazabilirdi.

Antep Harbi'ne Yeniden Bakmak adlı kitapta mahallî ve merkezî tarih yazımında bulunacak ve artık vukuu tartışma ve sadet harici olan bilgiler farklı yönleriyle, resmî tarihin ve şahsiyetlerin dikte ettir/il/meye çalıştığı ve âdeta vukuu muhakkak hakikî hadise mahiyetinde resmî tarih gibi telakki edilmesinin talep edildiği bazı hususlar da eleştirel bir gözle ele alınmıştır. Bu bakımdan bazı bilgilerin muhkem şekilde kritik edildiğini hatta kitabın eki vasfındaki Antep Savunmasının Başlangıcı ile İlgili Bir Mitoloji başlıklı yazının kitap kadar kıymetli olduğunu ve Antep Harbi ve Müdafaası'nı anma günlerinde konu edilmesi ve okutulması gerektiği kanaatindeyiz.

Kitap yazımı ülkemizde görüldüğü üzere çoğu zaman lüzumsuz malumat tekrarı ve laf kalabalığı şeklindedir. Bundan tarihe mütedair eserler de azade kalamamaktadır. Oysa bir kitap ya bir tez ileri sürmek, ya bir konuyu derli-toplu izah ya da mevzu ve meselenin kıymeti bilinmemiş, öne çıkarılmamış yönlerini kamuyla paylaşmak için yazılır. Hasip Saygılı makalelerinde de ortaya koyduğu üzere esasen bir boşluk doldurmak için eline kalem alan ilim adamı akademisyenlerden biridir. O, ortaokul ve lise talebelerinin de Antep Harbi ile ilgili merak ettiği veya bilmesi gerekli hadiseleri kronolojiye de uygun olarak ele alırken aynı zamanda şehir hassasiyeti taşıyan hemşehrilerine ve ilim hassasiyeti taşıyan akademisyen, yazar, ilim adamı ve okuyuculara yönelik bilgi ve tespitlere de yer vermektedir. Biz kitabın bir özetinden önce kitabın yazımı için istihdaf edilen gayeyi aksettiren hususlara kısaca temas edeceğiz. Yani bu kısa kritik yazısı kitabın özeti veya özü değil önemi olacaktır. Antep Harbi'nin bilindiği

faraziyesi üzerinden hareket edeceğiz.

1- Hasip Saygılı'nın Antep Harbi ile ilgili yaptığı en çarpıcı tespitlerden birisi Ermenilerin durumuna dair olanıdır. Antep Harbi'ni, Ermenilerin Fransızlarla işbirliğini anlamayan, Ermeni Tehciri'ni de anlayamaz. Birçok vilayette olduğu gibi Antep'te de Ermeniler, muhitin en sağlıklı, en dinç, en zengin kesimidir. Onlar askerlik yapmazlar, ordu emrine girip geri gelmeme nedir bilmezler. Başları sıkışırca en yakın konsoloslar yardımcıları olur. Hayatta kalmalarının, zenginliklerinin bir cemilesi olarak hiçbir Müslümanı, Türk'ü işe alıp meslek öğretmezler. Bununla da yetinmeyip yaşadıkları toprakta mahallî de olsa bir Ermeni devleti kurmak için hiçbir gayretten de kaçınmazlar. Bize göre Ermeni Tehciri'nin niçin Ermeni nüfusun nispeten yoğun olduğu Doğu vilayetleriyle mahdut kalmadığını merak edenler için önümüzde üç korkutucu ve ibret-amiz örnek vardır. Birincisi 1909 Adana Hadisesi öncesi Adana'da Ermeni nüfusun şaşırtıcı ve çarpıcı şekilde çoğalmasındır. Meşrutiyet'in ilanını yanlış anlayan ve bunu suiistimal etmek isteyen Ermeniler kısa sürede Çukurova'da çoğalmışlar, burayı tarihî Sis Katagikosluğunun da bulunmasıyla "Ermeni özerkliği veya bağımsızlığı ilan edilecek ilk bölge" olarak görmeye başlamışlardır. Nisan 1909 Adana Hadisesi'nin temel sebeplerden biri de bu yoğun göç ve arka planındaki meş'um mülahazaydı. İkincisi Şubat 1914'de imzalanan ve Ermeni bağımsızlığının önünü açan Ermeni özerkliği mahiyetindeki Yeniköy Anlaşmasıdır. Ermenilerin yoğunlukta olduklarından bahisle reform ve özerklik istedikleri iller vilayat-ı sitte olarak bilinen Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır El-Aziz ve Sivas'tır. Ancak Balkan Harbi'nden permepişan çıkan Osmanlı'yı bir daha bu vaziyette yakalayamayabileceklerini düşünen ve reform-özerklik için büyük devletleri tahrik eden Ermeni liderler nihayetinde arzularına ulaşmış ama ne hikmettir, Trabzon'u da listeye dâhil ettirmişlerdir. Bu saydığımız vilayetlerin o günkü idari nizam ve taksimata göre eyalet vasfında olduğu ve bugün 40'a yakın ilimize tekabül ettiği unutulmamalıdır. Üçüncüsü de Saygılı'nın çok rafine şekilde ele aldığı Antep Harbi'dir. Tehcir sebebiyle Suriye'ye iskân edilen Ermeniler, Mondros Mütarekesi ertesi Antep'e döndü. Ermeniler, Antep'i bir Ermeni yurdu yapma arzu ve iştiyakı ile Fransızlarla işbirliği yapmış, Antep'in kadim bir Türk ve İslam toprağı olduğunu kabul etmek istememişlerdir. Antep'te şehre giren Fransız askerleri arasında Ermeni lejyonunun da bulunması Antep'ileri bileylemiştir. Ermeniler gözü dönmüşçesine "Ya Ermenistan ya mezaristan" demişler, bu hırsları kendilerine pahalıya mal olmuştur. Bir daha Talat Paşa'nın niçin tehirci sadece Doğu vilayetleriyle sınırlamadığını sual eden olursa bu üç ilimizdeki tecrübeyi hatırlarlarsa gerekli cevabı zahmetsizce bulurlar.

2- Fransızlara karşı yapılan meşru müdafaa ve cihad salt Antep'ilerin ve etnik Türklerin işi değildir. Her ne kadar Antep'iler ve etnik Türkler merkezî bir mevki ihraz etmişlerse de bilhassa Maraşlıların yardımı ve desteği hayati ehemmiyeti haizdir. Bugün sınırlarımız haricinde kalan Bab, Cerablus, İzziye ve Azez gibi yerlerin ahalisi Antep cihadına iştirak etmişlerdir. Malatya, Adıyaman, Urfa gibi yerler ahalisi de Antep'lilere yardıma gelmiş, birçok Arap, Kürt (mesela Rışvan aşiretinden Hacı Bedir Ağa [Dengir Mir Fırat'ın dedesi olmalı]; Türkiye dışında kalmış İzziye nahiyesinin Kürtdağı'nda pusuya düşürülen düşman taburunun imhasında çeteleri gayrete getirmek maksadıyla ön safta zılgıt çeken Fat-ı Rinde[Güzel Fatma]) aşireti ve ferdi dinî ve millî gayretle elinde geleni esirgememiştir. Bunun yanında

Tarih Kritik (9) 3 History Critique | Temmuz/July 2023

Antep Harbi, erkek yanında Müslüman ve Türk kadınının da öne çıktığı, şehit ve gazi olduğu bir harptir.

3- Antep evvela İngilizlerin sonra da Fransızların işgaline maruz kalmıştır. Her iki işgalci askerleri arasında yer alan bazı Müslüman askerler ya Müslümanlara yardımcı olmuş ya da Müslümanlar safına geçmiştir. Bizim tezimize göre Anadolu'da İngiliz işgalinin olduğu yerlerde İngilizlere karşı bir mukavemet olmamıştır. Mukavemet olan istisnai yerlerde de mesele mevzi boyutta kalmış, İngilizlerle genel bir harp hâlini almamıştır. Buna göre Maraş ve Antep'te İngilizler kalsa mesele harp boyutuna varmazdı. Bunun gibi şayet İzmir'e de Yunan ordusu yerine İngiliz veya müttefik askerleri çıksaydı yine bilahare adına Millî Mücadele denilen harp vuku bulmayabilirdi. Çünkü İngilizlerin ve Batı Anadolu'nun kendilerine verileceği söylenen İtalyanların derdi "nüfuz" idi, yani iktisadî açıdan sömürmekti, rafine emperyalizmdi oysa Yunanlılar burayı kendi kadim toprakları sayıyorlardı. Bu sebeple gerekirse Batı Anadolu'da tek bir Türk ve Müslüman kalmamacasına katliamdan kaçınmazlardı. Fransızlar Adana, Maraş ve Antep'te Ermenilerle işbirliği yaptılar. Ancak Fransızların Hatay ve Antep'i Suriye'nin mütemmim cüzü olarak görmeleri ve bilhassa Antep'te de Ermenilerle işbirliği yapmaları nüfuz meselesini İngilizlerden biraz farklı algıladıklarını düşündürmektedir. Saygılı, çok dikkat çekici anekdotlarla İngiliz-Fransız rekabetine de yer vermektedir. İngilizler, Antep başta Fransızlara teslim edecekleri bölgelerde teslimden önce yörenin önde gelenlerine silah yardımı dahi yapmışlardır. Ancak Saygılı, Antep'te sadece Fransızlara karşı yapılan mücadelenin hatırlanmasını, İngilizlerin hiç hatırlanmamasını İngiliz siyasetinin eseri olduğunu da anlamadan geçmemektedir.

4- Saygılı merkezî koordinasyon ve yardım için 4-11 Eylül 1919'da yapılan Sivas Kongresi'ni baz almakta, bu tarihten önce Mustafa Kemal'in veya Heyet-i Temsiliye vs. gibi merkezî örgütlerin dahlinin bulunmadığını söylemektedir. Saygılı her ne kadar Antep Harbi'nin önce Heyet-i Temsiliye sonra da TBMM'nin koordinasyonunda da yürütüldüğünü söylese de katkı ve fiili yardım bakımından Antepliler beklediklerini bulamamışlardır.

5- Yunan işgaline ve Antep'in Fransızlarca işgaline karşı tepkilerde İslamî hava hâkimdir. Tepkiler evvela itiraz, gösteri ve protesto şeklinde başlamış, bilahare fiili mukavemete dönüşmüştür. Ancak gariptir, adına türküler yakılan Karayılan'ın bir Kürt molla olduğu öne çıkarılmamaktadır. Molla Mehmet (Karayılan) Antep'te, Sütçü İmam'ın Maraş'ta ifade ettiği manayı haizdir.

6- Bir harpte iâşe ve ikmalin muharebe kadar hayati olduğu Antep'te de acı şekilde tecrübe edilmiştir. Bakan Harbi'nde tonlarca peksimet, gıda sevk ve ikmalindeki irtibatsızlık sebebiyle ortada kalmış, askerler aç aç harbe devam etmiş, Antep de iâşesizlik yüzünden 8 Şubat 1921'de teslim olmuştur. Harp sadece şecaat değil aynı zamanda bir imkân, ikmal ve irtibat meselesidir de. Antepliler TBMM Reisliğine çektikleri telgraflarda açlıktan bizar olduklarını, köpek eti dahi yediklerini yazmışlardır.

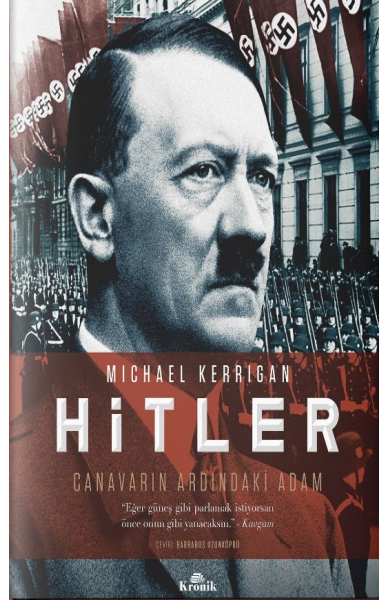
7- Antep Harbi'nde Amerikan Protestan misyonerlerinin aktif çalışmaları, Ermenilere silah ve cephane dâhil her türlü imlanı sağlamak yanında ayrıca onları yönlendirmeleri de bugün için mesaj mahiyetinde ve kıymetinde olan anekdotlardır.

Bir porsiyon kebab veya baklava ücretinden daha ucuz olan, Antep şehrinin hafızası ve kültürü için hayli

kıymet ifade eden bu eserin şimdiye kadar çift haneli rakamlarda bir baskıya nail olduğu muhakkaksa da henüz müellifinden bunu teyit imkânımız olmadı.

Diğer taraftan İngiliz işgali esnasında esir alınan Antep Tapu Müdürü Eyüp Sabri Bey'in soyadını, onun Esaret Hatıraları'nı yayınlayan Nejat Sefercioğlu, Akgöl olarak belirtmiştir. Bu soyadı *Antep Harbi'ne Yeniden Bakmak* kitabında birkaç dipnotta da verilmiştir. Ohrili Eyüp Sabri'yi çağrıştırdığı için bu soyadının nüfus kayıtlarından tetkiki ilgisinin himmetine mevdudur.

Yine atıf yapılmaması Hasip Saygılı'nın çalışmasına asla hâlel ve nakise getirmemekle birlikte Antep Harbi için mühim bir şahsiyet olan ve eserde de yer yer bahsi geçen 18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi'nin mimarlarından Selahaddin Adil Paşa'nın hatıratının Antep Harbi ile ilgili kısımlarına sonraki baskılarda yer verilmesi faydadan hâli olmayacaktır kanaatindeyiz.

Hitler: Canavarın Ardındaki Adam

Michael Kerrigan, Çev. Barbaros Uzunköprü

İstanbul, Kronik Kitap, 2020, 224 sayfa, ISBN: 978-975-2430-94-5.

Nergiz ARAT*

Hitler: Canavarın Ardındaki Adam adlı kitabın tanıtımına geçmeden önce yazarından ve çevirmeninden bahsetmemiz gerekir. Yazar Michael Kerrigan, araştırma, siyaset, politika ve inceleme konularında eserler vermektedir. İskoçya’da yaşamaktadır ve yazarlık dışında kitap eleştirmenliği ve köşe yazarlığı da yapmaktadır. Çevirmen Barbaros Uzunköprü ise Hacettepe Üniversitesi İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Bölümünden mezun olduktan sonra editörlük ve mütercimlik yapmıştır. Ardından Hacettepe ve Ankara Üniversitelerinin Yabancı Diller Yüksek Okulunda öğretim görevlisi olmuştur. Şu anda hem Beykent Üniversitesinde öğretim görevlisidir hem de kitap çevirilerine devam etmektedir.

Kitap, Hitler’in aile fertlerinden başlayarak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki Almanya’nın durumuna kadar süren olayların aktarıldığı sekiz ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümüne; “Ek: Reich Şansölyeliği” bölümüne, çevirmenin notlarına, bibliyografyaya ve indekse de yer verilmiştir.

Giriş bölümünde, Hitler ile Stalin’in ülkelerine yaptıkları karşılaştırılmıştır. Hitler isminin günümüzde herhangi bir şeyi veya kişiyi kötüleme amaçlı kullanıldığından, bibliyografilerde anlatılan Hitler’den, Hitler hakkındaki değerlendirmelerden ve kısaca hayatından bahsedilmektedir.

Yazar, birinci bölümde Hitler’in çocukluğunu işlemiştir. Babaannesi Maria Anna’nın bilinen hayatından başlayarak babası Alois’in etnik kökeninden, soyadının aslen Schicklgruber iken Hitler olarak değiştirmesinden bahsetmiştir. Devamında da Alois’in gümrük tahsildarlığında çalışma sürecinden, yaptığı evliliklerden; en çok da üçüncü evliliği olan kuzeni Klara’dan ve doğan çocuklarından, Adolf

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, nergiz.arat@stu.fsm.edu.tr

Hitler'in annesi Klara'ya düşkünlüğünü doktorunun anlatılarından örnek vererek anlatmaktadır. Adolf'un annesine çok bağlı bir çocuk olduğunu, anne-oğul ilişkilerinin de çok iyi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Alois'in Klara'ya uyguladığı şiddetin Adolf'un üzerindeki etkisi, Adolf'un memleket olarak nitelendirdiği Linz şehrinin tarihsel süreci ve yapısı, Adolf Hitler'in kitabı olan *Kavgam*'dan alıntı yapılarak yaşam alanından bahsedilmektedir. Yazar, Almanya'da yaşayan Yahudilerin tarihsel süreçteki yerlerini, Hitler'in Alois'in ölümünden sonraki eğitim hayatını ve aile yaşantısını anlatarak bölümü bitirmiştir.

İkinci bölümü yazar "Bir Yazarın Portresi" başlığı altında incelemiştir. Annesinin ağır hastalığının ardından Hitler'in, kendini resme vermesinden ve ressam olma yolunda ilk adımı -iki defa reddedilse de- Viyana'daki Avusturya Güzel Sanatlar Akademisine başvurarak attığından söz edilmiştir. Annesinin kaybı ve Viyana'da Yahudilerin çoğunlukta olması Hitler'in ileriki yaşantısında etkili olmuştur. Sokaklarda Yahudilerin Alman gibi veyahut Almanların Yahudiler gibi görünmesini oldukça sorgulamıştır Hitler. Felsefeye sıcak bakması sebebiyle Nietzsche'nin yazılarını okumuş, Nietzsche'nin *üstün Irk* teoreminden etkilenmiştir. Hatta yazar, Hitler'in *üstün Alman ırkı* teorisinin kaynağını da burada görmektedir. Aynı bölümde yazar, Yahudi sanatçılar başta olmak üzere Alman kültürünü ve müziklerini anlatmayı da ihmal etmemiştir. Almanya sokaklarında yoğun görülen frengi hastalığının Hitler'e bulaştığını; bunu düşündürenin geçirdiği öfke nöbetleri ve diğer fiziksel belirtilere sahip olması olduğunu belirtmiştir. Hitler, bu hastalığın Yahudiler yüzünden bulaştığını düşündüğü için buna *Yahudi hastalığı* demiştir.

"Cephe Hattı" başlıklı üçüncü bölümde, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'na girme süreci ve Hitler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Kayzer II. Wilhelm'in sömürgecilik yarışında İngiltere gibi büyüyüp kolonileşmek istemesi, Almanya'yı güç arayışına başlatmış ve Almanya'nın; Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak yaptığı anlatılmıştır. Yazar, bir ilave başlık altında, Hitler'in I. Dünya Savaşı başladığında direkt askerlik için yazıldığını, onun diğer tarihçilerin iddia ettiği gibi asker kaçağı olmadığını belirtmiştir. Bir saldırı sonucunda geçici körlük yaşayana kadar cephede kalmaya devam ettiğini de ilave etmiştir.

"Siyasete İlk Adım" başlıklı dördüncü bölümde yazar, Hitler'in siyasete girme sürecini işlemiştir. Almanların savaşı kaybetmesinin sebebini Yahudilere bağlamıştır Hitler. Ona göre Yahudiler ikiyüzlü ve sinsî düşmanlardır. Devamında yazar, Hitler'in, Alman İşçi Partisinde (DAP) etkin konuşabilme ve seslenme yeteneğini keşfettiğini belirtmiştir. Sonraki süreçte Hitler, partinin içlerine kadar girmiş ve partinin adını Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP) şeklinde değiştirmiştir. O esnada Almanya'da İtilaf Devletleriyle Versay Barış Antlaşması imzalanmıştır. Almanya'nın özellikle finansal açıdan sefalet içinde sürünürken Yahudilerin paralarının olmasına rağmen hiçbir şey yapmalarının, Hitler'in nefretini daha da büyüttüğünü yazmıştır yazar.

Yazarın ifadelerine göre, Benito Mussolini'nin direniş yürüyüşü Hitler'in ilham kaynağı olmuştur. Bundan hareketle Hitler'in, Berlin'de hükümeti istifa ettirmek için *Münih Kalkışması*'nı harekete

geçirdiği ancak başarısız olduğundan tutuklandığı anlatılmıştır.

“Kavgam, Başarım” başlıklı beşinci bölümde ise yazar, Hitler’in, Landsberg Hapishanesinde *Kavgam* kitabını yazma sürecine değinmiştir. Hitler, kitabında kendisinin siyasi yönünü, Yahudilerin ve saf Almanların kendisine ihanet ettiğini anlatmıştır. İki cilt hâlinde yazdığı kitabının ilk cildinde Hitler, Almanya’nın genel durumunu; ikinci cildindeyse Almanya’nın genişlemesinin önemini ele almıştır. Yazar, Amerika’da yaşanan ekonomik krizin Almanya’ya etkisinden ve Hitler için doğurduğu fırsattan; beslenmesinden ve özel hayatından bahsetmiştir. Ek olarak Hitler’in meşhur “Heil Hitler” selamını Mussolini’nin Roma’da kullandığını ancak Hitler’in bu selamı kendisininmiş gibi dünyaya kabul ettirdiğini belirtmiştir.

Altıncı bölüm “Gücü Ele Geçirmek” adını taşımaktadır. Bu bölümde yazar, Hitler’in artık güçlenip Almanya’yı yönetmesinden bahsetmiştir. Partisiyle birlikte güçlenen Hitler’in 1933 yılında resmî olarak şansölye olduğunu, düşmanlarını bir gecede yani “*Uzun Bıçaklar Gecesi*”nde yok ettiğini belirtilmiştir.

Yazar, Hitler’in çıkardığı “Yeni Siyasi Partilerin Kurulmasını Engelleme” yasasıyla tek parti hâline geldiğini de anlatmıştır. Almanya’nın dönüşümüne girildiği; her şeyin Naziler veya Hitler için yapıldığı, sadece onların dediğinin olduğu bir diktatörlük hâline geldiği; Yahudileri dışlama, aşağılama ve zulmün bu dönemde başladığını dile getirmiştir. Yazar, Versay Antlaşması’yla Fransa’da kalan ve Almanca konuşulan toprakları geri almak için referanduma gidildiğini, sonucunsa Almanya’ya bağlanmak olduğunu belirtmiştir. Bu olay Hitler’i daha da cesaretlendirmiş ve Hitler, Batı Avrupa’yı ele geçirme politikasını harekete geçirmiştir. Bu bağlamda Doğu’yu sağlama almak yani Rusya konusunu güvence altına almak için de Nazi-Sovyet Paktı’nı imzalatmıştır. İtalya ile yakın ilişkiler kurmasıyla da imzalanan antlaşmayla *mihver* devletlerinin resmîleştiği kitapta belirtilmiştir.

“Yeniden Savaş” başlıklı sekizinci bölümde yazar, İkinci Dünya Savaşı’na giden süreci işlemiştir. İlk olarak Almanya’nın Batı Polonya’yı işgal ettiğini, verdikleri söz sebebiyle İngiltere ve Fransa’nın Almanya’ya savaş açtığını ancak bu savaşın başarısızlıkla sonuçlandığını yazmıştır. O esnada Rusya’nın da Polonya’nın doğusunu işgal ettiğini, akabinde Hitler’in Fransa, Belçika ve Hollanda’yı almak için başlattığı işgalin başarılı olduğunu belirtilmiştir.

Yazar, Hitler’in 1941’de başlattığı *Barbarossa* Harekâtı’nın, Rusya ile imzaladığı paktı bozduğunu anlatmıştır. Hitler’in ordusu Moskova’ya karşı direnmiş ancak başta kötü zemin şartlarının, ardından da meşhur *General Kış* yani olumsuz hava koşullarının Hitler’in ilerleyişini uzun süreliğine durdurmaya yettiğini belirtmiştir. Hitler’in, savaşa sonradan dâhil olan Japonya’nın Pearl Harbor Baskını’ndan sonra Amerika’ya savaş ilan ederek beklenmedik bir davranış sergilediği de not edilmiştir.

Yazar, 1942 yılında yapılan *Wannsee Konferansı* ile Holokost olarak adlandırılan Yahudi Soykırımı’nın resmî olarak başlatıldığını belirterek devam etmiş ve Hitler’in donanma yapılanmasıyla ilgili planı yani Plan Z’den detaylı biçimde bahsetmiştir.

Yazar, Almanların Rusya tarafından kademeli olarak aldıkları yenilgiler sebebiyle geri çekildiğinden de bahsetmiştir. Devamında da; Almanların hem Müttefik Devletler tarafından Fransa’da hem de Sovyetler

Birliği tarafından Belarus'ta sıkıştırıldığını anlatmıştır.

Yaşanan kayıplar sonucunda 1945 yılında Hitler'in de kaybedeceğini anlayabildiğini; Sovyet birliklerinin yaklaştığını öğrenince de sığınmakta önce, her daim yanında olan sevgilisi Eva Braun ile evlendiğini, sonrasında da onunla birlikte intihar ettiğini ifade etmiştir yazar.

Sekizinci bölüm "Ağır Bir Miras" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Hitler sonrası Almanya anlatılmıştır. Siyasi yapı olarak Almanya'nın, Berlin de dâhil olmak üzere Doğu'da komünist, Batı'da kapitalist rejim olarak ikiye ayırdığı belirtilmiştir. Yazar, günümüzde bir liderin diktatör tarzı tutum sergilerse, onun Hitler'e benzetilerek küçümsendiğini de açıklamıştır.

"Ek: Reich Şansölyeliği" bölümünde yazar, Hitler'in Berlin'de kullandığı yapıyı krokiyle göstermiş ve numaralandırarak bölümlerini açıklamıştır.

Kitap, hacim ve ebat olarak büyüktür ancak akıcı, sürükleyici ve yalın diliyle, özellikle de açıklamalı resimleriyle ilgi çekici ve bir oturuşta bitirilebilecek türdendir. Kitabın en iyi taraflarından biri ise resimlerinin konuyu anlayabilme veya pekiştirme açısından zengin oluşudur. Bir diğer iyi tarafı; Hitler'in çevresindeki isimlerin Hitler hakkında söylediklerine de yer verilerek, başka kişilerin bakış açısıyla onu görmemize vesile olmasıdır.

İkinci bölümün ardından şu soruların aklımıza takıldığını da belirtelim: Acaba Hitler, Sanat Okuluna kabul edilseydi İkinci Dünya Savaşı çıkar mıydı, çıkarsa da hangi sebepten ötürü olurdu? Ya da Almanya, Birinci Dünya Savaşı sonrasında nasıl bir yol izlerdi?

İngiltere eski başbakanı Winston Churchill'in "Eğer Kavgam'ı yeterince ciddiye alsaydık İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışını engelleyebilirdik" sözü de *Kavgam* kitabının özellikle İkinci Dünya Savaşı için önemini vurgulamaktadır. Bu sebeple, her ne kadar yazar, kitabında alıntılar yaparak yer verdiyse de, Hitler'in tarafından onu ve dönemini anlatması açısından önemli kaynak niteliğinde olan *Kavgam* kitabı da okunup konu pekiştirilebilir. Tanıtımını yaptığımız kitabı ise, İkinci Dünya Savaşı'na giden süreç, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası durumu, Hitler'in yaşamı ve onun Almanya'ya hâkim olma sürecine dair konuları hem akademik açıdan araştırmak isteyenlere bir kaynak niteliğinde olması açısından hem de meraklılarına önerebilirim.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEW

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIMI ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayımlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayın organında yayımlanmış yazıların çevirileri yayımlanabilir. Çevirilerin özgün metni gönderilmelidir.

2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayın kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayın kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayımlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgilideğişiklik yapabilir.

3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.

4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,

a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,

b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,

c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve

ç. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

7. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e- posta adresi yazılır (□ Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).

8. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.

9. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.

10. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, ikiyanadayalı olmalıdır.

11. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satıraralığıyla yazılmalıdır.

12. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.

2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon aproval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.

3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.

4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.

5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall

- a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,
- b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,
- c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.
- d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book

6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

Mesut UYAR*

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk (□ Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).

8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review oressay.
10. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.
11. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 linespacing.
12. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the pagewithnumbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİKDERGİSİ
Journal of History Critique

*Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book
Review and Review Essays Yıl/Year 9 • Sayı/Issue 3 • Temmuz/July 2023• e-
ISSN 2149-8733*

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com